

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

*Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису*

ЗРАЙЛО ІВАН ІВАНОВИЧ

УДК 338.43(339.9):633.1(664.7)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
ЗЕРНОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ АПК**

Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»,
спеціальність 051 «Економіка»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ І. І. Зрайло

Науковий керівник:
доктор економічних наук, професор
Гринкевич Світлана Степанівна

Львів – 2020

АНОТАЦІЯ

Зрайло І. І. Організаційно-економічний механізм реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 051 «Економіка». – Львівський національний аграрний університет, Львів, 2020.

Дисертацію присвячено обґрунтуванню теоретико-методичних основ та практичних рекомендацій з формування і використання організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК.

Об'єктом дослідження є процеси формування та реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК, а предметом – теоретико-методичні засади та науково-практичні рекомендації з визначення структурних елементів, форм та інструментів, фінансово-економічного забезпечення формування і використання організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України.

У дисертації удосконалено теоретико-методичні основи формування зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК, зокрема, на відміну від інших підходів, розширено перелік ідентифікаційних характеристик компонент потенціалу (до зовнішньоекономічного потенціалу на мікрорівні додано компоненти зовнішньоекономічного потенціалу галузево-територіальних систем та зернопродуктового підкомплексу АПК), що дозволило передбачити нові (наділені новим змістом) властиві зернопродуктовому підкомплексу АПК складові зовнішньоекономічного потенціалу: інфраструктурну, інституційну, зовнішньоторговельну, маркетингово-конкурентну, міжгалузеву.

Обґрунтовано, що зернопродуктовий підкомплекс АПК є економічною підсистемою галузей сфер матеріального виробництва та послуг функціонально взаємодіючих між собою задля задоволення потреб суспільства в зерні і продуктах його переробки. Україна характеризується високим рівнем зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК, що підтверджується наявними природно-кліматичними умовами, збереженням виробничого потенціалу, поступовим розвитком інфраструктури, а також історичним досвідом, коли Україна входила до найбільших експортерів зерна у світі. За сучасних реалій зовнішньоекономічний потенціал зернопродуктового підкомплексу АПК України є системною компонентою економічного потенціалу національного господарського комплексу, організаційно-економічна структура якої підпорядковується місії і цілям розвитку економіки та на яку покладена здатність нарощувати обсяги виробництва та збуту продукції, її експорту на світовий ринок.

Удосконалено методичний інструментарій оцінювання ефективності реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК, який, на відміну від існуючих, передбачає врахування впливу детермінант ефективності функціонування цього підкомплексу на регіональному рівні, визначення обсягів та галузевої структури експортно-імпортних операцій, встановлення цінових параметрів здійснення зовнішньоекономічної діяльності та ідентифікації стратегічних напрямів освоєння зовнішніх сегментів ринку зерна та продуктів його переробки.

Удосконалено прикладні засади формування організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК у частині, по-перше, визначення складу і змістового наповнення елементів механізму (мета, критерії її досягнення, завдання організаційного та економічного блоків, суб'єкти, інструменти, ресурси, результат), які відповідають сучасним реаліям внутрішнього та зовнішнього середовища і впровадження яких забезпечує ефективну реалізацію потенціалу; по-друге, побудови логіки поетапної імплементації організаційних та економічних

інструментів механізму, що дозволяє покроково формувати і послідовно реалізувати наявний зовнішньоекономічний потенціал підкомплексу.

Обґрунтовано, що реалізація зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України передбачає застосування політики, яка є ретельно спланованою, а її інструменти та заходи узгоджені між собою і впорядковані в межах організаційно-економічного механізму, метою імплементації якого є формування та ефективне використання потенціалу. Організаційний напрям механізму передбачає створення системи якісного управління зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів підкомплексу на мікроекономічному, галузевому, регіональному та макроекономічному рівнях. Економічний напрям стосується підсилення мотивації суб'єктів зернопродуктового підкомплексу АПК до розвитку та реалізації потенціалу зовнішньоекономічної діяльності. Елементами цілісного механізму також слугують: критерії, суб'єкти, інструменти регулювання, ресурси та визначений результат. Доведено, що впровадження організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК має здійснюватися шляхом поетапної реалізації організаційних та економічних інструментів. За такого підходу відбувається формування і створюються передумови для повноцінної поетапної реалізації механізму.

Удосконалено науково-прикладні положення формування інструментів організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК, які відрізняються принциповим підходом, в основі якого ідентифікація інструментів в узгодженості з (1) формами зовнішньоекономічної діяльності підприємств, (2) особливостями спеціалізації на продукції: а) зерно, б) переробка зерна, (3) складовими зовнішньоекономічного потенціалу підкомплексу, що дає змогу забезпечити комплексний підхід (всі складові потенціалу та всі форми зовнішньоекономічної діяльності) та доповнити експорт продукції іншими напрямками зовнішньоекономічної діяльності.

Обґрунтовано фінансово-економічний інструментарій формування

фінансового забезпечення організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК, для чого розроблено методико-прикладний підхід створення достатнього і доступного фінансового забезпечення – ключового ресурсу розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств підкомплексу – з чотирма рівнями джерел фінансування: центральний, регіональний, галузевий, мікрорівень, що дозволяє істотно розширити можливості фінансово-ресурсної підтримки державної політики впровадження організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК.

Розвинуто концептуальні засади побудови організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК, що відрізняються введенням логіко-структурного алгоритму, коли всі елементи механізму формуються в напрямі впливу суб'єктів управління на об'єкти регулювання; на основі такого підходу всі елементи управлінського блоку чітко підпорядковані впливу суб'єктів на об'єкти, що дозволяє оптимізувати організаційне та ресурсне забезпечення державної політики за одночасної вищої ефективності і скорочення часових витрат на отримання необхідного результату.

Встановлено, що організаційно-економічний механізм реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК є системою державної політики, призначеною для регулювання процесів використання можливостей зовнішньоекономічної діяльності підприємств підкомплексу, яка має свою мету, стратегічні цілі і завдання, визначену структуру, методи, важелі та інструменти впливу зі відповідним нормативно-правовим, управлінським, фінансово-ресурсним та інформаційним забезпеченням. Призначення механізму – вплив суб'єктів управління на об'єкти регулювання із поетапним і узгодженим застосуванням організаційних та економічних інструментів.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, зернопродуктовий підкомплекс, сільське господарство, виробництво та експорт зерна, зовнішньоекономічний потенціал, організаційно-економічний механізм, державне регулювання.

ANNOTATION

Zrailo I. I. Organizational and economic mechanism for the implementation of external economic potential of grain-product sub-complex of the agricultural sector. – Qualification Scientific Work. Manuscript.

Thesis for a degree of Philosophy Doctor in Field of study 05 «Social and Behavioral Sciences» in specialty 051 «Economics». – Lviv National Agrarian University, Lviv, 2020.

The dissertation is devoted to substantiation of theoretical and methodical bases and practical recommendations on formation and use of the organizational and economic mechanism of realization of foreign economic potential of grain-product sub-complex of the agricultural sector.

The object of research is the processes of formation and implementation of foreign economic potential of grain-product sub-complex of the agricultural sector, and the subject – theoretical and methodological principles and scientific and practical recommendations for determining structural elements, forms and tools, financial and economic support of formation and use of organizational and economic mechanism of grain-product sub-complex of the agricultural sector of Ukraine.

In the dissertation the theoretical and methodical bases of formation of foreign economic potential of grain-product sub-complex of the agricultural sector are improved, in particular, unlike other approaches, the list of identification characteristics of components of a potential is expanded. to envisage new (endowed with new content) inherent in the grain-product sub-complex of the agricultural sector

of foreign economic potential: infrastructural, institutional, foreign trade, marketing-competitive, intersectoral.

It is substantiated that the grain-product sub-complex of the agricultural sector is an economic subsystem of branches of spheres of material production and services functionally interacting with each other for satisfaction of needs of a society in grain and products of its processing. Ukraine is characterized by a high level of foreign economic potential of grain-product sub-complex of the agricultural sector, which is confirmed by the existing natural and climatic conditions, preservation of production potential, gradual development of infrastructure and historical experience when Ukraine was one of the largest grain exporters. In modern realities, the foreign economic potential of grain-product sub-complex of the agricultural sector of Ukraine is a system component of the economic potential of the national economic complex, the organizational and economic structure of which is subordinated to the mission and goals of economic development.

The methodological tools for assessing the effectiveness of the foreign economic potential of grain-product sub-complex of the agricultural sector have been improved in directions of development of external segments of the grain market and products of its processing.

Applied principles of formation of organizational and economic mechanism of realization of foreign economic potential of grain-product sub-complex of the agricultural sector in part, first, definition of structure and semantic filling of elements of the mechanism (the purpose, criteria of its achievement, tasks of organizational and economic blocks, subjects, tools, resources, result) are improved, which correspond to the modern realities of the internal and external environment and the implementation of which ensures the effective realization of the potential; secondly, the construction of the logic of gradual implementation of organizational and economic tools of the mechanism that allows step by step to form and consistently implement the existing foreign economic potential of the subcomplex.

It is substantiated that the realization of foreign economic potential of grain-product sub-complex of the agricultural sector of Ukraine involves the application of

a policy that is carefully planned, and its tools and measures are coordinated and organized within the organizational and economic mechanism, the implementation of which is the formation and effective use. The organizational direction of the mechanism provides for the creation of a system of quality management of foreign economic activity of grain-product sub-complex of the agricultural sector at the microeconomic, sectoral, regional and macroeconomic levels. The economic direction concerns strengthening of motivation of subjects of grain-product sub-complex of the agricultural sector to development and realization of potential of foreign economic activity. The elements of a holistic mechanism are also: criteria, actors, regulatory tools, resources and a defined outcome. It is proved that the introduction of organizational and economic mechanism of realization of foreign economic potential of grain-product sub-complex of the agricultural sector should be carried out by step-by-step realization of organizational and economic instruments. This approach forms and creates the preconditions for the full-fledged phased implementation of the mechanism.

Improved scientific and applied provisions for the formation of tools of organizational and economic mechanism for realizing the foreign economic potential of grain-product sub-complex of the agricultural sector, which differ in the principled approach, based on the identification of tools in accordance with (1) forms of foreign economic activity of enterprises; , b) grain processing, (3) components of the foreign economic potential of the subcomplex, which allows to provide a comprehensive approach (all components of the potential and all forms of foreign economic activity) and to supplement the export of products with other areas of foreign economic activity.

The financial and economic tools of formation of financial support of organizational and economic mechanism of realization of foreign economic potential of grain-product sub-complex of the agricultural sector for what methodical and applied approach of creation of sufficient and accessible financial maintenance – a key resource of development of foreign economic activity of the subcomplex, branch, microlevel, which allows to significantly expand the possibilities of financial and

resource support of the state policy of introduction of the organizational and economic mechanism of realization of foreign economic potential of grain-product sub-complex of the agricultural sector.

Conceptual principles of construction of organizational and economic mechanism of realization of foreign economic potential of grain-product sub-complex of the agricultural sector are developed, differing in introduction of logical-structural algorithm when all elements of the mechanism are formed in the direction of influence of subjects of management on objects of regulation; based on this approach, all elements of the management unit are clearly subject to the influence of subjects on the objects, which allows to optimize the organizational and resource provision of public policy while higher efficiency and reduce time spent on obtaining the desired result.

It is established that the organizational and economic mechanism of realization of foreign economic potential of grain-product sub-complex of the agricultural sector is the system of the state policy intended for regulation of processes of use of opportunities of foreign economic activity of the subcomplex enterprises. regulatory, administrative, financial, resource and information support. The purpose of the mechanism is the influence of management entities on the objects of regulation with the gradual and coordinated use of organizational and economic tools.

Key words: agro-industrial complex, grain product subcomplex, agriculture, grain production and export, foreign economic potential, organizational and economic mechanism, state regulation.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у періодичних наукових виданнях інших держав:

1. **Zrailo, I.**, Hynkevych, S. Modern trends in the functioning of grain-product subcomplex of the agricultural sector of Ukraine in the context of implementing its external economic potential. *Economic and Regional Studies*. 2020. Vol.13, No 3. p. 328-341 (0,88 друк. арк., дисертанту належить 0,5 друк. арк. автором проведено аналіз функціонування зернопродуктового підкомплексу АПК).

Публікації у наукових фахових виданнях України:

2. Гринкевич С.С., **Зрайло І.І.**, Брух О.О. Аналіз структурного змісту зернопродуктового підкомплексу АПК. *Аграрна економіка*. 2020. Т. 13, № 1-2. С. 63-72. (0,63 друк. арк., дисертанту належить 0,23 друк. арк.; автором систематизовано та зрівноважено різноманітні підходи до визначення сутності зернопродуктового підкомплексу; проаналізовано складові, що формують зернопродуктовий підкомплекс АПК).

3. **Зрайло І.І.** Оцінювання стану і передумов реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. № 2. С. 82-88. (0,44 друк. арк.).

4. **Зрайло І.І.** Особливості структуризації експортного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2019. Випуск 4 (82). С.129-135. (0,44 друк. арк.).

5. **Зрайло І.І.** Обґрунтування методичних характеристик оцінювання зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2018. № 2. С.39-42. (0,3 друк. арк.).

Публікації апробаційного характеру:

6. **Зрайло І.І.** Зовнішньоекономічний потенціал зернопродуктового підкомплексу АПК України: чинники, форми та інструменти його реалізації. *Scientific Collection «InterConf», №2(29): with the Proceedings of the 6 th*

International Scientific and Practical Conference «Scientific Horizon in the Context of Social Crises» (September 16- 18, 2020). Tokyo, Japan: Otsuki Press, 2020. p. 6-10. (0,36 друк. арк.).

7. **Зрайло І.І.** Засади формування організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК. *Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути»* (м. Київ, 11 вересня 2020 року). Київ, 2020. С.16-25. (0,71 друк. арк.).

8. Гринкевич С.С., **Зрайло І.І.** Підходи до з'ясування сутності поняття «експортний потенціал зернопродуктового підкомплексу АПК» *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Трансформаційні зміни національної економіки в умовах євроінтеграції»* (м. Дубляни, 12-13 травня 2020 року). Дубляни: ЛНАУ, 2020. С.49-51. (0,19 друк. арк., дисертанту належить 0,1 друк. арк.; автором охарактеризовано основні підходи з'ясування сутності категорії «експортний потенціал»).

9. **Зрайло І.І.** Концептуальні засади оцінювання зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством»* (м. Полтава, 20 квітня 2018 року). Полтава, 2018. С.259-261. (0,19 друк. арк.).

10. **Зрайло І.І.** Актуальні питання теорії оцінювання зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК. *Збірник наукових праць за матеріалами II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні проблеми обліку, аналізу, аудиту й оподаткування суб'єктів господарської діяльності: теоретичні, практичні та освітянські аспекти»* (м. Дніпро, 29-30 березня 2018 року). Дніпро: НМетАУ, 2018. С. 469-472. (0,25 друк. арк.).

ЗМІСТ

Анотація.....	2
Вступ.....	14
Розділ 1. Теоретико-методичний базис формування організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК.....	22
1.1. Теоретичні основи реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК.....	22
1.2. Методичні характеристики оцінювання реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК.....	39
1.3. Концептуальні засади формування організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК.....	57
Висновки до розділу 1.....	75
Розділ 2. Аналізування організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України.....	79
2.1. Аналіз функціонування зернопродуктового підкомплексу АПК як передумови реалізації його зовнішньоекономічного потенціалу.....	79
2.2. Оцінювання ефективності реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України	98
2.3. Аналіз державного регулювання організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК	118
Висновки до розділу 2.....	133
Розділ 3. Удосконалення організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України.....	137

3.1. Формування структурних елементів організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК.....	137
3.2. Обґрунтування форм та інструментів реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК	156
3.3. Фінансове забезпечення організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК	170
Висновки до розділу 3.....	184
Висновки.....	189
Список використаних джерел	194
Додатки	216

ВСТУП

Актуальність теми. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку України агропромисловий комплекс став одним зі провідних секторів національної економіки, що формує значну частину ВВП, забезпечує збільшення обсягів експорту та надходження в країну валютної виручки, добробут населення та формування передумов продовольчої безпеки країни. Своєю чергою, в структурі АПК зернопродуктовий підкомплекс є одним зі стратегічних, що обумовлено високою місткістю та зростанням попиту на зерно і продукцію переробки зерна на світовому ринку, загостренням проблем продовольчої безпеки у світовому масштабі на тлі об'єктивно існуючого вітчизняного потенціалу до нарощування обсягів виробництва і експорту цієї продукції (родючі ґрунти, сприятливі природно-кліматичні умови, місткий внутрішній ринок, наявність морських портів та активізація процесів розвитку нових і модернізації існуючих елементів складської та виробничо-торговельної інфраструктури).

Проте, зовнішньоекономічний потенціал зернопродуктового підкомплексу АПК України не реалізований. Це обумовлено недовикористанням можливостей як внутрішнього виробництва, так і просування вітчизняної продукції на зовнішні ринки. Перше головно пов'язано з потребами модернізації виробничої інфраструктури, впровадження технологічних інновацій, покращення матеріально-технічної та техніко-технологічної забезпеченості підприємств, підвищення урожайності зернових культур, більш ефективного використання та сівозміни ґрунтів, забезпеченості посівів добривами і високопродуктивним сортовим насінням, усунення диспаритету цін між виробниками та зернотрейдерами, удосконалення інституційного середовища в системі «виробництво-розподіл-експорт» зерна, ін. Наявні й істотні зовнішні можливості реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК, а саме збільшення обсягів експорту, активізації інших напрямів зовнішньоекономічної діяльності (прямі

іноземні інвестиції, імпорт передової техніки та технологій, розвиток інтелектуально-кадрового забезпечення, спільна маркетингова та ін. діяльність на зовнішніх ринках), розширення пропозиції продукції глибокої переробки зерна з високим рівнем доданої вартості,

Існуючі на сьогодні розробки теоретико-методичного та прикладного характеру або не передбачають використання всіх можливостей державної політики стимулювання реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК, або все ще у неповній мірі імплементовані в Україні. Це актуалізує необхідність вирішення важливого наукового завдання розвитку концептуальних засад, а також обґрунтування методико-прикладних інструментів та засобів удосконалення формування та ефективного використання організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК.

Проблеми функціонування і розвитку АПК, його секторів та галузей, безпосередньо зернопродуктового підкомплексу, достатньо глибоко і комплексно досліджені у наукових працях таких вчених, як В. Андрійчук, І. Баланюк, П. Березівський, О. Бородіна, В. Брус, В. Ганганов, Ю. Губені, О. Єрмаков, Г. Запша, В. Зіновчук, Ю. Лопатинський, Е. Остром, П. Пуцентейло, Б. Річмонд, Л. Романова, В. Россоха, М. Малік, П. Матковський, В. Месель-Веселяк, Л. Сас, М. Сахацький, І. Свиноус, А. Стельмашук, С. Терещенко, В. Трегобчук, О. Фролова, Г. Черевко, С. Чмирь, Ш. Шаріпов, М. Шульський, В. Юрчишин, В. Якубів, І. Яців та ін.

Організаційно-економічні та інші засади функціонування і регулювання розвитку зовнішньоекономічної діяльності, виробничого та експортного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК досліджуються у працях учених: Г. Балабанова, С. Братчикової, В. Волинця, П. Гайдуцького, С. Гринкевич, О. Грідіна, С. Дем'яненка, М. Ільчука, С. Кваші, В. Колодійчука, І. Лещик, Л. Мельник, Б. Погріщука, П. Саблука, І. Седікової, О. Шпичака та ін.

Проте, динамізм зовнішнього конкурентного середовища, особливості внутрішніх соціально-економічних та суспільно-політичних реалій, поточні

тенденції щодо розвитку підприємств – виробників та експортерів зерна і продукції його переробки, інші внутрішні і зовнішні чинники потребують зміни підходів до формування та реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України. Особливо актуальними та важливими є аспекти системності, комплексності, етапності та цільової орієнтації державної політики в цій сфері, що забезпечується шляхом формування і використання організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота узгоджується з програмою наукових досліджень Львівського національного аграрного університету, а саме – в межах науково-дослідної теми: «Організаційно-економічний механізм забезпечення інноваційного розвитку аграрного сектору економіки та села» (номер державної реєстрації 0116U003176) автором проведено аналіз формування та реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретико-методичних основ та практичних рекомендацій формування і використання організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК.

З урахуванням визначеної мети в роботі поставлено і виконано такі завдання:

- сформувати теоретичні основи реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК;

- узагальнити методичні характеристики оцінювання реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК;

- розробити концептуальні засади формування організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК;

- здійснити аналіз стану розвитку зернопродуктового підкомплексу АПК України як передумови реалізації його зовнішньоекономічного потенціалу;

- надати характеристику державного регулювання реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України;

- обґрунтувати структурні елементи організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК;

- визначити форми та інструменти реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК;

- розробити систему фінансового забезпечення організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК.

Об'єктом дослідження є процеси формування та реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК.

Предметом дослідження є теоретико-методичні засади та науково-практичні рекомендації з визначення структурних елементів, форм та інструментів, фінансово-економічного забезпечення формування і використання організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України.

Методи дослідження. У процесі дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи: синтезу і системного аналізу – для обґрунтування концептуальних основ формування і реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК (п. 1.1); статистично-економічного аналізу та компаративний – під час аналізування стану функціонування зернопродуктового підкомплексу АПК як передумови реалізації його зовнішньоекономічного потенціалу (п. 2.1); групувань, логічного аналізу, стратегічного менеджменту – під час надання характеристики державної політики формування та реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК (п. 2.3), обґрунтування складу структурних елементів організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового

підкомплексу АПК (п. 3.1); системного аналізу – з метою визначення форм та інструментів реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК (п. 3.2); аналітико-прогнозних розрахунків – для розробки системи фінансового забезпечення організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК (п. 3.3).

Інформаційною базою дослідження є вітчизняні й закордонні публікації вчених і фахівців-практиків із проблем функціонування та розвитку зернопродуктового підкомплексу АПК, реалізації його зовнішньоекономічного потенціалу, законодавчі та інші нормативні акти органів влади України з економічних питань, офіційні матеріали Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, дані Державної служби статистики України, результати особистих спостережень автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних підходів та прикладних рекомендацій з удосконалення політики формування та використання організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК. Зокрема, у дисертації:

удосконалено:

– прикладні засади формування організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК у частині, по-перше, визначення складу і змістового наповнення елементів механізму (мета, критерії її досягнення, завдання організаційного та економічного блоків, суб'єкти, інструменти, ресурси, результат), які відповідають сучасним реаліям внутрішнього та зовнішнього середовища і впровадження яких забезпечує ефективну реалізацію потенціалу; по-друге, побудови логіки поетапної імплементації організаційних та економічних інструментів механізму, що дозволяє покроково формувати і послідовно реалізувати наявний зовнішньоекономічний потенціал підкомплексу;

– науково-прикладні положення формування інструментів організаційно-

економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК, які відрізняються принциповим підходом, в основі якого ідентифікація інструментів в узгодженості з (1) формами зовнішньоекономічної діяльності підприємств, (2) особливостями спеціалізації на продукції: а) зерно, б) переробка зерна, (3) складовими зовнішньоекономічного потенціалу підкомплексу, що дає змогу забезпечити комплексний підхід (всі складові потенціалу та всі форми зовнішньоекономічної діяльності) та доповнити експорт продукції іншими напрямками зовнішньоекономічної діяльності;

отримали подальший розвиток:

– теоретико-методичні основи формування зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК, зокрема, на відміну від інших підходів, розширено перелік ідентифікаційних характеристик компонент потенціалу (до зовнішньоекономічного потенціалу на мікрорівні додано компоненти зовнішньоекономічного потенціалу галузево-територіальних систем та зернопродуктового підкомплексу АПК), що дозволило передбачити нові (наділені новим змістом) властиві зернопродуктовому підкомплексу АПК складові зовнішньоекономічного потенціалу: інфраструктурну, інституційну, зовнішньоторговельну, маркетингово-конкурентну, міжгалузеву;

– концептуальні засади побудови організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК, що відрізняються введенням логіко-структурного алгоритму, коли всі елементи механізму формуються в напрямі впливу суб'єктів управління на об'єкти регулювання; на основі такого підходу всі елементи управлінського блоку чітко підпорядковані впливу суб'єктів на об'єкти, що дозволяє оптимізувати організаційне та ресурсне забезпечення державної політики за одночасної вищої ефективності і скорочення часових витрат на отримання необхідного результату;

– фінансово-економічний інструментарій формування фінансового забезпечення організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК, для

чого розроблено методико-прикладний підхід створення достатнього і доступного фінансового забезпечення – ключового ресурсу розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств підкомплексу – з чотирма рівнями джерел фінансування: центральний, регіональний, галузевий, мікрорівень, що дозволяє істотно розширити можливості фінансово-ресурсної підтримки впровадження організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання пропозицій в межах державної політики реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК. Наукові розробки та рекомендації щодо формування організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України використано в діяльності АТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України» (довідка № 37/07 від 15.07.2020 р.). Обґрунтовані висновки щодо державної політики розвитку комплексу форм та видів зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів зернопродуктового підкомплексу АПК використано в діяльності відділу економічного розвитку, інфраструктури, капітального будівництва, сільського господарства та захисту довкілля Стрийської РДА (довідка № 45/1 від 14.08.2020 р.). Запропоновані рекомендації щодо зміцнення конкурентоспроможності продукції підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК використано в роботі ДП «Стрийський комбінат хлібопродуктів № 1» (довідка № 8 від 25.07.2020 р.).

Результати дослідження впроваджені в навчальному процесі у Львівському національному аграрному університеті за курсами таких дисциплін: «Зовнішньоекономічна політика України», «Моніторинг світового ринку», «Міжнародна торгівля та європейська інтеграція» (довідка № 01-27-03-1057 від 13.10.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі наукові результати, викладені в дисертації, отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використані лише ті ідеї й положення, які є результатом

особистої роботи здобувача.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертації обговорювалися на конференціях, зокрема *міжнародних*: «Scientific Horizon in the Context of Social Crises» (Токіо, 2020 р.), «Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути» (Київ, 2020 р.), «Трансформаційні зміни національної економіки в умовах євроінтеграції» (Дубляни, 2020 р.); *всеукраїнських*: «Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством» (Полтава, 2018 р.), «Сучасні проблеми обліку, аналізу, аудиту й оподаткування суб'єктів господарської діяльності: теоретичні, практичні та освітні аспекти» (Дніпро, 2018 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 10 наукових праць обсягом 4,39 друк. арк. (3,52 друк. арк. належить особисто автору), а саме: 4 статті у наукових фахових виданнях України, одна стаття – в зарубіжному періодичному науковому виданні в каріні Європейського Союзу, 5 публікацій за матеріалами конференцій.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи – 240 сторінок, в тому числі 193 сторінки основного тексту. Робота містить 19 рисунків та 19 таблиць, 9 додатків на 24 сторінках. Список використаних джерел охоплює 219 найменувань і займає 21 сторінку.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ БАЗИС ФОРМУВАННЯ
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
ЗЕРНОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ АПК

1.1. Теоретичні основи реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК

Визначальні імперативи розвитку світового господарства – модернізація та інтелектуалізація, – пов’язані з проривом в науково-технологічній сфері та в області високих технологій, чинять суттєвий вплив на формування та розвиток АПК – найважливішого комплексу національної економіки. АПК являє собою сукупність галузей національної економіки, з’єднаних між собою економічними відносинами з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання сільськогосподарської продукції, метою функціонування якого виступає забезпечення продовольчої безпеки держави та найбільш повне задоволення потреб населення в продуктах і споживчих товарах сільськогосподарської сировини.

Забезпечення продовольчої безпеки є одним з важливих стратегічних пріоритетів зміцнення національної безпеки України. Відтак, розвиток АПК виступає не лише галузевою проблематикою, а й набуває міждисциплінарного і міжгалузевого характеру, враховуючи економічні (макроекономічна стійкість, зовнішньоекономічні відносини, розвиток ринку засобів виробництва), політичні (продовольча незалежність, внутрішня політична стійкість), екологічні (раціональне природокористування, збереження природного середовища, безпечне харчування) і соціальні (покращення якості життя населення, покращення демографічної ситуації, розвиток сільських територій, доходи сільськогосподарських виробників) аспекти.

Продовольчий комплекс, що є складовою частиною АПК, має у своєму

складі ряд продуктивних підкомплексів, серед яких одним зі стратегічних є зернопродуктовий. Притаманні Україні сприятливі природно-кліматичні умови для вирощування зернових культур слугують поглибленню спеціалізації держави на виробництві зерна і продукції його переробки та участі в міжнародному поділі праці. Від стабільності функціонування і подальшого піднесення зернопродуктового підкомплексу АПК залежать перспективи розвитку всієї економіки, національна і продовольча безпеки, зовнішньоекономічний потенціал держави.

Обговорення проблем формування і розвитку зернопродуктового підкомплексу в економічних дослідженнях розпочалося в 20 – 30 рр. ХХ століття, де акцент ставився на процеси концентрації і комбінування сільського господарства і промисловості. В наукових публікаціях 70 – 90 рр. в більшій мірі розглядалися питання щодо максимізації виробництва продукції АПК за рахунок дотримання оптимального співвідношення між сферами продуктивних підкомплексів, технологічної узгодженості і економічної зацікавленості усіх галузей АПК [77,с.30] необхідності впливу НТП на досягнення стійкого розвитку сільського господарства (Ємельянов А.М. [78,с.44], Кісельов В.І. [84,с.56], Худолій Л. [183,с.64]); зміцнення продовольчої безпеки (Бенсон К., Грін Р. [204,с.2-6], Ейде В.Б. [206,с.35-36], Ейхер К., Дж. Штаац [205,с.118]); посилення агропромислової інтеграції (Лобас М. Г. [108,с.5-10], Толмачов О.В. [177,с.22]), включення галузей і сфер в склад продуктивних підкомплексів (Душин Б.В. [54,с.8]).

Сучасний науковий доробок представлений в працях таких відомих економістів як Гайдуцький П.І, Погріщук Б.В, Мельник Л.Л. [120,с.13-19], Саблук П. Т., Черевко Г.В., Колодійчук В.А., Шпичак О.М., Бойко В.І. та ін. Втім, проведення комплексного аналізу цілісного розвитку зернопродуктового підкомплексу АПК, оцінка збалансованості його сфер і формування оптимальної структури, виявлення перспектив розвитку підкомплексу потребують проведення подальших досліджень з обґрунтуванням низки концептуальних моментів, розробленням методик та конкретними

розрахунками.

Вивчення публікацій вітчизняних і зарубіжних науковців дозволяє зробити висновок про те, що спектр визначень «зернопродуктовий комплекс» та його зміст є досить широким (табл. 1.1).

Дефініції в таблиці подані за хронологією їх опублікування.

Таблиця 1.1

Сутнісні характеристики зернопродуктового комплексу АПК

Визначення зернопродуктового комплексу	Ключові слова	Джерела
2	3	4
Велике агропромислове утворення, що ґрунтується не на адміністративних зв'язках, а на просуванні продукту	агропромислове утворення	[34,С.6-7]
Система соціально-економічних відносин інтегрованих блоків галузей, задіяних у просуванні зернових продуктів по ланцюгу: виробництво - доставка - зберігання - переробка - торгівля – споживання; система організовується існуючою інтегрованою структурою економіки країни, яка в свою чергу здійснює узгодження функціонування сільського господарства, промисловості, розподільного механізму і адміністративно-політичної діяльності.	система відносин інтегрованих блоків галузей	[176]
Сукупність сільськогосподарських і переробних підприємств, пов'язаних між собою взаємовідносинами з метою підвищення економічної ефективності внаслідок зменшення сукупних витрат живої й уречевленої праці на виробництво кінцевої продукції.	сукупність сільськогосподарських і переробних підприємств	[183,С. 60-62]
Об'єкт логістичного управління, що є складною соціотехнічною системою, яка характеризується значною кількістю стохастичних зв'язків між елементами системи та впливом численних факторів на ефективність її функціонування	об'єкт логістичного управління	[10,С. 136-140]
Система взаємопов'язаних спеціалізованих галузей та виробництв, зайнятих вирощуванням зернових і бобових культур, заготівлею, переробкою зерна та реалізацією кінцевої продукції.	система галузей та виробництв	[174]
Сукупність агропромислових галузей, диференційованих на чотири функціональні ринкові підсистеми виробництва, переробки і доведення продукту до індивідуального споживання на основі детермінованих інтеграційних зв'язків	сукупність агропромислових галузей	[60, С. 13-14]
Структурне формування АПК, яке забезпечує	структурне	[7, С. 9-12]

збалансованість і стабільність функціонування усіх виробничих, соціальних і ринкових структур, що входять в його склад, кінцевою метою якого є задоволення раціональних потреб суспільства в зерні і продуктах його переробки	формування АПК	
Трирівнева система управління: управління, виробництво, маркетинг. Загальним критерієм оцінки ефективного функціонування зазначених рівнів пропонується наступне: для управлінського рівня - забезпечення оптимальних обсягів виробництва зерна та його собівартості; для виробничого рівня – відповідність якості зерна встановленим стандартам та вимогам споживачів; для маркетингового – вивчення ринкової кон'юнктури, забезпечення реалізації виробленого зерна за максимальними цінами	рівні управління	[119, С. 168-171]
Галузі, які мають тісні економічні і виробничі взаємозв'язки, що спеціалізуються на виробництві зерна, його переробці і зберіганні, а також забезпечують зернову і переробну галузі засобами виробництва	сукупність галузей	[105]
Багатогалузева виробничо-господарська структура сільськогосподарських товаровиробників, організацій і відомств різних форм власності, що займаються виробництвом, транспортуванням, зберіганням та переробкою зерна, а також реалізацією продукції з нього	багатогалузева виробничо-господарська структура	[116, С.12]
Виробничо-економічна система галузей і функціональних підрозділів, що беруть участь у виробництві зерна і продуктів його переробки, взаємозв'язаних спільними цілями і економічними інтересами	система галузей і функціональних підрозділів	[129, С. 100-103]
Сукупність функціонально залежних сільськогосподарських і промислових підприємств, які забезпечують формування пропозиції зерна, його первинну обробку, зберігання, переробку на борошно, крупи, комбікорми, а також реалізацію, у тому числі на експорт, через посередництво відповідних інфраструктурних елементів і слугує джерелом сировинних ресурсів для підприємств спеціалізованих галузей із виробництва продовольчих товарів.	сукупність сільськогосподарських і промислових підприємств	[91, С. 45-48]

Окремі вчені [25;168] натомість зернопродуктовий підкомплекс оперують категорією зерновий підкомплекс, вкладаючи той же економічний зміст. Так Сидоренко О.В. зазначає, що «зерновий підкомплекс – система функціонально пов'язаних галузей і підприємств, що забезпечують матеріальними ресурсами

усі сфери підкомплексу, підприємства сільського господарства, заготівельні, зберігання і переробки зерна, яка розвивається на основі посилення своїх конкурентних позицій, як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках» [168,с.8]. Разом з тим вважаємо, що назва підкомплексу в такій редакції не враховує продукцію переробних підприємств, а саме продукцію переробки зерна.

Спостерігаються публікації з проблем ефективного функціонування зернового підкомплексу, зернового господарства, де ці поняття уподібнюються та характеризуються як зернова галузь без її характеристик як підкомплексу у складі комплексу вищого порядку [127,с.39-43]. Вважаємо таке уподібнення сумнівним, оскільки зернове господарство є основною базою, що формує зернопродуктовий підкомплекс АПК.

Науковець Мартинова Л.В. [117,с.61], спираючись на дослідження Збарського В.К. [57,с.112], а також з'ясування змісту поняття «ринок зерна» відповідно до Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» [153], вважає зернопродуктовий підкомплекс складовою частиною ринку зерна.

Ряд дослідників (Павлюченков О.К. [135,с.12-15], Улизько М.В., Плотнікова М.Ф. [142,с.55-64]) використовують поняття «хлібопродуктовий підкомплекс», ототожнюючи його з «зернопродуктовим підкомплексом». Таке різноманіття точок зору авторів щодо формулювання назви підкомплексу пояснюється різницею в розумінні мети, сутності, змісту і структури продуктового підкомплексу. Безумовно, мета функціонування зернопродуктового підкомплексу пов'язана з загальною «ідеєю» розвитку вітчизняного АПК і реалізується передусім у виробництві кінцевої продукції [57,с.24]. На думку Тихонова В.О., під кінцевою продукцією АПК розуміємо обсяг предметів споживання, виготовлений з сировини сільськогосподарського походження; сільськогосподарську продукцію, що надходить в особисте і суспільне споживання без промислової переробки; продукцію, яка надходить в державні експортні та резервні ресурси, а також в виробниче споживання галузей національної економіки, що не входять до складу АПК [176,с.84]. О.В.

Сидоренко розширює асортимент, включивши до нього спирт, крохмаль, олію, насіннєвий зерновий фонд, зерно резервних, страхових запасів, а також експортні обсяги зерна та біопаливо із зернових ресурсів [169,с.10]. Тому сумнівним вважаємо ототожнення хлібопродуктового та зернопродуктового підкомплексів. На нашу думку, поняття «зернопродуктовий ...» є значно ширшим за «хлібопродуктовий ...» з огляду широкого асортименту кінцевої продукції зернопродуктового підкомплексу. Відтак, під зернопродуктовим підкомплексом АПК розуміємо економічну систему галузей сфер матеріального виробництва та послуг, функціонально взаємодіючих між собою задля задоволення потреб суспільства в зерні і продуктах його переробки.

Головною передумовою формування зернопродуктового підкомплексу є те, що сукупність процесів виробництва, заготівлі, транспортування, переробки зерна переростає у цілісну систему, функціонування елементів якої підпорядковане єдиній меті - виробництву кінцевих продовольчих продуктів. Методологія його виокремлення передбачає забезпечення на основі суспільного поділу праці гармонійного, пропорційного розвитку усіх галузей і функціональних підрозділів, що входять до його складу і взаємопов'язані спільними економічними інтересами.

В цілому, при формуванні зернопродуктового підкомплексу варто дотримуватися таких принципів:

- задоволення потреб населення в хлібопродуктах;
- забезпечення взаємозв'язку економічних інтересів усіх суб'єктів господарювання для досягнення єдиної мети;
- існування різних форм господарювання, заснованих на різних формах власності;
- функціонування системи збуту зерна та зернопродуктів на засадах товарно-грошових відносин.

Відтак, зернопродуктовий підкомплекс АПК є досить складною багаторівневою системою, для повноти розуміння якої потрібно конкретизувати *складові*, що її формують. У науковій думці щодо цього теж склалися

дискусійні підходи.

Так науковець Амірова Е.Ф. [7,с.9-12] виділяє в структурі зернопродуктового підкомплексу чотири аспекти: організаційний, що охоплює основні сфери агропромислового виробництва, такі як виробництво, зберігання і переробка зерна та їх інфраструктурні підрозділи; відтворювально-функціональний, що окреслює співвідношення та роль основних технологічних стадій виробництва кінцевої продукції; територіальний (регіональний), що відображає сукупність відповідних галузей в рамках даної території; компонентний, що включає структурні підрозділи, які розвиваються на базі певних агропромислових циклів.

На думку Мамбетової Ф.М. [116,с.24] структура зернопродуктового підкомплексу АПК складається з підприємств та організацій, що займаються виробництвом зерна, постачанням матеріально-технічних ресурсів, транспортуванням, зберіганням, переробкою зерна, фінансово-кредитних і страхових установ, а також науково-дослідних інститутів і навчальних закладів.

Алтухов А.І. пропонує розглядати структуру зернопродуктового підкомплексу відповідно до структури АПК, яка включає такі сфери: виробництво засобів виробництва (I сфера); безпосередньо зернове господарство (II сфера); галузі переробки і обслуговування (III сфера); ринок зерна і продуктів його переробки (IV сфера). Саме така структура, на думку вченого, відображає відтворювальний підхід і ґрунтується на принципах системності. В кожній сфері виготовляється продукція чи надаються послуги, призначені для наступної стадії відтворення. Окрім того, за такої структури ринок зерна і продуктів його переробки, як одна з підсистем підкомплексу, являється логічним продовженням ланцюга функціонування цього важливого для країни багатофункціонального продуктового підкомплексу [5,с.2-7].

Науковцем Онищенко К.М. [130,с.100-103] запропонована схема складу зернопродуктового кластеру, основу якого складають підприємства, що займаються виробництвом зерна, його зберіганням (елеваторні господарства) та переробкою (борошномельні, комбікормові заводи, хлібопекарні, кондитерські,

макаронні фабрики), а також ті підприємства, що забезпечують постачання, збут продукції, транспорт (логістику), інфраструктуру (фінансові, юридичні, консалтингові, науково-дослідні та ін.). Об'єднання їх усіх в єдиний діючий механізм покладено на організації по забезпеченню і координації діяльності всього кластера.

Зрозуміло, що досягненню цілей зернопродуктового підкомплексу сприяють функції достатньої кількості галузей і виробничих сфер. Відтак структуризація повинна відображати багаторівневість технологічного виробництва, обмін і споживання продукції на різних стадіях відтворювального процесу, використання матеріальних, природних, фінансових, трудових та інших ресурсів. Справедливо зауважив О.В. Сидоренко [167,с.19-24], що в цілому склад і структуру зернопродуктового підкомплексу учені розглядають у таких аспектах: функціональному (досліджується в контексті певної послідовності основних стадій відтворювального процесу), галузевому (оцінюється ступенем участі господарюючих суб'єктів різних галузей і сфер діяльності у відтворювальному процесі), організаційному (передбачає спосіб упорядкування зайнятих господарюючих суб'єктів і галузей за видами діяльності), територіальному (характеризує масштаби діяльності і ступінь географічного поширення), соціально-економічному (враховуються особливості прояву виробничих і соціальних орієнтирів розвитку), управлінському (оцінюється взаємодія органів управління АПК) аспектах.

Виходячи з вище наведеного, можемо зазначити: 1) зернопродуктовий підкомплекс представлений як різноманітними зерновими культурами, так і галузями виробничої і невиробничої сфер, видами діяльності; 2) зернопродуктовому підкомплексу притаманно формування в єдиний ланцюг окремих видів діяльності, незалежно від їх галузевої чи виробничої приналежності, для яких характерним є спільний технологічний процес виробництва, транспортування, зберігання, переробки і реалізації зерна та його продукції; 3) незважаючи на те, що зернопродуктовий підкомплекс функціонує як самостійний елемент АПК, з позицій функціонально-цільової його

приналежності наведеному підкомплексу притаманні ознаки системи, яка включає різноманітні елементи, єдність головної мети для всіх елементів, наявність зв'язків між елементами, відносну самостійність тощо. Це потребує застосування комплексного підходу до розвитку підкомплексу, і насамперед до використання інтенсивних факторів виробництва і виділення з посеред них пріоритетних, які в великій мірі окреслюють ефективність його функціонування; 4) зернопродуктовий підкомплекс характеризується значною різноманітністю виробництва кінцевої продукції, як продуктів харчування з зерна (борошно, крупа, хліб, хлібобулочні, борошняні, макаронні, кондитерські вироби та ін.) так і товарної продукції кожної складової галузі підкомплексу, що зв'язує підприємства різних галузей технологічним ланцюгом. Тут варто зазначити, що значна частка продукції споживається в якості товарної продукції на виробничі потреби всередині самого ж підкомплексу.

Забезпечення ефективного функціонування вітчизняного зернопродуктового підкомплексу є однією з найактуальніших проблем розвитку усього АПК держави, адже зерновиробництво, окрім важливого соціально-економічного, має ще й політичне значення для розвитку національної економіки. Зерно завжди належало до конкурентоспроможних продуктів на світовому ринку і може бути вагомим важелем впливу на світову економіку. Сприятливі передумови для виробництва зерна в Україні є основою формування зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК, який може забезпечити державний бюджет стабільними надходженнями валюти. Відтак, використання переваг від світової торгівлі потребують формування ефективного організаційно-економічного механізму розвитку зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України.

Теоретичні і прикладні аспекти дослідження зовнішньоекономічного потенціалу відображені в наукових працях вітчизняних та зарубіжних науковців: Ліндерт П., Портер М., Клименко Н.А., Рогов В.В., Сейфуллаева М.Е., Капіцин В.М., Пепа Т.В., Крушницька Г.Б., Стичишин П.П., Бойко С.М.,

Пирець Н.М., Попова О.І., Кириченко О.М., Скорнякова І.В. О. Волкодавовой, О. Гуторова, Дж. Д. Деніелса, О. Кириченко, Г. Крушницької, Л. Кутідзе, А. Мазаракі, Т. Марченко, Н. Пирець, Лі Х. Радеби, В. Рогачова, М. Сейфуллаєвої, І. Скорнякової, О. Ульянченка, В. Юхименка та ін. В них розглядаються підходи до з'ясування сутності, структури, класифікації, особливостей формування, оцінювання, реалізації потенціалу, системного регулювання експортних операцій. Широкий плюралізм думок у цій сфері зумовлено складним системним механізмом формування і реалізації зовнішньоекономічного потенціалу, який є багатограним і багатоаспектним процесом, що охоплює як внутрішньоекономічні, так і зовнішньоекономічні складові та чинники.

В будь-якому разі головною компонентою зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК залишається експортна. Іншими словами – експортний потенціал. Проведений аналіз наукових джерел свідчить про неоднозначність у визначенні поняття «експортний потенціал». Нами виокремлено основні підходи (системний, ресурсний, результативний, ринковий, адаптаційний), які найчастіше застосовують учені для розкриття сутності категорії «експортний потенціал» (додаток А). Водночас, наведена систематизація дозволяє зацентувати увагу на найважливіших характерних ознаках експортного потенціалу як ключової складової зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК.

Так, за системним підходом зовнішньоекономічний потенціал можна розглядати як складову виробничого чи економічного потенціалу, що підпорядкована реалізації цілей національної економіки, а також як складова системи зовнішньоекономічних зв'язків. Методологічна специфіка системного підходу полягає в тому, що метою дослідження є вивчення закономірностей і механізмів утворення складного об'єкта з певних складових, різноманіття внутрішніх і зовнішніх зв'язків між цими складовими.

В межах ресурсного підходу зовнішньоекономічний потенціал розглядається як здатність або можливість використовувати ресурси у

структурі міжнародних коопераційних зв'язків. Саме ресурсний підхід є домінантою парадигмою в теорії сучасного управління. Ресурсний підхід може підкреслити унікальність суб'єктів соціально-економічної діяльності, він передбачає, що ключовим елементом для досягнення успіху є не повторення моделі поведінки інших суб'єктів, а формування та реалізація стратегії, основаної насамперед на внутрішніх факторах та унікальності ресурсної бази [10,с.119-122].

З погляду результативного підходу зовнішньоекономічний потенціал розглядається крізь призму здатності національної економіки виробляти обсяг товарів і послуг, що можуть бути реалізовані на світовому ринку з максимальною вигодою.

З позиції ринкового підходу зовнішньоекономічний потенціал виступає основою визначення економічної потужності країни, здатної виявляти і відтворювати свої конкурентні переваги на світовому ринку.

Адаптаційний підхід до визначення категорії «зовнішньоекономічний потенціал» розкриває її сутність як здатність економіки до адаптації до умов зовнішнього середовища, що постійно змінюється під впливом розвитку суспільства, глобалізаційних та інтеграційних викликів.

При цьому тлумачення дефініції «зовнішньоекономічний потенціал» розглядається науковцями на окремих рівнях суб'єктів економіки – країни, угруповання країн, регіону, галузі, виду діяльності.

Відтак, враховуючи існуючі теоретичні напрацювання щодо з'ясування сутності понять «зовнішньоекономічний потенціал» та «зернопродуктовий комплекс», нами запропоновано розглядати зовнішньоекономічний потенціал зернопродуктового підкомплексу АПК як системну компоненту економічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК, організаційно-технічна структура якої підпорядковується місії і цілям комплексу та на яку покладена реалізаційна здатність продукції (послуг) на світовому ринку. Зовнішньоекономічний потенціал зернопродуктового підкомплексу АПК виступає основою визначення конкурентних переваг та стратегічних зон

господарювання АПК.

Варто відмітити, що з розвитком економічних систем розвивається й економічний потенціал. Під економічним потенціалом розуміють сукупність наявних та таких, які можуть бути мобілізовані, основних джерел, засобів країни та елементів потенціалу цілісної економічної системи, що використовуються і можуть бути використані для економічного зростання й соціально-економічного прогресу [118,с.10].

Г. Уліганинець [181] зазначає, що формування економічного потенціалу галузі, регіону чи суспільства в цілому, залежить від потенціалу нижчих ієрархічних рівнів господарювання – підприємств та домогосподарств. Відповідно, з метою ефективного управління ним, в системі економічного потенціалу варто виділяти окремі підсистеми (компоненти) – ресурсний, природний, виробничий, трудовий, інноваційний та інші потенціали. Кількість компонент, що додається до економічного потенціалу, залежить від суспільного розвитку. Розвиток знанневої, соціально-орієнтованої економіки спонукав до виокремлення таких компонент як, наприклад, науково-технічна, інформаційна інтелектуальна, маркетингова, соціальна, культурна. На нашу думку, структура економічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК в сучасних умовах суспільного розвитку повинна враховувати виробничий, інноваційний, фінансовий, інформаційний, кадрово-інтелектуальний, організаційно-управлінський, науково-технічний, інфраструктурний, експортний, маркетинговий, соціально-культурний потенціали, а також потенціали знань та відтворення. При цьому, експортній компоненті в наведеній структурі відведено провідне місце, адже характерною основою розвитку України є загальна її зосередженість на дослідженні проблематики ефективного виходу та функціонування вітчизняного зернопродуктового підкомплексу АПК на глобальний ринок і посідання в ньому гідного місця.

Процес формування зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК є складним, динамічним процесом, націленим на взаємодію зі зовнішнім середовищем і забезпечення високої

якості реалізації. Розвиток, збалансованість і ефективність використання його структурних компонент обумовлюють чинники зовнішнього (економічні, соціальні політичні, інституціональні, ринкові) і внутрішнього (стратегія розвитку підкомплексу (комплексу), менеджмент, фінанси, кадри, інвестиції тощо) середовища. Окремі дослідники [165,с.102-115;191,с.7-10] розмежовують чинники за ієрархічними рівнями їх впливу на: мікро- (рівень інноваційної активності підприємства, кваліфікація персоналу, фінансовий стан підприємств, якість продукції), мезо- (рівень модернізації галузей та виробництв, підтримка місцевих органів самоврядування, сезонність виробництва, рівень конкуренції в галузі), макро- (норми національного законодавства, політичні реформи, курс національної валюти, воєнні конфлікти, економічні блокади, якість систем сертифікації і контролю якості експортної продукції, транспортна інфраструктура, умови кредитування) та мегарівні (рівень міжнародної конкуренції, світовий рейтинг надійності країни для кредитів та інвестицій, рівень дискримінації експортерів за кордоном).

Зазначимо, що зовнішньоекономічний потенціал зернопродуктового підкомплексу АПК тісно пов'язаний з його конкурентними перевагами на міжнародному ринку та залежить, на думку науковця Радченко Е.Є., від географічного розташування країни; економічних, природно-кліматичних, соціокультурних, інфраструктурних, наукових, інноваційних, трудових, технологічних, інвестиційних та історичних умов діяльності економічних суб'єктів; правового, політичного та економічного середовища ведення міжнародного бізнесу [160,с.211].

В цілому, при формуванні та використанні потенціалу проводиться його декомпозиція на елементи, встановлюються їх функціональні зв'язки, тобто проводиться структуризація. Чіткого уявлення про структуру зовнішньоекономічного потенціалу поки не сформовано, що пов'язано з його розглядом на різних ієрархічних рівнях та в розрізі окремих проявів потенціалу. Так, зовнішньоекономічний потенціал країни, на думку А. Тимофесенко [175,с.77-84], сумарно складається із регіональних потенціалів. А.Мазаракі

[114,с.98], К.Селезньова [165,с.102] в його структурі виділяють зовнішньоекономічний потенціал окремих галузей, а в їх межах – зовнішньоекономічні та/чи експортні потенціали окремих підприємств.

Науковець Н. М. Чухраєва [193,с.73-74] до зовнішньоекономічного потенціалу відносить такі його основні елементи: внутрішній потенціал національної економіки або потенціал пропозиції (сировинний, виробничий, фінансовий, маркетинговий, людський, інвестиційний тощо), потенціал зарубіжних ринків або потенціал попиту (потенціал існуючого попиту, потенціал зростання попиту, ключові чинники успіху, зовнішньополітичний клімат) та системи бар'єрів і стимулів для експортної продукції (внутрішні стимули і обмеження експорту; зовнішні бар'єри: тарифні і нетарифні обмеження).

В працях М. Сейфуллаєвої, В.Капіцина [164,с.3-13] зовнішньоекономічний потенціал регіону є комплексною характеристикою, що включає такі компоненти: ресурсно-сировинну, промислову, фінансову, організаціо-технічну, маркетингову, кадрову, соціально-культурну, інфраструктурну, науково-інноваційну, інвестиційну. На нашу думку, такий підхід в більшій мірі розкриває зовнішньоекономічний потенціал як сукупність експортних ресурсів, залучених у виробництво та підготовлених до реалізації. Це, за сутністю відображає категорію виробничого потенціалу. А решта компонент, такі як соціально-культурна, інфраструктурна, науково-інноваційна та інвестиційна характеризують економічний потенціал регіону в цілому.

Структуру зовнішньоекономічного потенціалу окремої сфери, зокрема виробничої, запропоновано розглядати з точки зору активної і пасивної її складових. Так, до активної складової віднесено інвестиційний, інтелектуальний, інституціональний, технологічний, соціокультурний потенціали та інфраструктуру. До пасивної – природні ресурси, кон'юнктуру ринку, стандартизацію, сертифікацію [27,с.19].

Узагальнюючи підходи до структуризації зовнішньоекономічного потенціалу, вважаємо, що структура зовнішньоекономічного потенціалу

зернопродуктового підкомплексу АПК повинна охоплювати (рис. 1.1): 1) зовнішньоекономічний потенціал галузей сфери матеріального виробництва зернопродуктового підкомплексу АПК; 2) зовнішньоекономічний потенціал галузей сфери послуг зернопродуктового підкомплексу АПК; 3) потенціал експортних бар'єрів; 4) потенціал іноземних ринків.

Зовнішньоекономічний потенціал галузей сфери матеріального виробництва зернопродуктового підкомплексу АПК (сільське господарство, промисловість та ін.) повинен забезпечити продукування конкурентоспроможної продукції, котра може стати об'єктом зовнішньої торгівлі, тоді як потенціал галузей сфери послуг (освіта, наука, й наукове обслуговування, фінансування, кредитування та страхування, сфера управління) повинен забезпечити надання послуг не виробничого та виробничого характеру щодо розробки, супроводу, організації виробничого процесу з виготовлення та реалізації експортоорієнтованої продукції.

Обидві сфери і окремі галузі тісно взаємопов'язані між собою, впливають одна на одну, формуючи галузеву структуру зернопродуктового підкомплексу АПК. Так, наприклад, промисловість чи сільське господарство потребує кваліфікованих фахівців, яких готують заклади освіти та науки. У свою чергу, ці установи не можуть обійтися без певного навчального, дослідницького обладнання, техніки, що виробляють промислові підприємства. В умовах стрімкого розвитку НТП, наука займає особливе місце у структурі АПК, суттєво впливаючи на вдосконалення і розвиток виробництва. Хочемо також зазначити, що реалізація зовнішньоекономічного потенціалу галузі здійснюється на рівні підприємства як суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності.

Саме зовнішньоекономічний потенціал підприємства виступає основою ланцюга формування зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК.

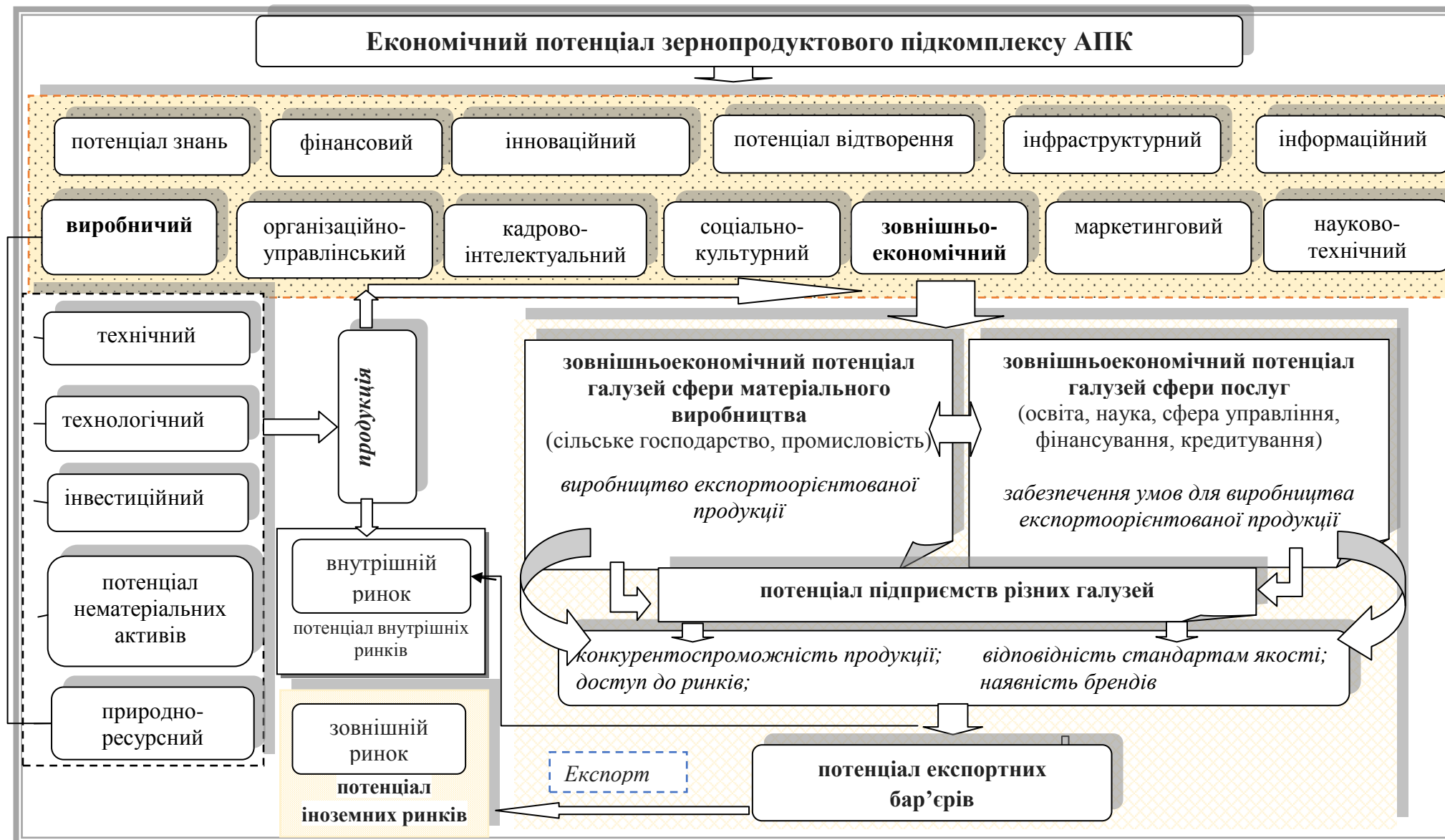

Рис. 1.1. Модель формування зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК (авторська розробка)

Потенціал експортних бар'єрів є важливою структурною ланкою зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК. Як було зазначено вище, зовнішньоекономічний потенціал в цілому визначаються низкою політичних, економічних, соціальних та інших чинників, які зазвичай мають різноспрямовану дію та, відповідно, формують тенденції й особливості експортної діяльності на рівні окремої країни, регіону, галузі. Водночас, безпосередніми учасниками міжнародної торгівлі є підприємства, ефективність господарської діяльності яких великою мірою залежить від економічного та регуляторного середовища, у якому оперує бізнес. Тому визначення бар'єрів, з якими зіштовхуються експортери на мікрорівні, є вихідним пунктом розробки політики сприяння експорту.

Основними експортними бар'єрами виступають тарифні (мита, квоти) і нетарифні обмеження (відшкодування ПДВ, валютний контроль). Сьогодні у міжнародній торгівлі на перший план вийшли нетарифні обмеження, тобто заходи політики, які не відносяться до звичайних мит, але які можуть потенційно впливати на міжнародну торгівлю шляхом зміни обсягів торгівлі або цін, або обсягів та цін одночасно [13]. Їх застосування у світі постійно зростає.

Найбільшими проблемами, з якими зіштовхуються вітчизняні експортери, за оцінками експертів Світового економічного форуму є: відсутність доступу до торговельного фінансування (16%), неналежний рівень технологій виробництва й навичок персоналу (13,7%), труднощі у виявленні потенційних ринків і покупців (13,6%), недостатня відповідність продукції міжнародним технічним вимогам і стандартами (11,1%), а також проблеми доступу до імпорتنих ресурсів за конкурентними цінами (9,4%) [218].

І остатній, структуроутворюючий елемент, – потенціал іноземних ринків, що враховує існуючий попит на ринку, потенціал зростання попиту, а також зовнішньополітичний клімат, правове та економічне середовища ведення міжнародного бізнесу – створює можливості для реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК.

Зрозуміло, що вітчизняна продукція повинна відповідати стандартам якості, бути конкурентоспроможною, знаною на ринку, оскільки існує тісний взаємозв'язок між підвищенням її конкурентоспроможності на світовому ринку та збільшенням зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК в цілому.

Додамо, що важливість і необхідність дослідження зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК як складної багаторівневої системи визначається передусім актуальністю імперативів державної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки держави, а також формуванням зовнішньоекономічного потенціалу держави.

1.2. Методичні характеристики оцінювання реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК

Формування теоретико-прикладних засад оцінювання реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК слід вважати вагомим доповненням його сутнісних характеристик. Адже в процесі уточнення методики оцінювання реалізації зовнішньоекономічного потенціалу цього важливого сегменту реального сектору економіки, по-перше, з'ясовується які саме характеристики більш важливі та найбільш влучно відображають стан і результати формування висновків щодо міри реалізації потенціалу; по-друге, кристалізуються особливості як функціонування, так і реалізації потенціалу безпосередньо і агропромислового сектора, і його зернопродуктового підкомплексу.

При цьому важливо звертати увагу на такі концептуальні аспекти:

- характеристики та відмінності внутрішньо- і зовнішньоекономічного потенціалу;
- аспекти зовнішньоекономічного потенціалу на рівні суб'єктів господарювання та галузевого підкомплексу;
- складові зовнішньоекономічного потенціалу;

- методичні підходи до оцінювання потенціалу;
- критерії реалізації потенціалу;
- особливості реалізації зовнішньоекономічного потенціалу та його вплив на стан функціонування підприємств і на розвиток підкомплексу;
- конкретні методики та методичні підходи до оцінювання зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу.

Зовнішньоекономічний потенціал відноситься до складних системних багатофакторних і широко функціональних категорій. Відтак, одним з найважливіших етапів формування концептуальних засад методики оцінювання тут є його декомпонування на окремі внутрішні складові – характеристики, за якими, власне, і проводиться оцінювання, підбиваються висновки.

Причому видається доцільним першочергового узагальнення елементів (складових, характеристик) зовнішньоекономічного потенціалу на рівні підприємства, а вже надалі – становлення бачення його структури на рівні галузеві системи, якою є зернопродуктовий підкомплекс АПК.

Слідуючи цій логіці, одночасно врахуємо те, що на рівні суб'єктів господарювання у профільній економічній літературі частіше використовується поняття експортного потенціалу, що, на нашу думку, закономірно, оскільки зовнішньоекономічна діяльність передбачає операції не тільки з експорту, але й з імпорту та, більше того, часто виходить й за рамки зовнішньоторговельних відносин між зовнішньоекономічними партнерами. Звуження об'єкта дослідження до експортного потенціалу дозволяє розглядати наявні й потенційні можливості суб'єктів бізнесу лише відносно виробництва і просування продукції на експорт.

Відповідно, здебільшого вважається, що експортний потенціал характеризує обсяги конкурентоспроможних ресурсів, які мікрорівнева економічна система спроможна створити, просунути і реалізувати на зовнішніх ринках [178,с.45]. При цьому в дослідженнях з цієї проблематики, як правило, простежуються такі компоненти експортного потенціалу:

- обсяги експорту товарів та послуг [11,с.195];

- конкурентоспроможність продукції, яка спрямовується на експорт [3,с.55];
- експортна спеціалізація, тобто частка продукції на експорт в загальних обсягах чистого доходу підприємства [112,с.72];
- відповідність продукції на експорт міжнародним стандартам якості і безпечності [15,с.6];
- виробнича, агроресурсна, природно-ресурсна, біопотенціал, науково-технічна, трудова та фінансова [85,с.191].

Попри зазначене, зовнішньоекономічний потенціал підприємств як окрема економічна категорія та його структурний склад також досліджуються. До прикладу, О. Березін та Ю. Карпенко визначають такі характеристики зовнішньоекономічного потенціалу підприємства: товарну або асортиментну (мірою її реалізації є частка продукції на імпорт чи експорт в структурі товарообороту); комерційно-господарську (здатність керівників підприємств розвивати господарські контакти та відносини з зовнішньоторговельними партнерами, якість організації просування продукції, інформаційно-програмне забезпечення зовнішньоекономічних операцій) [12,с.25-26].

Якщо в цьому підході превалюють комерційно-збутові аспекти, то серед наукових дискурсів можна віднайти й інші погляди, як-от – виробничо-фінансова (виробничий, фінансовий та комунікаційний потенціали) та інтелектуально-трудова компоненти (інноваційний, управлінський та маркетинговий потенціали) [201,с.142] або управлінський потенціал зовнішньоекономічної діяльності, товарний та ресурсний потенціали [190,с.6].

Ще ширшим переліком складових зовнішньоекономічного потенціалу підприємства оперує О. Яценко, розглядаючи політичну, економічну, соціальну, технологічну, правову та інфраструктурну компоненти [203,с.42], що хоча й ускладнює можливості їх адекватного і паритетного оцінювання, все ж видається досконалішим підходом, адже, до прикладу, підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС значно покращило можливості до реалізації експортного потенціалу АПК нашої держави, втім ними ще потрібно

скористатися. Аналогічні висновки стосуються й правових та інфраструктурних аспектів.

Хоча навіть такий широкий, на перший погляд, склад компонент зовнішньоекономічного потенціалу не може на сьогодні вважатися виключним і його логічно та обґрунтовано доповнюють такі елементи, як, до прикладу:

- інноваційна [182,с.235];
- інвестиційно-інноваційна [87,с.836];
- кадрова [100,с.7];
- ресурсна, інформаційна [172];
- виробничо-технологічна [26,с.7] та ін.

В окремих дослідженнях пропонується здійснювати методичне компонування зовнішньоекономічного потенціалу суб'єктів господарювання вже не стільки за економіко-ресурсними складовими, як в більшій мірі управлінсько-процесними. Так, В. Соколовська пропонує описувати зовнішньоекономічний потенціал підприємств кількісним, якісним та структурним аспектами наявних ресурсів (виробничих, фінансових, трудових та ін.), взаємозв'язками і взаємоузгодженнями між ними, можливостями їх мобілізувати у конкретний момент часу та використати для досягнення поставлених перед підприємством стратегічних і тактичних цілей розвитку зовнішньоекономічної діяльності [172].

К. Селезньова наголошує на розгляді діалектичної єдності таких аспектів, як наявні фактори впливу та система їх активного виявлення в процесі господарської взаємодії [165,с.102-115]. Таким чином, науковець пропонує в якості компонент зовнішньоекономічного потенціалу розглядати умови і чинники внутрішнього та зовнішнього середовища підприємств, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність.

Проте, на нашу думку, управлінські аспекти зовнішньоекономічного потенціалу дозволяють формувати висновки щодо, скоріше, ефективності управлінської діяльності з його формування та раціонального використання. Натомість, в контексті оцінювання потенціалу доречніше використовувати вже

в певній мірі класичні та усталені підходи, в основі яких – ресурсно-функціональний принцип декомпонування.

Ще більш варіативними і неоднозначними слід вважати результати досліджень компонент зовнішньоекономічного потенціалу на територіально-галузевому рівні. Зокрема, за схожими логічними вислідами підходять науковці до декомпонування зовнішньоекономічного потенціалу регіону. Так, Я.Олійник і С. Запотоцький, досліджуючи конкурентні засади експортного потенціалу, поділяють його на ресурсо-сировинну, кадрову, промислову, фінансову, науково-інноваційну, інвестиційну, організаційно-технічну, соціально-культурну та маркетингову компоненти [129,с.7]. Загалом такий поділ слід вважати слушним, втім промислову компоненту, на нашу думку, доречніше було розширити до, наприклад, галузево-секторальної, врахувавши таким чином експортні можливості не лише промисловості, але й інших видів економічної діяльності регіональної економіки.

Власне, усунення цього недоліку враховане в іншому дослідженні, де пропонується декомпонувати зовнішньоекономічний потенціал регіону за двома напрямками – галузево-функціональним та ресурсним. Відтак, за першим виділяється організаційно-технічний, фінансовий, промисловий, соціально-культурний та сільськогосподарський, а за другим – ресурсо-сировинний, трудовий, інфраструктурний, науково-інноваційний та інвестиційний потенціали [175,с.78].

При оцінюванні потенціалу тих, чи інших галузей АПК передусім звертають увагу на такі аспекти як цілісну динамічну систему ресурсів, зокрема функціональних: земельних, матеріальних та трудових, наявність яких дає можливість суб'єктам господарювання виробляти сільськогосподарську продукцію певного асортименту та якості з метою підвищення ресурсозабезпеченості і здатності підприємств до виробництва та реалізації планового обсягу сільськогосподарської продукції [166,с.22]. Або «... зовнішньоекономічний потенціал АПК держави формується за такими компонентами, як матеріальні, трудові, фінансові, природні, енергетичні,

нематеріальні» [86,с.26].

Потрібно звернути увагу на ще один важливий аспект, застосований при декомпонуванні зовнішньоекономічного потенціалу галузі. Мова йде про внутрішню і зовнішню компоненти, що, на наш погляд, об'єктивно і закономірно. З одного боку, це внутрішні чинники виробництва продукції, а, з іншого, – можливості її збуту на зовнішніх ринках.

Відтак, погоджуємося з науковцями, які розглядають внутрішні (природно-ресурсну, технологічну, виробничу, галузево- та державно-управлінську), а також зовнішні (місткість ринку, розвиненість системи збуту, інститути співробітництва, торгово-політичний стан) складові експортного потенціалу [83,с.10].

В окремих дослідженнях автори декомпонують зовнішньоекономічний потенціал галузі на т. зв. резерви його розвитку, до яких переважно відносять організаційний, техніко-технологічний, соціальний, економічний та ін. напрями [23,с.197]. Хоча й існують всі підстави для їх трактування компонентами зовнішньоекономічного потенціалу відповідної галузі чи сектору економіки.

В цілях доповнення вищенаведеного, зауважимо, що й особливості функціонування АПК в цілому, а також безпосередньо його зернопродуктового підкомплексу також мали б бути врахованими і чинити власний внесок у склад системи компонент зовнішньоекономічного потенціалу галузі (сектора) економіки. Зокрема, враховуючи висвітлені у підрозділі 1.1 дослідження специфічні риси та характеристики зовнішньоекономічного потенціалу аналізованого підкомплексу, на нашу думку, додатковими важливими і в значній мірі визначальними компонентами його потенціалу слід вважати наступні. По-перше, це сукупність наявних і тих, що можуть бути мобілізовані, природних (особливо земельних) ресурсів у поєднанні з природними умовами, які впливають на економічну діяльність та використовуються чи можуть бути використані у процесі виробництва економічних благ.

По-друге, оскільки мова йде про складові потенціалу галузевого підкомплексу (а не підприємства), то тут посилюється дія т. зв. зовнішніх

компонент потенціалу, зокрема інфраструктурного (наявність розвиненої і ефективно функціонуючої системи транспортування, складування, зберігання, переробки зернопродуктової продукції), інституційного (сформованість інституційно-організаційної та інституційно-правової системи елементів і правових актів підтримки просування продукції зернопродуктового підкомплексу на експорт), конкурентного (розвиненість системи забезпечення високого рівня не лише якості, але й конкурентоспроможності його продукції на зовнішніх ринках), міжгалузевого (сформованість та високий рівень якості відносин з-поміж суб'єктів зернопродуктового підкомплексу АПК та інших видів економічної діяльності в цілях створення якісної продукції з високим рівнем доданої вартості) та зовнішньоторговельного (розвиненість можливостей з виробництва та експорту продукції у поєднанні з активним і ефективним здійсненням зворотних операцій ЗЕД, як-от імпорт технологій, залучення прямих іноземних інвестицій, отримання і надання зовнішньоекономічних послуг, налагодження комунікацій тощо).

По-третє, вважаємо, що до особливої компоненти зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК держави доцільно віднести й виробничу складову, пов'язану з товарною спеціалізацією як АПК загалом, так і аналізованого підкомплексу.

Узагальнюючи підходи до структурування зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу, робимо висновок, що єдиної досконалої методики його декомпонування об'єктивно не існує і за певних обставин стану і функціонування цього сектора АПК, економіки держави в цілому, світового господарства та кон'юнктури зовнішніх ринків, впливу інших факторів, їх склад може змінюватися та уточнюватися.

Наведемо на рис. 1.2 концептуальний підхід до виокремлення компонент зовнішньоекономічного потенціалу на мікро та територіально-галузевому рівнях, що загалом дає підстави й до формування висновків відносно складу компонент зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового

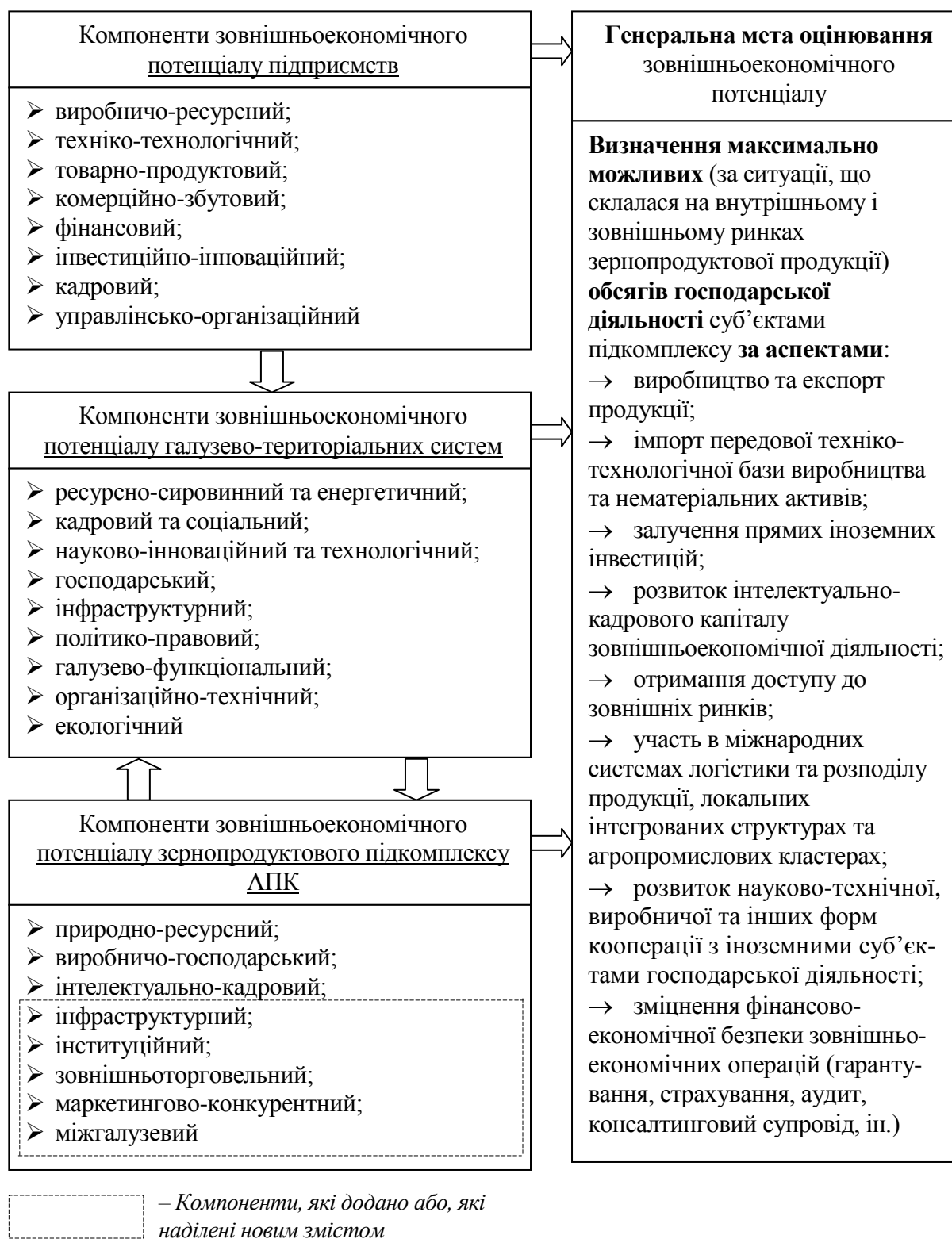

Рис. 1.2. Логіка формування та декомпонування зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК (авторська розробка)

підкомплексу АПК держави.

Виходячи з наведеного, об'єктивно розширюється й мета оцінювання аналізованої економічної категорії. На нашу думку, це вже не визначення

максимальних обсягів експорту продукції, а, скоріше, вивчення всіх аспектів і можливостей зернопродуктового підкомплексу АПК щодо забезпечення високого рівня і якісної диверсифікації зовнішньоекономічних операцій у сфері та безпосередньо на ринку зернопродуктової продукції.

Зауважимо, що формування мети та декомпонування і виокремлення компонент зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК є важливим визначальним та першопочатковим етапом формування якісної методики оцінювання його реалізації. Зокрема, широкий і комплексний підхід до визначення мети аналізу об'єктивно потребує й розширення складу елементів потенціалу, які, своєю чергою, починають визначатися ще на рівні окремих суб'єктів господарювання, закладають основу компонент реалізації зовнішньоекономічного потенціалу галузево-територіальних систем, які надалі як визначають, так і формують склад елементів потенціалу аналізованого підкомплексу.

Після встановлення мети, декомпонування та ідентифікації остаточного переліку компонент зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК доречно переходити до наступного етапу методичної послідовності оцінювання міри його реалізації (рис. 1.3) – формування складу показників – індикаторів.

Фактично, мова йде про підбір показників (кількісних та якісних) за кожною з компонент потенціалу, з використанням яких уможлиблюється оцінювання і формуються за результатами аналізу комплексні висновки.

Хоча сам по собі склад показників і їх застосування ще не дозволяють отримати результати, що є повноцінними для подальшого обґрунтування якісних і ефективних управлінських рішень в системі державної політики формування і реалізації зовнішньоекономічного потенціалу галузі, сектора чи економічного комплексу. З огляду на багатоаспектність категорії «потенціал» для цього необхідно визначитися із відповідними методами, а надалі – методичними підходами до оцінювання. Важливо в комплексі виявити

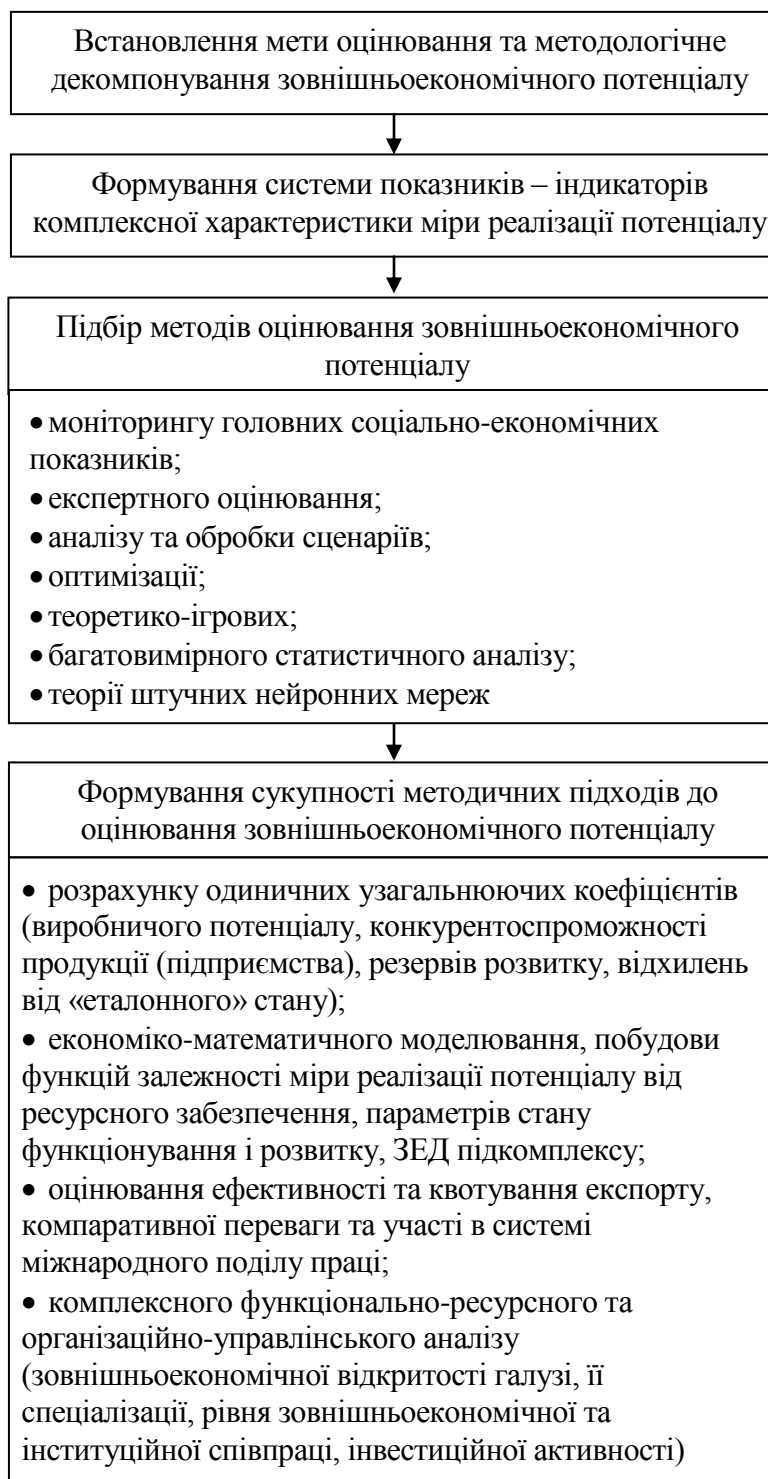

Рис. 1.3. Методична послідовність та інструментарій оцінювання реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК (авторська розробка)

загальний стан і часткові аспекти, характеристики міри реалізації потенціалу, ідентифікувати внутрішні та зовнішні чинники, які привели до такого результату, встановити їх причини і т. ін.

Застосування методів оцінювання зорієнтоване на прийняття в значній мірі стратегічного рішення відносно принципових аспектів оцінювання, виходячи з яких, вже надалі підбиратимуться більш конкретні методичні підходи. Звернімо увагу, що для оцінювання міри реалізації потенціалу галузевих систем (комплексів), як правило, застосовується метод моніторингу головних соціально-економічних показників, за якого здійснюється статистичне спостереження за станом та динамікою сукупності кількісних показників – характеристик стану функціонування і розвитку зернопродуктового підкомплексу та зовнішньоекономічної діяльності його суб'єктів. На підставі такого аналізу робляться висновки щодо поточного стану справ і перспектив зростання у відповідній сфері.

Широкого застосування при оцінюванні складних макроекономічних явищ і проблем набув в останні роки метод експертного оцінювання, що являє собою різного роду і форми соціологічні та експертні, т. зв. фахові опитування споживачі і т. ін. Перевагами методу є отримання даних за показниками, за якими не здійснюється статистичне спостереження, а також за певними важливими якісними факторами та чинникам впливу. Широкого поширення набув експертний метод і для встановлення вагових коефіцієнтів, а також при оцінюванні процесів і явищ, що інколи практично не можливо здійснити в процесі емпіричного аналізу.

При моделюванні розвитку ситуації та, до прикладу, прогнозуванні стану формування і міри реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК може стати в пригоді метод аналізу та обробки сценаріїв, що зводиться до використання і організації взаємодії висококваліфікованих фахівців-експертів різних напрямків при постановці та вирішенні складних і складноописових економічних проблем з використанням сучасних засобів математичного моделювання. Поняття сценарію тут є центральним. За результатами моделювання вихідні прогнози уточнюються і конкретизуються, дозволяють моделювати варіанти розвитку ситуації, у т. ч. на зовнішніх ринках збуту зернопродуктової продукції.

За схожим призначенням використовуються методи оптимізації як процесу надання певному об'єкту (в нашому випадку – стану реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу) найвигідніших характеристик, співвідношень (наприклад, оптимізація виробничих процесів і виробництва, експорту та збуту продукції). Задача оптимізації сформульована, якщо задані критерій оптимальності (економічний; технологічний та ін.), параметри, які варіюються і зміна яких дозволяє впливати на ефективність, математична модель процесу, обмеження, пов'язані з економічними та конструктивними умовами і можливостями тощо.

Теоретико-ігрові методи дають змогу дещо спростити картину зовнішнього середовища. До них, зокрема, відносять теорію ігор, метод сценаріїв, моделі «чорної дошки».

Відомо, що більшість чинників зовнішнього середовища, особливо на зовнішніх ринках менш контрольовані від внутрішньовиробничих умов. В певній мірі усунути такі суперечності дозволяють методи багатовимірного статистичного аналізу. Його сутність полягає в переході від первісної системи, як правило, сильно залежних між собою економічних показників до нових, вже менш пов'язаних компонент або факторів, кількість яких менша і варіабельність яких вичерпує всю або максимальну частину вихідних показників.

Додамо, що одним з найбільш складних, але як показують результати досліджень – найбільш ефективних (якщо йдеться про дослідження складних комплексних і багатофакторних завдань в умовах невизначеності) методів є метод теорії штучних нейронних мереж, що передбачає формування математичних моделей, а також їх програмної або апаратної реалізації, побудованих за принципом організації й функціонування біологічних нейронних мереж – мереж нервових кліток живого організму. Це поняття виникло при вивченні процесів, що протікають у мозку, при спробі їх змодельовати. Згодом, після розробки алгоритмів навчання, одержувані моделі стали використовувати в практичних цілях: у завданнях прогнозування, для

розпізнавання образів, у завданнях державного управління економікою, ін.

Як вже зазначалося, обрання сукупності методів аналізу формує лише т. зв. стратегічне бачення процесу оцінювання. Для обчислення конкретних показників і отримання якісних висновків та рішень щодо стану формування і ефективності реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК держави необхідне застосування конкретних методичних підходів. За результатами вивчення таких вважаємо, що їх можна об'єднати у декілька характеристичних груп.

1. Методичні підходи на основі єдиного чи кількох одиничних показників – ключових характеристик.

Прикладом такого підходу є, наприклад, розрахунок узагальнюючого показника виробничого потенціалу галузі (ВП) у вигляді обсягу реалізації продукції на експорт з врахуванням низки обмежень:

$$ВП = D \sqrt[n]{K_f \times K_g \times K_a \times K_n}, \quad (1.1)$$

де D – дохід від реалізації продукції галузі на експорт, грн; K_f – інтегральний індекс конкурентоспроможності підприємств галузі; K_g – індекс місткості внутрішнього та зовнішнього ринків; K_a – індекс адаптованості продукції підприємств галузі до міжнародних стандартів; K_n – коефіцієнт сприятливості торгово-економічних режимів країн-учасниць міжнародної торгівлі [199,с.20-24].

У працях Є. Лапіна в якості яскраво вираженого одиничного критерію міри реалізації зовнішньоекономічного потенціалу галузі пропонується використовувати різні варіації параметрів реальної та потенційної конкурентоспроможності включно з їх подальшим порівнянням. При цьому до показників реальної конкурентоспроможності можуть відноситися індекси: зростання чисельності країн для експорту продукції, обсягу експорту продукції, частки товарів підприємств на внутрішньому і зовнішньому ринках, експортної квоти; потенційної конкурентоспроможності: частка видів продукції, сертифікованих за міжнародними стандартами, рівень сертифікованості виробництва, відношення цін на продукцію підприємств галузі та конкурентів,

наукомісткість продукції, частка імпортованих комплектуючих у готовій продукції, а також продуктивність праці, плинність кадрів, кваліфікація персоналу, рівень оновлення асортименту [103,с.44-52].

А. Кредісов доходить до висновку про те, що доволі презентативними одиничними параметрами – характеристиками міри реалізації зовнішньоекономічного потенціалу галузі та її суб'єктів може слугувати наявність т. зв. резервів – напрямів чи аспектів покращення діяльності у зовнішньоекономічній сфері. Пропонується ідентифікувати відповідні резерви за внутрішнім та зовнішнім напрямками за організаційною, техніко-технологічною, соціальною та економічною складовими зовнішньоекономічної діяльності. Відповідно, наявність резервів, їх чисельність та вагомість, міра відхилення від фактичного стану справ і є проявом нереалізованості зовнішньоекономічного потенціалу відповідного галузевого комплексу, зовнішньоекономічний потенціал якого оцінюється [96,с.20-24].

На наш погляд, наведені вище методичні підходи мають істотне теоретико-прикладне значення, проте можуть використовуватися, скоріше, як першопочаткова (вступ до більш ґрунтовних, якісних і комплексних досліджень) характеристика до результатів інших підходів при подальшому оцінюванні. Так, до прикладу, поширеними є результати досліджень, де пропонується застосування т. зв. методу «еталонного» підприємства або встановлення міри відхилення потенціалу галузі від певного еталонного стану. У праці [124,с.178] обґрунтовано переваги використання в таких цілях таксонометричного підходу на інформаційній основі, яка передбачає три групи показників: (1) ресурсного забезпечення (придатність основних засобів, забезпеченість поточної діяльності власними оборотними коштами, фінансова незалежність, частка нематеріальних активів у необоротних активах, частка імпортованих ресурсів), (2) виробництва продукції (частка активної частини основних засобів, фондівіддача, ефективність використання матеріальних ресурсів, продуктивність праці, тривалість операційного циклу), (3) реалізації продукції (оборотність дебіторської заборгованості, тривалість фінансового

циклу, чиста рентабельність продукції, частка експорту, коефіцієнт стійкості економічного зростання).

На наше переконання, застосування таксономічного підходу чи не найкраще відповідає етимології та безпосередній природі категорії «зовнішньоекономічний потенціал галузі», відтак, об'єктивно претендує на доречність при застосуванні та репрезентативність отримуваних результатів. Водночас, комплекс показників, запропонованих вище, слід уточнити і узгодити з виявленими і запропонованими нами структурним компонентами зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК.

2. Методичні підходи на основі економіко-математичного моделювання функцій залежності міри реалізації потенціалу від різних характеристик стану функціонування і розвитку підкомплексу, його зовнішньоекономічної активності.

Так, Т. Циганкова в результаті дослідження теоретико-прикладних аспектів оцінювання зовнішньоекономічного потенціалу (*ЕхП*) бізнес-суб'єктів на зовнішніх ринках отримала наступну функційну залежність:

$$ЕхП = f(ПВР, ПЗР, УВР) \text{ за умов: } ПВР = ПЗР; УВР \rightarrow \max, \quad (1.2)$$

де *ПВР* – потенціал внутрішніх ресурсів; *ПЗР* – потенціал зарубіжного ринку; *УВР* – умови виходу на ринок. При цьому науковець включає до показників оцінки потенціалу внутрішніх ресурсів параметри техніко-технологічної бази, кваліфікації кадрів, методів управління та фінансів; показників оцінювання умов виходу на ринки – якість торговельної політики країни, системи підтримки експортного виробництва, а також торговельного режиму країни експортування [184,с.137-143].

В низці досліджень, де розроблялися пропозиції в аналогічному руслі, в основу моделювання закладалися параметри обмеженості ресурсів, що досить слушно й для зернопродуктового підкомплексу АПК, де до лімітованих факторів передусім відносяться земельні ресурси, природно-кліматичні умови, ін. Так, у дослідженні [83,с.9-10] економіко-математична модель зовнішньоекономічного потенціалу галузі (*ЕПт*) визначається на основі

наявності земель сільськогосподарського призначення:

$$EP_t = PP_o \times \frac{IIP}{t} E_o \times IE_t \times ao \times lat \times \frac{1+R}{d} \times S \times K_o \times IK_t), \quad (1.3)$$

де PP_o – площа ріллі в базовому періоді, га; IIP/t – індекс зміни площі ріллі; E_o – ефективність використання ріллі в базовому періоді, грн/га; IE_t – індекс ефективності використання ріллі; ao – частка продукції сільського господарства, яка була спрямована на переробку в базовому періоді; lat – індекс зміни частки продукції, що спрямовується на переробку; R – коефіцієнт рентабельності продукції; S – курс національної валюти відносно дол. США; K_o – коефіцієнт експортної орієнтації галузі в базовому періоді; IK_t – індекс зміни експортної орієнтації галузі.

3. Методичні підходи оцінювання ефективності та квотування експорту, участі в системі міжнародного поділу праці. Згідно цієї групи методик науковцями пропонується розраховувати відповідні коефіцієнти, які свідчать або про міру інтеграції галузі (комплексу) у систему світового господарства, зокрема на глобальному (регіональному) ринку відповідної продукції, або частку її експорту у ВВП країни. Таким чином робиться висновок відносно міри реалізації експортного потенціалу. Втім, на наш погляд, такий підхід є, скоріше, констатацією факту стану розвитку зовнішньоекономічної діяльності в галузі, а не обчисленням її потенційних максимальних можливостей. Хоча, він має всі підстави на існування як доповнюючий та контролюючий.

В цій групі методичних підходів звернімо увагу на такі розроблені в економічній літературі показники:

- співвідношення експортної квоти ($Ex/VB\Pi$) до чисельності населення (CH) [119,с.24-33]:

$$Ex\Pi_i = Ex_i / VB\Pi_i / CH_i, \quad (1.4)$$

- коефіцієнт участі у міжнародному поділі праці у вигляді відношення частки країни (галузі, підкомплексу) у світовому експорті до частки країни (галузі, підкомплексу) у світовому ВВП [139,с.223]:

$$KMPP_i = \frac{Ex_i / EE_c}{BBP_i / BBP_c}, \quad (1.4)$$

де BBP_i – валовий внутрішній продукт i -ї країни, грн; BBP_c – світовий валовий внутрішній продукт країни, грн; Ex_i – експорт i -ї країни, грн; Ex_c – світовий експорт, грн. Вважається: якщо $KMPP_i > 1$, то це свідчить про активну участь та, відповідно, реалізацію потенціалу держави, галузі, підкомплексу;

- коефіцієнт ефективності експорту i -ї країни (галузі, підкомплексу) :

$$EEEx_i = \frac{Ex_i / CH_i \times Ex_i / BBP_c \times 100}{Ex_c / CH_c \times Ex_i / BBP_i}, \quad (1.5)$$

де $EEEx_i$ – ефективність експорту i -ї країни, грн; BBP_c – світовий валовий внутрішній продукт країни, грн; CH_i та CH_c – відповідно, чисельність населення i -ї країни та світу;

- коефіцієнт виявленої відносної переваги (компаративної переваги) [195, с.253]:

$$KPI_{ij} = \ln[(Ex_{ij} / Im_{ij}) / (Ex_i / Im_i)], \quad (1.6)$$

де KPI_{ij} – показник компаративної переваги i -ї країни за j -м товаром; Ex_i та Im_i – експорт та імпорт i -ї країни; Ex_{ij} та Im_{ij} – експорт та імпорт j -го товару i -ї країни. Відповідно, якщо $KPI_{ij} > 0$, то для j -го товару i -ї країна має компаративну перевагу (отже і реалізує свій зовнішньоекономічний потенціал) в експорті відносно інших країн і навпаки.

4. Методичні підходи комплексного функціонально-ресурсного та організаційно-управлінського аналізу. В рамках цієї групи підходів наголошується на необхідності проведення системного всестороннього аналізу реалізації експортного потенціалу галузевого підкомплексу, причому, як правило, без виведення у підсумку інтегрального показника (коефіцієнта).

Ми вважаємо такий методичний підхід найбільш раціональним, досконалим та таким, що може якісно використовуватися для оцінювання міри реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК держави. При цьому в процесі аналізу необхідно чітко визначитися з компонентами потенціалу, а надалі – з підбором відповідних оцінювальних

показників у їх межах.

В якості прикладу наведемо методичний підхід, застосований для комплексного оцінювання зовнішньоекономічного потенціалу регіональної економічної системи у праці [194,с.782-786]. У вказаних цілях використано п'ять груп параметрів:

- група 1 «Відкритість економіки» (експортна, імпортна та зовнішньоторговельна квоти, коефіцієнт покриття експортом імпорту, коефіцієнт міжнародної конкурентоспроможності, обсяги експорту, імпорту та зовнішньоторговельного обороту на одиницю населення);

- група 2 «Спеціалізація економіки» (коефіцієнти: галузевої спеціалізації, локації виробництва, галузевої спеціалізації експорту та імпорту, продуктивності економіки, територіальної спеціалізації експорту та імпорту, еластичності зовнішньоторговельного обороту, локації продуктивності праці);

- група 3 «Розвиток спільного підприємництва» (коефіцієнти: рівня розвитку спільного підприємництва, зайнятості у спільних проектах, локалізації продуктивності праці у спільних проектах);

- група 4 «Розвиток іноземних підприємств» (коефіцієнти: рівня розвитку іноземних підприємств, зайнятості на іноземних підприємствах, локалізації продуктивності праці на іноземних підприємствах);

- група 5 «Інвестиційна активність» (коефіцієнти галузевої локалізації інвестицій та платоспроможності).

На нашу думку, яскраво вираженою перевагою такого підходу є й те, що увага не фокусується виключно навколо аналізу обсягів, рівня та динаміки експорту галузі (підкомплексу), а розуміється, що зовнішньоекономічний потенціал є категорією, якою оперують в системі управління зовнішньоекономічною діяльністю, тобто предметом уваги тут окрім експорту є й процеси пов'язані, по-перше, з імпортом у різних його проявах, по-друге, обсягами і ефективністю співпраці з зовнішніми партнерами, по-третє, не лише з зернопродуктовою чи продукцією АПК загалом, але й іншими формами зовнішньоекономічної діяльності – інвестуванням, супутніми послугами,

обміном технологіями і т. ін.

Узагальнюючи, констатуємо, що методика оцінювання реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК держави об'єктивно не може вважатися єдино визначеною та єдино прийнятною. З огляду на багатоаспектність категорії «зовнішньоекономічний потенціал» тут має використовуватися щоразу новий науково-творчий підхід із поєднанням системи методів і методик.

Головне ж призначення методики оцінювання реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК держави полягає у створенні інструментарію, з використанням якого буде проведено аналіз і сформовано висновки для подальшої реалізації державної політики формування організаційно-економічного механізму в аналізованій сфері, теоретико-прикладні аспекти чого є предметом наступного підрозділу дослідження.

1.3. Концептуальні засади формування організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК

Державна політика в разі ефективніша, коли складається з низки пов'язаних між собою і рознесених у часі заходів, орієнтованих на досягнення спільної мети та чітко визначених стратегічних пріоритетів. В економічних дослідженнях такий підхід отримав назву «механізм державної політики». Оскільки, на наш погляд, поняття механізму в економіці достатньо обґрунтоване та усталене, не вдаємося до глибокої наукової полеміки з приводу його змістового наповнення, зауваживши, що механізм є поєднанням методів, інструментів, засобів та заходів державної політики, які реалізуються у певній послідовності для отримання необхідних результатів, які дозволяють поступово змінювати ситуацію у сфері, яка регулюється державою, в даному випадку – реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу

АПК.

Власне, ключова ознака і характеристика механізму – це вдале поєднання інструментів державного регулювання, які доповнюють один одного і здатні забезпечувати відповідні зрушення; причому інколи механізм будується таким чином, аби реалізація одного чи кількох заходів на першому етапі реформування створювала необхідні передумови для можливості реалізації другого, що дозволяють надалі імплементувати наступний етап державної політики і так далі.

В економіці та безпосередньо при державному регулюванні розвитку АПК здебільшого оперують такими механізмами, як економічний та організаційний. До прикладу, у дослідженнях О. Варченка, А. Гайдуцького, А. Даниленка, М. Латиніна, О. Попової, А. Ужви, І. Чайківського, О. Шубравської, М. Янківа та ін. [20;24;104;143;144;180;189;197;200] перевага надається саме економічному механізму реалізації державної політики. В загальному спільними ознаками різних підходів науковців до формування економічного механізму регулювання розвитку АПК та його підкомплексів можна визначити наявність таких елементів, як об'єкти та суб'єкти управління, мета, методи, важелі, функції, принципи, що застосовуються для непрямого впливу на діяльність сільськогосподарських підприємств для забезпечення узгодження і реалізації їх економічних інтересів, що в підсумку позитивно позначається на функціонуванні і розвитку галузей та секторів.

Як можемо констатувати, здебільшого при застосуванні економічного механізму регулювання розвитку в сільському господарстві застосовується поєднання інструментів: фіскально-податкових, фінансово-кредитних, амортизаційних, бюджетування та субсидування, штрафування, матеріального стимулювання та оплати праці. Зрештою, це можуть бути заходи держави у різних сферах, орієнтовані на збільшення обсягів господарювання та підвищення рівня ефективності виробничої і фінансово-господарської діяльності, покращення ресурсної, зокрема техніко-технологічної забезпеченості підприємств, модернізацію їх основних засобів та

застосовуваних технологій і т. ін.

У більшій мірі з позиції формування організаційно-управлінських структур керування процесами розвитку в АПК, його підкомплексах і галузях розглядають різні види варіації механізмів у низці досліджень [102;136]. Застосовуються такі найменування, як організаційний, організаційно-управлінський, організаційно-правовий, правовий, інституційно-організаційний та ін. Проте, у переважній мірі організаційна компонента механізму передбачає формування низки суб'єктів, відповідальних за державну політику в аналізованому секторі АПК, а також визначення комплексу заходів організаційно-управлінського характеру, які вони мають реалізувати.

Немалочисельними є й дослідження, де принципово важливим стало поєднання організаційної та економічної компонент механізму. Відтак, йдеться про організаційно-економічний механізм регулювання розвитку підкомплексів та галузей АПК. Ми стоїмо на позиції того, що це найбільш раціональний метод, оскільки і АПК, і його зернопродуктовий підкомплекс відносяться до реального сектора економіки, більше того – безпосередньо первинного, і для забезпечення процесів якісного збалансованого розвитку тут надважливим є збалансоване поєднання організаційних аспектів на всіх рівнях – національного господарства, регіону, галузі, елементів галузевої інфраструктури, підприємств та належного економічного стимулювання суб'єктів агропромислового бізнесу.

Так, визначення організаційно-економічного механізму основою державної політики розвитку АПК та його галузей знаходимо у дослідженнях В. Гудака, М. Дергалюка, П. Єгорова, Ю. Лисинка, Ю. Лузана, М. Пархомець, В. Россохи та ін. [47;60;107113;137;162]. Логічно, що організаційна компонента в аналізованих публікаціях відповідає за інституційно-організаційну інфраструктуру аграрної сфери, формальні та неформальні обмеження підприємств, вимоги до сертифікації та стандартизації діяльності, інші адміністративні межі і правила.

Економічний блок представлений низкою інструментів та заходів державного регулювання за аспектами в різних сферах економічних інтересів

підприємств, як-от – виробничо-технологічні та бізнес-процеси, підсистеми управління ресурсним забезпеченням, маркетингова та збутова політика, структура виробництва, якість і безпека продукції.

У багатьох публікаціях з аналізованої тематики достатнього детально описуються інструменти та сфери взаємодії організаційної і економічної компонент механізму, включно зі різними варіантами їх внутрішньої та зовнішньої надбудов. Найбільш якісною з цих форм є така, при якій організаційна компонента вирішує завдання якісної і ефективною реалізації функцій управління розвитком підкомплексу та його галузей, а економічна – утворює сприятливе економіко-правове середовище діяльності суб'єктів господарювання.

В економічній літературі можна віднайти й інші підходи до класифікації економічних механізмів, до прикладу, – господарський, зовнішньоекономічний, маркетинговий, бюджетний, фінансово-інвестиційний, інформаційний, суспільно-психологічний та ін. Здебільшого їх застосуванню передують зростання актуальності впровадження тих, чи інших функціонально-структурних змін у відповідній сфері, де, власне, передбачається впровадження відповідного механізму.

Все ж ми стоїмо на позиції того, що організаційна та економічна компоненти є ключовими, а організаційно-економічний механізм державної політики – базова його форма. Відповідно, всі інші види та конфігурації механізмів – похідні.

Під організаційно-економічним механізмом реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК ми пропонуємо вважати систему політики, призначену для регулювання процесів формування і ефективного використання можливостей зовнішньоекономічної діяльності підприємств підкомплексу, яка має свою мету, стратегічні цілі і завдання, визначену структуру, методи, важелі та інструменти впливу з відповідним нормативно-правовим, управлінським, фінансово-ресурсним та інформаційним забезпеченням.

В цілях конкретизації концептуальних положень організаційно-економічного механізму безпосередньо в сфері реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК зупинимося на різновидах механізмів, якими оперують науковці саме в цій сфері.

Так, О. Гуторова та О. Стасенко у дослідженні «Господарський механізм ефективного виробництва в сільськогосподарських підприємствах: теорія та практика» представили розлогу систему господарського механізму підприємств, які спеціалізуються на виробництві зерна [41,с.11]. На думку науковців, господарський механізм охоплює економічний, ринковий, організаційно-адміністративний, соціальний та правовий механізми. Господарський механізм має підсистеми управління та виробництва і організовується для досягнення функцій в сфері державної економічної політики. Вочевидь, такий підхід має право на існування, хоча склад визначених механізмів дещо дискусійний, зокрема не зрозуміло яким чином диференціюється змістове наповнення господарського та економічного механізмів, чи існує доцільність віднесення ринкового механізму (який саморегулювальний) до системи механізмів державного регулювання (що є штучно-управлінською системою), якою є роль соціального механізму, адже питання ціноутворення, мотивації праці та ін., які розглядаються у його межах, в значній мірі відносяться до економічної сфери і т. д.

У праці [40,с.149-150], не вдаючись до уточнення назви, запропоновано механізм державного регулювання розвитку зернопродуктового підкомплексу АПК. Щоправда, положення механізму опираються на стратегічні цілі та завдання державної політики, виходячи зі сучасних реалій функціонування ринку зерна, тенденцій у поступі світової та національної економіки. Відповідно, визначається комплекс заходів, які слід реалізувати на рівнях: АПК, зернопродуктовий підкомплекс, регіональний, підприємства, продукція підкомплексу. Більшого статусу в плані механізму надає визначення заходів державної політики за функціональними напрямками: (1) економічний, (2)

технічний, (3) соціальний, (4) екологічний. Все ж, на наш погляд, запропонований механізм у більшій мірі має ухил в бік фінансово-економічного, адже система заходів державного регулювання включає інвестиції, дотації, здешевлення кредитування, асигнування на страхування.

Вважаємо, що в межах організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК увага більш паритетно має відводитися всім економічним та організаційним компонентам. З іншої сторони, організаційно-економічний механізм має мати власну чітку структуру, яка зберігається навіть за умови певних коригувань державної політики в часі, зміни методів, інструментів та засобів, які при цьому застосовуються. Адже надмірна розмитість і неконкретність внутрішньої структури зводить низку напрацювань у сфері імплементації організаційно-економічного механізму лише до визначення складу певних заходів, які має реалізувати держава.

Саме такою стала спроба сформувати відповідний організаційно-економічний механізм у [43,с.137], де лише визначені напрями механізму, як-от – підтримка комбікормової промисловості, підвищення попиту на зерно та його більш якісне використання, сприяння відродженню галузі тваринництва, регулювання ринку через резервний фонд, створення зернових кластерів та виробництв більш глибокої переробки зерна.

Хоча наявні й результати досліджень з надмірною деталізацією окремих компонентів організаційно-економічного механізму державного регулювання розвитку підкомплексів та галузей АПК. Так, у [188,с.114-118] розроблено організаційно-економічний механізм забезпечення пропорційного галузево-функціонального розвитку та територіальної організації зернопродуктового підкомплексу АПК. Втім, автором зроблено надмірний, на нашу думку, перкос у бік організаційної компоненти механізму, тоді як економічна – практично не розроблена. Зокрема, пропонується створення в країні інституційної структури зі забезпечення оптимальних зв'язків вертикального і горизонтального характеру. Відповідна інституція покликана реалізувати завдання державного

регулювання за складовими: ресурсна, правова, економічна, організаційна та інфраструктурна. Водночас, достатньої аргументації відносно організаційно-правових підстав та ресурсного забезпечення діяльності такої структури не наведено.

Натомість у [202] в значно більшій мірі проаналізовано економічну компоненту організаційно-економічного механізму, тоді як організаційній приділено меншу увагу. Зокрема, автором розроблено механізм за чотирма компонентами: економічна, технічна, соціальна та екологічна. Позитивно, що за ними й розроблено систему регулюючих заходів, а також показників – індикаторів, із використанням яких можна відслідковувати ефективність механізму, в т. ч. за його складовими. Разом із тим, у дослідженні організаційна компонента механізму з конкретними заходами організаційно-управлінського характеру не наведена.

На противагу, значно більш збалансованим та комплексним виглядає підхід К. Лебедева [105,с.24-25], в якому автор подає структуру і визначає напрями вдосконалення організаційно-економічного механізму розвитку зернопродуктового підкомплексу АПК. Відповідний механізм містить організаційну та економічну компоненти, де елементами першої є структуризація діяльності, організація зернопродуктових ринків, інформаційне забезпечення, організація управління розвитком підкомплексу та формування його організаційно-технічного забезпечення. Своєю чергою, економічний блок представлений інвестиційно-кредитним сприянням, державним регулюванням і підтримкою, механізмом самофінансування, конкуренцією та системою дотацій і субсидій.

Визначена структура організаційно-економічного механізму видається достатньо збалансованою і в дійсності поширеною на вельми важливі аспекти організації процесів розвитку зернопродуктового підкомплексу АПК та фінансово-економічної мотивації господарювання в сферах виробництва, збуту та експорту продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках. При цьому, як видається, у розробленому науковцем механізмі наявні не всі базисні елементи

як при класичному підході до його формування. Йдеться про мету та цільові орієнтири, суб'єктів реалізації та параметри, які слугують об'єктами регулювання, управлінський блок (зі принципами, функціями, методами, інструментами, заходами), прив'язку механізму безпосередньо до зовнішньоекономічної діяльності підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК як стратегічного вектору розвитку бізнесу.

На думку О. Білоусова, організаційно-економічний механізм розвитку галузей зернопродуктового підкомплексу АПК потрібно розглядати як сукупність інституціональних структур, принципів їх організації, методів, способів і прийомів, інших засобів регулювання та впливу на конкурентоспроможність і ефективність виробничої, переробної та збутової діяльності підприємств [14,с.25-26]. Таким чином, науковець, по-перше, зводить механізм до функціонування інституціональних структур та, по-друге, розглядає його лише на мікрорівні, що водночас істотно звужує можливості державного регулювання і підтримки розвитку в аналізованому секторі економіки.

У результатах дослідження також простежуються певні неузгодженості. Так, передбачається імплементація організаційно-економічного механізму на мікрорівні, у той час, як його ключовими економічними інструментами визначаються цінова, податкова, фінансово-кредитна, інвестиційна і зовнішньоекономічна політика держави з підтримки та стимулювання розвитку вітчизняних товаровиробників і експортерів зернопродуктової продукції.

З іншої сторони, економічна компонента організаційно-економічного механізму розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК більш якісно досліджена і представлена у [94,с.11]. Відповідно, економічний блок тут орієнтується на зростання ефективності за напрямками: (1) виробництво, (2) переробка, (3) зберігання, (4) транспортування, (5) реалізація.

В цілому, погоджуючись зі таким підходом, важливо згадати й про стратегічні орієнтири політики розвитку підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК. А вони в більшій мірі пов'язані з двома аспектами: (1)

формування конкурентоспроможності, (2) вихід на зовнішні ринки. І перший, і другий тісно корелюють зі розширенням програм кооперації (з системою логістики та збуту, переробки продукції, маркетингу та експорту). Відтак, на нашу думку, важливо вести мову й про ефективність кооперування та співробітництва. У цьому сенсі підтримуємо висновки науковця щодо ролі держави (через спеціалізовану стратегію та механізми державного регулювання, що пропонуються) в забезпеченні інтеграції суб'єктів господарювання у зернопродуктовому підкомплексі АПК, зокрема на основі соціального партнерства та соціальної відповідальності.

Також з позиції мікрорівня досліджено засади організаційно-економічного механізму розвитку виробництва та збуту зерна сільськогосподарськими підприємствами у [106,с.16-17]. Організаційні аспекти тут здебільшого стосуються організації зернових запасів (організаційно-інституційна компонента механізму), державних закупівель (гарантійна компонента), регулювання цін (регулююча компонента); економічні – товарного обігу під впливом законів попиту і пропозиції (ринкова компонента), маркетингових досліджень внутрішнього та зовнішнього ринків (маркетингова компонента), структури собівартості та цінової політики, асортименту і рівня глибини переробки продукції (виробнича компонента).

Як бачимо, вираженою специфікою сектора зернопереробки є тісне переплетення економічних інтересів підприємств та держави. Відповідно, більшість проблемно-управлінських аспектів тут стосуються менеджменту як на рівні бізнесу, так і органів місцевого самоврядування та центральних державних структур. Відповідно, часто важко розмежувати сфери відповідальності на різних рівнях управління. На нашу думку, ця особливість має враховуватися при формуванні організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК, причому перевага має надаватися позиції державної політики і регулювання економіки, але з глибокою зацікавленістю підприємств в участі та у використанні можливостей, які створює державна політика.

Реалізація потенціалу розвитку зернопродуктового підкомплексу АПК та його галузей є необхідною і невід'ємною передумовою формування та ефективного використання його зовнішньоекономічного потенціалу. Водночас, інша сторона справи зводиться до активізації та нарощування обсягів зовнішньоекономічної діяльності підприємств. Вагомі результати у цьому напрямі напрацьовані С. Чмирем, який констатує, що нарощування експортного потенціалу зерна є стратегічним імперативом глибокої й комплексної модернізації аграрного сектору економіки України [192,с.22]. У цьому руслі науковцем напрацьовані положення як організаційного, так і економічного характеру. Зокрема, до надважливих завдань організаційної компоненти державної політики в цій сфері віднесено: покращення просторово-територіального розміщення зерна, осучаснення матеріально-технічної бази виробництва продукції зернопродуктового підкомплексу, відтворення системи сівозмін, покращення генетичних ресурсів зернових, удосконалення селекції та насінництва.

Економічна компонента реалізації державної політики розвитку експортного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК передбачає реалізацію організаційно-технологічного та економічного механізмів, орієнтованих на створення більш якісних інституційно-економічних умов виробництва зерна узгоджено зі структурними змінами в економіці та на внутрішньому ринку країни, природних умов, врахуванням світових тенденцій розвитку зернопродуктових ринків та їх кон'юнктури.

За схожим сценарієм, не вдаючися до побудови цілісного механізму, у дослідженні [117,с.173] обґрунтовуються положення організаційно-економічної стратегії розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК з набором низки механізмів державної політики, реалізація яких покликана забезпечити активізацію і підвищення ефективності експорту продукції підкомплексу, а також низки інших складових та безпосередньо зовнішньоекономічних операцій. Зокрема, передбачається впровадження наступних механізмів: цінового регулювання на зерно та

продукти його переробки (з інструментами квотування експорту, усунення диспаритету цін на продукцію сільського господарства та переробної промисловості, передбачення включення до ціни компенсації від перебування підприємств – виробників на території ризикового землеробства); податкової та кредитної підтримки (з метою протекційної підтримки розвитку підкомплексу та його галузей); страхового супроводу (зادля мінімізації ризиків зовнішньоторговельних операцій підприємств); інформаційного забезпечення (шляхом різнобічного фахового консультування та надання інформації відносно зовнішніх ринків реалізації продукції).

Беззаперечно, перелічені важливі та достатньо вагомі інструменти державної політики сприяння розвитку аналізованого підкомплексу АПК. Втім, їх слугування в якості організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу підкомплексу потребує істотної надбудови і залучення інших необхідних компонент відповідного механізму.

Низка часткових механізмів державної політики розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств, які спеціалізуються на виробництві та просуванні на зовнішні ринки зерна і зернопродуктової продукції, наводяться у праці [19,с.42-47]. Так, ведемо мову про механізм стимулювання розвитку виробництва та експорту продукції глибокої переробки зерна, продукції первинного насінництва, з вищим рівнем інноваційності та науково-технологічної компоненти; механізм використання переваг зони вільної торгівлі з ЄС; механізм сертифікації та досягнення високої якості продукції; механізм стимулювання забезпечення справедливої прибутковості на всіх технологічних етапах – від виробництва до експорту продукції зернопродуктового підкомплексу АПК.

Знову ж таки варто констатувати про важливість реалізації державою заходів за вказаними напрямками, що, беззаперечно, сприятиме нарощуванню обсягів і підвищенню ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємств. Утім, принциповими відмінностями механізму державного регулювання є послідовність та етапність впровадження інструментів,

забезпечення переходу від однієї стадії реформування до наступної; вплив на значно ширший склад внутрішніх і зовнішніх елементів системи зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК; орієнтація на максимальну реалізацію потенціалу; паритетний розвиток і застосування організаційної та економічної компонент державного управління та регулювання.

Певним внеском у розвиток економічної компоненти механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК можна вважати результати дослідження [163,с.21], де особливий акцент робиться на формуванні доданої вартості як однієї з ключових конкурентних переваг продукції та, відповідно, підприємств підкомплексу на зовнішніх ринках. Для цього державна політика має реалізуватися зі застосуванням інструментів за напрямками: 1) зниження рівня собівартості продукції (шляхом використання ресурсозберігальних та менш витратомістких (у т. ч. трудомістких) технологій, упровадження прогресивніших методів виробничо-технологічного процесу), 2) збільшення доданої вартості продукції (через державну бюджетно-фінансову, організаційно-управлінську, консалтингову, інформаційну та іншу підтримку, застосування низки інструментів зовнішньої торгівлі зерном та продукцією переробки зерна), 3) виробництво та експорт продукції зернопродуктового підкомплексу АПК з вищим рівнем доданої вартості та глибшою переробкою зерна (йдеться про насіннєвий матеріал, готову продукцію зі зерна, борошно-мельну та круп'яну продукцію, продовольче зерно високої якості).

Очевидно, що важливо аби ці інструменти державної політики знайшли своє належне місце в межах організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК. Але вони мають бути підкріплені й достатніми організаційними та інфраструктурними інструментами, а також економічними заходами в частині конкурентної політики, формування прозорого і справедливого для всіх учасників ринку конкурентного середовища, сприятливої для підприємств

валютної і грошово-кредитної політики держави.

На основі викладених вище узагальнень відносно елементного складу, а також його змістового наповнення, авторського бачення державної політики в аналізованій сфері, на рис. 1.4 представлено концептуальну структуру організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК.

Фактично, це управлінська система, що має власну структуру та склад елементів, які, взаємодіючи між собою та реалізуючись у відповідній послідовності, створюють нові властивості або іншими словами забезпечують необхідні зміни в тій сфері, для регулювання якої, власне, й застосовується механізм. Оскільки це управлінська система, то тут головним ініціюючим реформи елементом виступають суб'єкти формування та реалізації організаційно-економічного механізму.

Ми розділяємо їх на дві групи. Підставою для цього є те, що різняться їх безпосередні завдання та функції як при формуванні, так і при реалізації організаційно-економічного механізму. Оскільки ми розглядаємо механізм як елемент державного регулювання розвитку (в межах якого своє належне місце відводиться реалізації його зовнішньоекономічного потенціалу), то головними суб'єктами ініціювання та впровадження механізму виступають органи законодавчої і виконавчої влади (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Державна митна служба України, Державна фіскальна служба України), галузеві міністерства і відомства (Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України та в його складі – Директорат сільського розвитку, Департамент безпечності харчових продуктів, Директорат розвитку аграрного сектору, Департамент аграрної політики, Директорат промисловості та політики розвитку регіонів, Департамент міжнародної співпраці у сфері економіки, торгівлі та сільського господарства, Департамент взаємодії з експортерами та стимулювання експорту), департаменти економічної політики та агропромислового розвитку обласних і районних державних адміністрацій, ОТГ, державні спеціалізовані

Рис. 1.4. Концептуальна структура організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК (авторська розробка)

Примітка: ЗПП – зернопродуктовий підкомплекс; ЗЕП – зовнішньоекономічний потенціал; ЗЕД – зовнішньоекономічна діяльність

організації (ПАТ «Аграрний фонд», АТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України», ДАК «Хліб України» та ін.).

Власне, в системі цих структур мають реалізуватися функції планування, організації, мотивації, регулювання та контролю впровадження організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК.

З іншої сторони, безпосередні наслідки і результати державної політики відбуваються на підприємствах – виробниках та експортерах зерна і продукції переробки зерна. У значній мірі ці суб'єкти також беруть участь у формуванні та реалізації відповідного механізму. Ба більше, саме за рахунок співучасті владних структур і бізнесу забезпечується більш ефективна, зрозуміла і взаємовигідна політика розвитку підприємств, зміцнення виробничого та експортного потенціалу підкомплексу, забезпечення його внеску в поступ національної економіки і розвиток зовнішньоекономічної складової національного господарства країни.

Відтак, відповідальними за реалізацію функцій імплементації, впровадження та розвитку результатів застосування організаційно-економічного механізму державної політики в аналізованій сфері є підприємства – виробники та експортери продукції підкомплексу, суб'єкти його виробничої, логістичної, торговельної та іншої інфраструктури, локальні інтегровані структури – кластери, галузеві бізнес-асоціації (як-от – Комітет зернових та олійних культур Європейської бізнес асоціації, Українська зернова асоціація, Європейська асоціація виробників зернових та олійних культур, рису, кормів, оливкової олії та масла та ін.).

Важливе значення в структурі організаційно-економічного механізму відводиться управлінському блоку, що містить складові зі застосуванням яких суб'єкти управління реалізують свій вплив на об'єкти, які підлягають регулюванню. По суті, механізм створюється для забезпечення такого впливу, а його наповнення слугує уможливленню реалізації відповідної мети та цілей.

Управлінський блок за формою містить у певній мірі традиційні

компоненти, водночас за змістом вони мають свою специфіку. Так, тут передбачається визначення мети та стратегічних цілей політики. Очевидно, що метою виступає ефективна реалізація зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК. Стратегічні цілі стосуються досягнення часткових результатів, які в сукупності забезпечують реалізацію загальної стратегічної мети державної політики. Вони передбачають:

а) зростання обсягів виробництва зерна та продукції переробки зерна, покращення структурних (асортимент, номенклатура, собівартість, ціна, продуктивність) характеристик виробничої програми;

б) зміцнення конкурентоспроможності та нарощування обсягів експорту продукції зернопродуктового підкомплексу, покращення його географічної структури;

в) підвищення господарської і економічної ефективності в зернопродуктовому підкомплексі АПК, у т. ч. за рахунок нарощування обсягів зовнішньоекономічної діяльності;

г) збільшення обсягів зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів підкомплексу, зокрема в сферах: інвестицій і фінансів, маркетингових досліджень та комунікацій, інтелектуально-кадрового забезпечення, науково-дослідної та технологічної діяльності, ін.;

д) збільшення обсягів прямих іноземних інвестицій у розвиток вітчизняного виробничого, переробного та інфраструктурного комплексів АПК та безпосередньо його зернопродуктового підкомплексу.

Достатньо важливе значення мають принципи державної політики, адже з їх дотриманням приймаються вірні з огляду на стратегічний вектор розвитку підкомплексу управлінські рішення у випадку, коли виникають потенційно дискусійні ситуації з різними напрямками подальшого можливого поширення подій. Відповідно, за таких обставин саме слідування принципам державної політики дозволяє зберегти її структуру та стратегічну зорієнтованість.

У підсумку аналізування методичних підходів до формування складу принципів державної політики у сфері реалізації зовнішньоекономічного

потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК, на нашу думку, видається доцільним визначити такий їх перелік: підвищення родючості та ефективності використання земельних ресурсів; поглиблення виробничо-промислової переробки зерна з використанням інноваційно-технологічних можливостей; розвиток внутрішніх і зовнішніх коопераційних та інтеграційних процесів; посилення ролі держави в стимулюванні зовнішньоекономічної діяльності; активізація конвергенції вітчизняного і зовнішнього інституціонального середовища ринку продукції зернопродуктового підкомплексу АПК; зростання інноваційності продукції та її відповідності міжнародним стандартам якості; постійність і адекватність позиціонування продукції на ринку; зростання інвестиційної привабливості вітчизняного виробництва та експорту продукції підприємств підкомплексу.

При плануванні державної політики визначаються функції (аналізу, планування, організації, мотивації та контролю), форми (довго-, середньо- та короткострокове), методи (адміністративні, економічні, змішані) та завдання державного регулювання, а вже надалі у їх відповідності – інструменти, засоби та заходи, що будуть реалізовані.

Як вже зазначалося, блок реалізації механізму передбачає спочатку ретельне планування, а надалі – поетапне впровадження організаційних та економічних інструментів. Ключове завдання комплексу організаційних інструментів – забезпечити ефективне державне управління розвитком процесів формування та реалізації зовнішньоекономічного потенціалу підкомплексу, досягти їх плановості та керованості, покращити та скерувати під ці цілі нормативно-правову базу держави, надати всю можливу організаційну, управлінську та інфраструктурну підтримку зовнішньоекономічних ініціатив та проектів підприємств – виробників і експортерів, безпосередньо експорту продукції підкомплексу на зовнішні ринки збуту.

Ключові завдання впровадження низки економічних інструментів стосуються надання стимулів, мотивації для економічних агентів відносно збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможної на світовому ринку

інноваційної продукції та активізації зовнішньоекономічної діяльності з метою нарощування обсягів її просування та збуту на зовнішніх ринках. Тут і створення рівного для всіх конкурентного середовища, і державна політика усунення бар'єрів щодо експорту продукції, і регулювання ціноутворення на зерно, і стратегічно вивірені державні закупівлі, і сприятлива податкова політика, і створення спеціалізованих структур, що забезпечують всесторонню підтримку експорту.

Наголосимо, що при формуванні організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК принципово важливо не лише визначити вірний склад організаційних та економічних інструментів, але й продумати їх послідовну реалізацію у відповідній взаємодії. Саме таким чином будуть відбуватися необхідні поетапні зміни, адже, до прикладу, впровадження певного з інструментів може потребувати попередніх змін чи то в ринковому середовищі, чи в інституційно-правовому полі тощо, відтак його практична апробація неможлива без попередньої реалізації іншого інструменту. Як правило, застосуванню економічних інструментів передують імплементація організаційних, хоча це не аксіома.

Врешті-решт роль механізму – вплив суб'єктів його формування та реалізації на об'єкти, які підлягають регулюванню. В сфері реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК такими об'єктами слугують всі можливі аспекти, пов'язані з економічним потенціалом виробництва продукції, виробничими потужностями та ресурсним забезпеченням підприємств – виробників, розвиненістю всіх компонент інфраструктури підкомплексу, зовнішньоекономічними зв'язками та можливостями експорту продукції, залученням інвестицій. Зауважимо, що чи не найбільш комплексним об'єктом, на який має спрямовуватися державна політика в цій сфері, є фінансово-господарське та економіко-правове середовище виробництва, збуту та експорту продукції підкомплексу, яке сформоване в країні. Адже саме воно визначає і організаційні можливості, і

економічну мотивацію до активізації зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів бізнесу.

Додамо, що генеральним результатом впливу суб'єктів управління на об'єкти регулювання в межах організаційно-економічного механізму є міра формування та рівень реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК.

Висновки до розділу 1

1. На основі аналізу теоретико-методичних положень досліджень з формування і розвитку зернопродуктового підкомплексу узагальнено погляди науковців на розуміння економічного змісту категорії «зернопродуктовий підкомплекс», що дозволило укріпити авторську позицію його дефініції, як економічної системи галузей сфер матеріального виробництва та послуг, функціонально взаємодіючих між собою задля задоволення потреб суспільства в зерні і продуктах його переробки. Зернопродуктовий підкомплекс як динамічною виробничо-економічною системою, що постійно розвивається. Методологія його виокремлення в структурі АПК пов'язана з важливістю і необхідністю забезпечення пропорційного, гармонійного розвитку усіх галузей і функціональних підрозділів зернопродуктового підкомплексу, які взаємопов'язані між собою спільними економічними інтересами.

Зернопродуктовому підкомплексу притаманно формування в єдиний ланцюг окремих видів діяльності, незалежно від їх галузевої чи виробничої приналежності, для яких характерним є спільний технологічний процес виробництва, транспортування, зберігання, переробки і реалізації зерна та його продукції. Характеризується значною різноманітністю виробництва зерна та кінцевої продукції, як продуктів харчування з зерна, так і товарної продукції кожної складової галузі підкомплексу, що зв'язує підприємства різних галузей АПК технологічним ланцюгом.

2. З огляду на багатоаспектність, різнофакторність та комплексність категорії «зовнішньоекономічний потенціал» методика оцінювання стану його реалізації у зернопродуктовому підкомплексі АПК об'єктивно не може бути єдиновизнаною, має адаптуватися у відповідності до зміни параметрів стану функціонування і розвитку цього сектора національного господарства, зміцнення його експортного потенціалу та динаміки і структури кон'юнктури світових ринків зерна та продукції його переробки. При цьому в основі формування методології оцінювання знаходиться її мета, а також принципова декомпозиція потенціалу на внутрішні складові. За результатами узагальнення теоретико-методичних положень зовнішньоекономічного потенціалу галузевих систем, а також особливостей його реалізації у зернопродуктовому підкомплексі встановлено, що його внутрішніми компонентами є природно-ресурсний, виробничо-господарський, інтелектуально-кадровий, інфраструктурний, інституційний, зовнішньоторговельний, маркетингово-конкурентний та міжгалузевий.

У відповідності до мети оцінювання, а також поточного стану розвитку і ролі зернопродуктового підкомплексу в системі зовнішньоекономічної діяльності для проведення оцінювання застосовується найбільш раціональне поєднання методів (моніторингу головних соціально-економічних показників; експертного оцінювання; аналізу та обробки сценаріїв; оптимізації; теоретико-ігрових; багатовимірного статистичного аналізу; теорії штучних нейронних мереж) та методичних підходів (розрахунку одиничних узагальнюючих коефіцієнтів виробничого потенціалу, конкурентоспроможності, резервів розвитку, відхилень від «еталонного» стану; економіко-математичного моделювання залежностей міри реалізації потенціалу від ресурсного забезпечення, параметрів стану функціонування і розвитку, зовнішньоекономічної діяльності підкомплексу; оцінювання ефективності та квотування експорту, компаративної переваги та участі в системі міжнародного поділу праці; комплексного функціонально-ресурсного та організаційно-управлінського аналізу, що в сукупності дозволяють отримати якісні

результати для розробки рішень із удосконалення державної політики формування і підвищення ефективності реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК.

3. Встановлено, що організаційно-економічний механізм реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК є системою державної політики, призначеною для регулювання процесів формування та ефективного використання можливостей зовнішньоекономічної діяльності підприємств підкомплексу, яка має свою мету, стратегічні цілі і завдання, визначену структуру, методи, важелі та інструменти впливу з відповідним нормативно-правовим, управлінським, фінансово-ресурсним та інформаційним забезпеченням. Призначення механізму – вплив суб'єктів управління на об'єкти регулювання із поетапним і узгодженим застосуванням організаційних та економічних інструментів.

Серед організаційних базовим слугують: удосконалення організаційної структури управління реалізацією потенціалу; програмування реалізації зовнішньоекономічного потенціалу підкомплексу; формування якісного нормативно-правового поля розвитку суб'єктів підкомплексу та здійснення ними зовнішньоекономічної діяльності; покращення інституційно-організаційної інфраструктури виробництва, зберігання, переробки, логістики, збуту та експорту продукції; інституціалізація норм, стандартів, антимонопольних заходів; організаційно-управлінська підтримка реалізації проектів підприємств в зовнішньоекономічній сфері; організація системи наукових досліджень, впровадження передових технологій у селекції та насінництві, використанні ґрунтів, переробці продукції.

До концептуальних економічних інструментів механізму відносяться: стабільна, прозора та справедлива фіскально-податкова політика; управління державними закупівлями зерна і державним замовленням на продукцію зернопродуктового підкомплексу АПК; застосування дотацій, субсидій; регулювання цін та формування попиту на зерно; якісна валютна і грошово-кредитна політика; підтримка в сфері страхування виробництва та експорту

продукції; регулювання ринкових деформації у сфері розподілу зерна; стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності в секторі виробництва, переробки та експорту зерна і продукції переробки зерна; покращення ресурсної забезпеченості, розвиток кооперації та інтеграції в зернопродуктовому підкомплексі АПК.

Результати досліджень автора щодо узагальнення теоретико-методичного базису формування організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК висвітлені у публікаціях [70; 71; 74; 76; 78].

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗЕРНОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ АПК УКРАЇНИ

2.1. Аналіз функціонування зернопродуктового підкомплексу АПК як передумови реалізації його зовнішньоекономічного потенціалу

Безперевні трансформаційні процеси розвитку національної економіки України, загалом, та агропромислового комплексу, зокрема, не змогли оминати реалізацію структурних змін та зрушень й в межах вітчизняного зернопродуктового підкомплексу. Так, із здобуттям Україною незалежності спостерігалися процеси, що були пов'язані із скороченням обсягів виробництва аграрної продукції, зміни форм власності на засоби виробництва, що призвело до появи на ринку нових суб'єктів виробництва зернових і зернобобових культур (господарські товариства, приватні сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, господарства населення тощо), руйнацією продуктових ланцюгів формування доданої вартості в АПК та поглиблення сировинної спрямованості його виробничо-господарських комплексів, занепаду переробної галузі зернопродуктового підкомплексу АПК та часткою втратою вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції конкурентних позицій, як на внутрішньому, так і зовнішньому аграрному ринках.

Натомість, поступова реалізація структурних реформ в аграрній сфері, трансформація земельних відносин та залучення потужного капіталу в сегмент аграрного виробництва зумовили до нарощування обсягів виробництва аграрної продукції (у тому числі зернових і зернобобових культур, а також продуктів їх переробки), проведення техніко-технологічної модернізації зернопродуктового підкомплексу АПК на інноваційних засадах, підвищення ефективності функціонування останнього, становлення та розвитку зернопродуктових

галузево-регіональних кластерів, що в сукупності забезпечило до зміцнення конкурентних позицій зернопродуктового підкомплексу АПК.

На сьогодні, функціонування зернопродуктового підкомплексу АПК України відзначається низкою передумов, серед яких доцільно визначити наявність незадіяних резервів для росту та розвитку, з огляду на наявний природно-ресурсний потенціал, недостатня сформованість горизонтально-вертикально інтегрованих кооперативних структур сполучних ланок продуктового ланцюга створення доданої вартості, обмеженість логістичних потужностей галузі, недостатній рівень інтенсифікації виробництва зернових і зернобобових культур й продуктів їх переробки, наростаючі процеси інтеграції вітчизняного ринку АПК у світовий аграрний ринок та глобалізація торговельно-економічних відносин між державами. Це, з однієї сторони, продукує низку перешкод для функціонування зернопродуктового підкомплексу АПК (недостатній рівень ефективності розвитку цього підкомплексу, ускладнений доступ виходу на окремі сегменти ринку зерна та продуктів його переробки, неузгодженості між вітчизняними та міжнародними стандартами сертифікації якості та безпечності продукції, поглиблення дисбалансів розвитку сировинної та переробної компонент зернопродуктового підкомплексу АПК), а з іншої – формує ряд можливостей для здійснення розширеного відтворення галузі, серед яких доцільно виділити такі, як можливості завоювання конкурентних позицій на найбільш платоспроможних сегментах світового аграрного ринку, диверсифікація збутової діяльності вітчизняних виробників зерна та продуктів його переробки, мінімізація ризиків залежності від кон'юнктури на внутрішньому аграрному ринку, нарощування та розвиток логістичних потужностей зернопродуктового підкомплексу вітчизняного АПК, інноваційна модернізація галузі та зменшення рівня її сировинної спрямованості в контексті становлення та розвитку зернопродуктових інтегрованих виробничо-господарських кластерів.

Зернопродуктовий підкомплекс є базовим та системоутворюючим для забезпечення ефективного функціонування АПК України. Зернові та

зернобобові культури, а також продукти переробки зерна (визначені пунктом 20 частини першої статті 1 Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні», а саме – борошно, крупа, комбікорм, клейковина, солод, побічні продукти переробки зерна, зокрема висівки, макуха і шрот [153]) є не лише надійним джерелом надходження доходів в сферу аграрного виробництва, але й сировинним базисом для розвитку цілого спектру переробних потужностей вітчизняного АПК. У таблиці 2.1 представлено динаміку змін посівних площ зернових і зернобобових культур в Україні в 2010-2018 роках.

Таблиця 2.1

**Посівні площі зернових і зернобобових культур в Україні
в 2010-2018 роках, тис. га***

Сільськогосподарські культури	Роки						2018 р. до 2010 р., %	2018 р. до 2016 р., %
	2010	2014	2015	2016	2017	2018		
Зернові та зернобобові, всього	15090	14801	14739	14401	14624	14839	98,3	103,0
у т.ч. озимі	7904	7174	7904	7178	7242	7455	94,3	103,9
з них пшениця	6137	5898	6696	6013	6168	6417	104,6	106,7
жито	286	185	150	144	171	149	52,1	103,5
ячмінь	1481	1091	1058	1006	887	874	59,0	86,9
у т.ч. ярі	7186	7627	6835	7223	7382	7384	102,8	102,2
з них пшениця	314	163	171	190	202	197	62,7	103,7
ячмінь	3024	1950	1768	1861	1620	1618	53,5	86,9
овес	326	247	213	209	198	197	60,4	94,3
кукурудза на зерно	2709	4691	4123	4286	4520	4580	169,1	106,9
просо	95	103	112	109	58	55	57,9	50,5
гречка	225	140	133	154	189	112	49,8	72,7
Рис	29	10	12	12	13	13	44,8	108,3
культури зернобобові	429	227	250	324	506	565	131,7	174,4
з них горох	305	154	170	240	416	432	141,6	180,0
вика	32	12	14	13	6	4	12,5	30,8

*Розраховано на основі [171,с.79]

Можемо констатувати, що протягом досліджуваного періоду не спостерігалось системних змін у розмірах посівної площі зернових і зернобобових культур. Поряд з цим, варто відзначити негативні тенденції у скороченні протягом 2010-2018 років посівних площ зайнятих під озимим ячменем на 37,3 %, ярим ячменем на 46,5 %, вівсом на 39,6 %, просом на

42,1 %, гречкою на 50,2 %, викою на 87,5 %. Очевидно, що такі зміни посівних площ зернових і зернобобових культур обумовлені потребою та запитом аграрного ринку, що спонукає сільськогосподарських виробників орієнтуватися на вирощування найбільш ліквідних й рентабельних зернових й зернобобових.

Водночас, посилення таких галузевих дисбалансів посівних площ зернових і зернобобових культур зменшує рівень диверсифікованості зернопродуктового підкомплексу АПК, ускладнює вирішення проблеми дотримання раціонально обґрунтованих сівозмін, що, своєю чергою, загострює проблеми раціонального природокористування та посилює концентрацію ризиків виробничо-господарської діяльності суб'єктів зернопродуктового підкомплексу АПК в довгостроковій перспективі. Очевидно, що такі тенденції в стратегічному вимірі перешкоджають ефективному функціонуванню організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічному потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України, адже його надмірна спеціалізація ускладнює становленні процесів збалансованого розвитку останнього.

Аналізуючи структуру посівних площ зернових і зернобобових культур у 2018 році (рис. 2.1), доцільно відзначити суттєву частку озимих культур, яка склала 50,2 %. Водночас, озима пшениця традиційно займала першість у загальній структурі посівних площ зернових і зернобобових культур (43,3 %), на другому місці кукурудза на зерно – 30,9 %, своєю чергою, на третьому – ярий ячмінь – 10,9 %. Слід відзначити, що низька частка решти зернових і зернобобових культур у загальній структурі їх посівних площ обмежує параметри комплексного збалансованого розвитку галузі.

Стратегічну важливість зернопродуктового підкомплексу АПК України можна оцінити з позицій частки зернових і зернобобових культур в загальній структурі посівних площ, що представлена на рис. 2.2. Як можемо спостерігати протягом 2010-2018 років частка зернових і зернобобових культур у загальній структурі посівних площ України не опускалася нижче позначки 53,0 %, що, з

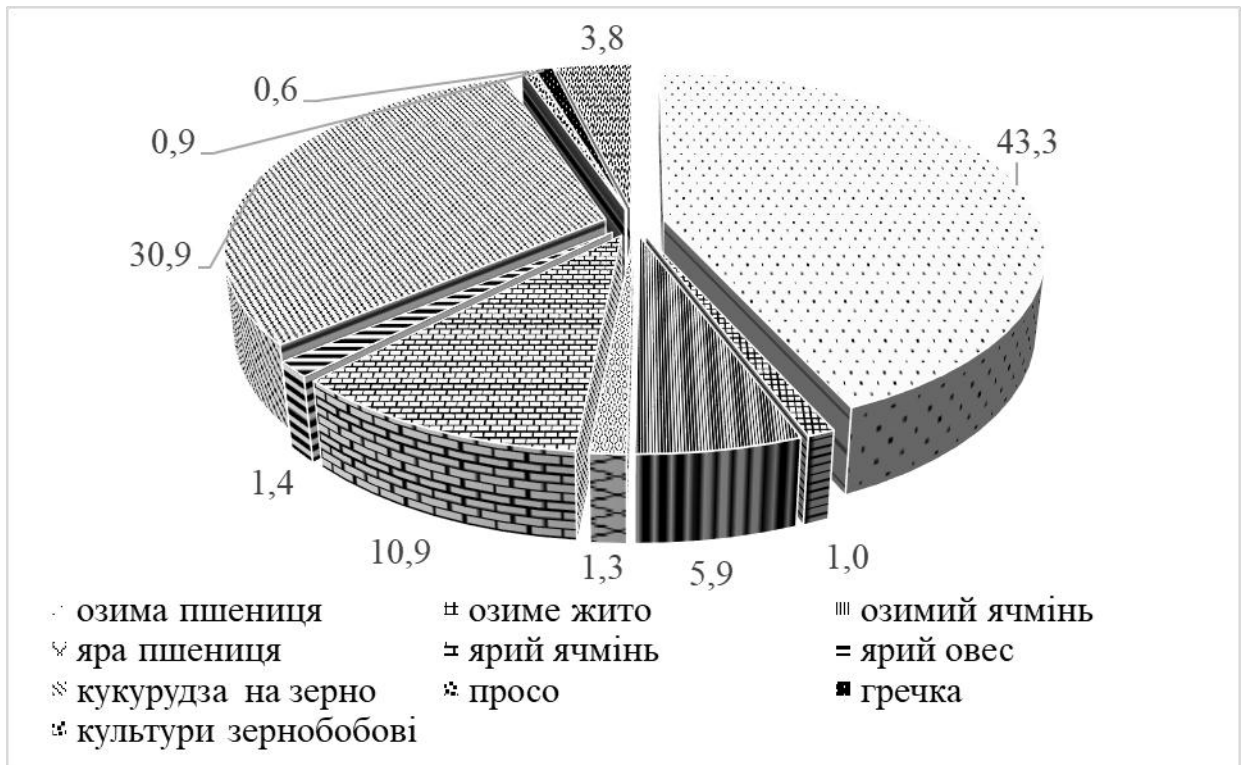

Рис. 2.1. Структура посівних площ зернових і зернобобових культур в Україні, 2018 рік, %*

*Складено на основі [171,с.80]

Рис. 2.2. Частка зернових і зернобобових культур у загальній структурі посівних площ України в 2010-2018 роках, %*.

*Складено на основі [171,с.80]

однієї сторони, дає підстави констатувати наявність сприятливих природно-кліматичних для вирощування цих сільськогосподарських культур, а з іншої – стратегічну орієнтованість суб'єктів господарювання на виробництво зернових і зернобобових. Такі масштаби функціонування галузі зернових і зернобобових культур визначають її стратегічно важливе місце в сегменті зовнішньоекономічної діяльності вітчизняного АПК, яка набула свого особливого поштовху після ратифікації в 2015 році «Угоди про асоціацію між Україною та ЄС» [179].

Зокрема, в 2018 році частка сільського, лісового та рибного господарства в загальній структурі валового внутрішнього продукту України в ринкових цінах становила 10,1 %. Своєю чергою, обсяги валютних надходжень від експорту продукції цього виду економічної діяльності склали 18,8 млрд. дол. США, що становить 39,0 % від загальних валютних надходжень експортної виручки України в 2018 році [48]. Таким чином, можемо констатувати, що зернопродуктовий підкомплекс АПК має значні незадіяні резерви для росту та розвитку, а також є стратегічно важливим компонентом зовнішньоекономічної діяльності сфери аграрного виробництва в Україні.

Цілком логічним є те, що трансформація власності на засоби виробництва в аграрній сфері зумовила до перерозподілу суб'єктної структури виробництва у межах зернопродуктового підкомплексу АПК за основними категоріями господарств, обсяги й частка яких у валовому виробництві зернових і зернобобових культур в Україні в 2014-2018 роках представлена в таблиці 2.2.

Як бачимо, протягом досліджуваного періоду спостерігається незначне нарощування обсягів виробництва зернових і зернобобових культур на 9,7 %. При цьому, 80,1 % продукції в 2018 році було вироблено в сільськогосподарських підприємствах (у тому числі, частка фермерських господарств склала 14,4 %). Водночас, протягом досліджуваного періоду близько 20,0 % зернових і зернобобових культур було вироблено в господарствах населення.

Обсяги та частка виробництва зернових і зернобобових культур в Україні за категоріями господарств у 2010-2018 роках*

Показники	Роки					2018 р. до 2014 р., %
	2014	2015	2016	2017	2018	
Господарства усіх категорій, тис. тон	63859,3	60125,8	66088,0	61916,7	70056,5	109,7
Сільськогосподарські підприємства, тис. тон	49902,6	46506,6	52022,2	47905,1	56096,2	112,4
Частка сільськогосподарських підприємств, %	78,1	77,3	78,7	77,4	80,1	2,0
у т.ч. фермерські господарства, тис. тон	7693,3	7650,2	8880,9	8686,4	10104,9	131,3
частка фермерських господарств, %	12,0	12,7	13,4	14,0	14,4	2,4
Господарства населення, тис. тон	13956,7	13619,2	14065,8	14011,6	13960,3	100,0
Частка господарств населення, %	21,9	22,7	21,3	22,6	19,9	-2,0

*Розраховано на основі [171,с.84,88]

Така частка господарств населення в загальній структурі виробництва зернових і зернобобових культур, порівняно з іншими галузями (зокрема, тваринницькими) не є критично високою в контексті забезпечення високого рівня динамічної конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції на зовнішніх ринках, дотримання стандартів якості та безпеки продовольства, а також забезпечення ефективного функціонування організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу АПК України.

Своєю чергою, на рис. 2.2 представлено індекси виробництва зернових і зернобобових культур в Україні в 2005-2018 роках.

Рис. 2.2. Індекси виробництва зернових і зернобобових культур в Україні в 2005-2018 роках (у відсотках до попереднього року)*.

*Розраховано на основі [171,с.83]

Розраховані індекси свідчать, що найбільші темпи приросту обсягів виробництва зернових і зернобобових культур в Україні спостерігалися в 2008, 2011 та 2013 роках. Очевидно, що зафіксовані падіння обсягів виробництва в 2009 та 2015 роках обумовлені загальноекономічними тенденціями загострення фінансово-економічних криз і стагнації національної економіки (у 2009 році мала місце глобальна фінансово-економічна криза, натомість, у 2015 році падіння обсягів виробництва зернових і зернобобових культур зумовлене анексією Російською Федерацією Автономної республіки Крим та початком ведення воєнних дій в Донецькій та Луганській областях).

Водночас, доцільно відзначити стабілізацію виробничих потужностей зернопродуктового підкомплексу АПК в 2016-2018 роках, що формує сприятливі передумови для нарощування та реалізації його зовнішньоекономічного потенціалу на світовому аграрному ринку.

Аналізуючи результати ранжування регіонів України за обсягом виробництва зернових і зернобобових культур (рис. 2.3), можемо констатувати, що на розподіл регіонів у загальній структурі виробництва цих культур безпосередній вплив мали ряд чинників.

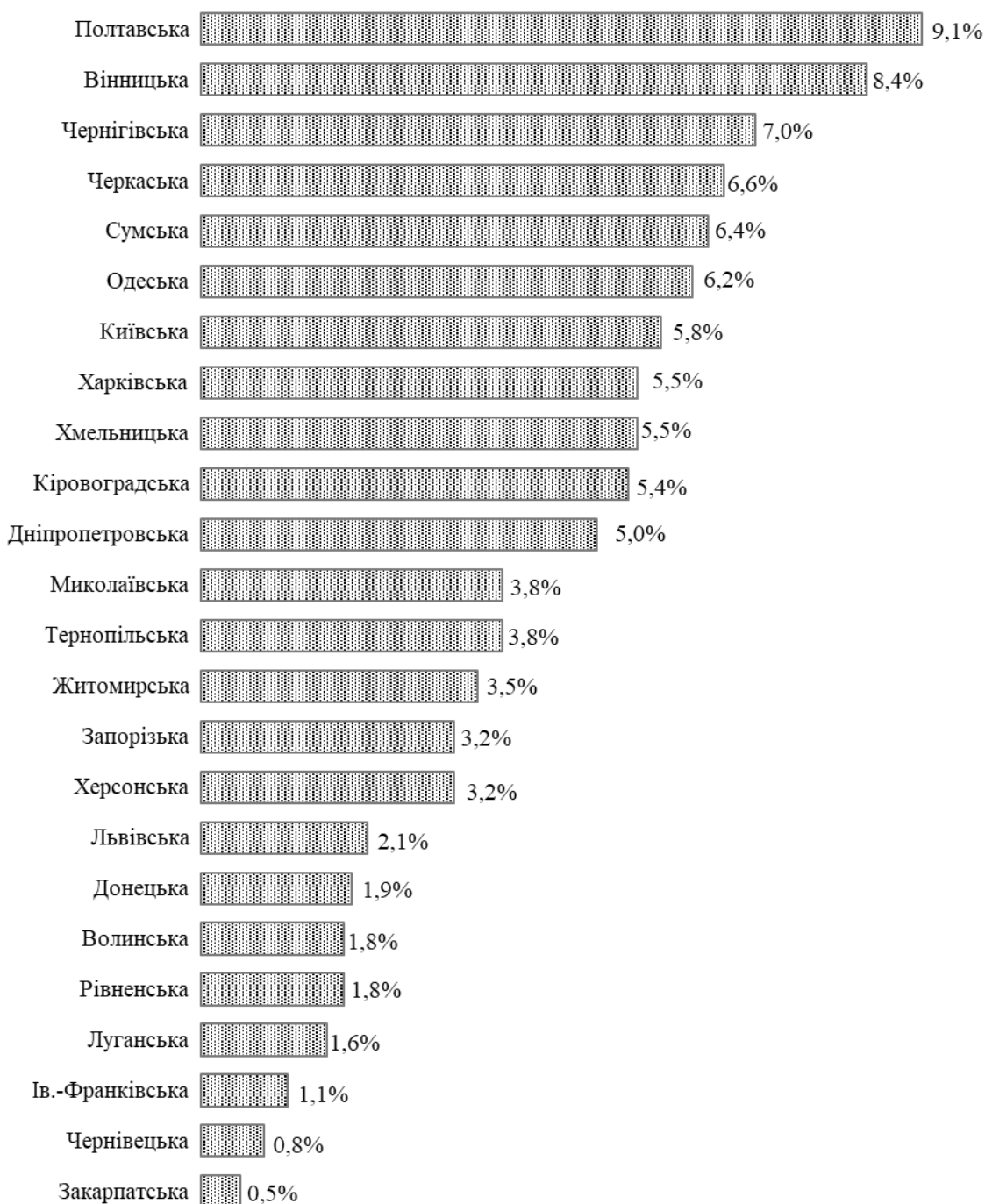

Рис. 2.3. Ранжування регіонів України за обсягом виробництва зернових і зернобобових культур, 2018 рік, %*.

*Складено на основі [171,с.119]

До них варто віднести: усталені традиції господарювання, наявність сприятливих природно-кліматичних умов, тяжіння до потенційних ринків збуту продукції та масштабних об'єктів торговельно інфраструктури (у тому числі, спроможної забезпечити реалізацію здійснення експортно-імпортних операцій), рівень концентрації земельних угідь й капіталу в користування одного власника, що формалізується у функціонуванні потужних агрохолдингових структур, які, головним чином, орієнтовані на вирощування зернових і зернобобових культур з подальшою їх реалізацією на зовнішніх ринках. Очевидно, що вкрай низька частка Закарпатської, Чернівецької та Івано-Франківської областей обумовлена їх географічним розміщенням, рельєфом та природно-кліматичними умовами, що ускладнюють ведення ефективних конкурентної боротьби їх регіональних зернопродуктових підкомплексів АПК з цільовими конкурентами, що посідають перші місця за результатами ранжування.

Основними суб'єктами вирощування зернових і зернобобових культур в Україні є сільськогосподарські підприємства, частка яких в загальній структурі виробництва цих культур в 2018 році склала 80,1 %. З огляду на це, доцільним є представлення даних щодо групування сільськогосподарських підприємств за розмірами посівних площ зернових і зернобобових культур в Україні в 2018 році (табл. 2.3).

Варто відзначити, що в першій групі сконцентровано 62,5 % сільськогосподарських підприємств від загальної їх кількості, які, водночас, в структурі виробництва зернових і зернобобових культур займають лише 4,0 %. Очевидно, що такий диспаритет зумовлений впливом ефекту масштабів господарювання (у цій групі також спостерігається найнижчий рівень урожайності зернових і зернобобових культур). Поряд із вкрай низькою часткою в загальній структурі виробництва зернових і зернобобових культур малі сільськогосподарські підприємства відіграють стратегічно важливу роль диверсифікації цього сегменту аграрного ринку, мінімізації ризиків прояву його

Групування сільськогосподарських підприємств за розмірами посівних площ зернових і зернобобових культур в Україні, 2018 рік, га*

Група підприємств	Кількість підприємств		Валовий збір		Урожайність, ц з 1 га
	одиниць	у % до загальної кількості	тис. т	у % до загального обсягу виробництва	
Підприємства	34859	100,0	56096,2	100,0	52,2
з них з площею, га					
до 100,0	21788	62,5	2227,5	4,0	33,2
100,1–200,0	3429	9,8	2050,8	3,6	41,2
200,1–500,0	4087	11,7	6052,8	10,8	45,7
500,1–1000,0	2648	7,6	9066,3	16,2	47,9
1000,1–2000,0	1887	5,4	13682,8	24,4	52,1
2000,1–3000,0	554	1,6	7359,4	13,1	54,9
більше 3000,0	466	1,4	15656,6	27,9	65,6

*Складено на основі [171,с.96]

монополізації та узурпації доступу окремими виробництва до інструментів ведення експортно-імпортних операцій на ринку зерна та продуктів його переробки, забезпечення насиченого конкурентного середовища в межах зернопродуктового підкомплексу АПК України.

Логічною є пряма залежність між зростанням масштабів господарювання та рівня ефективності виробництва зернових і зернобобових культур, що формалізується в зростанні урожайності останніх. Слід відзначити, що 2907 сільськогосподарських підприємств (8,4 % від їх загальної частки) виробляють 36698,8 тис. тон зернових і зернобобових культур, що становить 65,4 % в структурі їх загального виробництва.

Стратегічна важливість зернопродуктового підкомплексу АПК в аграрній сфері полягає не лише у значній його фізичній частці в загальній структурі обсягів виробництва, але й також вагомій ролі у формуванні валових доходів. Зернопродуктовий підкомплекс АПК є надійним джерелом формування потоків стабільних фінансових надходжень для національної економіки, а, своєю чергою, високий рівень дохідності галузі створює сприятливі передумови для реалізації та нарощування його зовнішньоекономічного потенціалу, покращення інвестиційної привабливості галузі (як для вітчизняних, так й іноземних інвесторів), підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняного АПК на світовому аграрному ринку та позиціонування України як надійного партнера в глобальній системі торговельно-економічних відносин. Валові обсяги зернових і зернобобових культур у постійних цінах 2010 року наведені в таблиці 2.4.

Аналізування валових обсягів виробництва зернових і зернобобових культур в Україні протягом 2010-2018 років дозволяє засвідчити їх зростання за цей період на 77,9 %. При цьому, слід відзначити, що темпи зростання обсягів виробництва зернових і зернобобових культур випереджали темпи зростання валових обсягів виробництва продукції сільського господарства, загалом, та продукції сільського господарства, зокрема. Про це свідчать зростання частки валових обсягів виробництва зернових і зернобобових культур за досліджуваній період у загальній структурі продукції сільського господарства на 6,1 %, а також структурі продукції рослинництва на 3,9, відповідно. Безперечно, позитивний аспектом є збільшення в 2018 році, порівняно з 2010 роком, рівня рентабельності виробництва зернових і зернобобових культур на 10,8 %, однак, з 2015 року спостерігається стійка тенденція до зменшення показників рентабельності виробництва цих культур, на що мають дестабілізуючий вплив, як виробничо-технологічні, так і ринкові чинники.

Фундаментальним базисом формування доходу виробників зернових і зернобобових культур є ефективність виробничо-господарських процесів в

Таблиця 2.4

Валові обсяги, рентабельність й частка виробництва зернових і зернобобових культур в структурі продукції сільського господарства в Україні в 2010-2018 роках (у постійних цінах 2010 р., млн. грн)*

Показники	Роки					2018 р. до 2010 р., %
	2010	2015	2016	2017	2018	
Продукція сільського господарства, всього	194886,5	239467,3	254640,5	249157,0	269408,1	138,2
Продукція рослинництва	124554,1	168439,0	185052,1	179474,6	198658,1	159,5
Зернові зернобобові культури	41633,0	63421,0	69464,2	65169,8	74076,8	177,9
Частка зернових і зернобобових культур у структурі продукції сільського господарства, %	21,4	26,5	27,3	26,2	27,5	6,1
Частка зернових і зернобобових культур у структурі продукції рослинництва, %	33,4	37,7	37,5	36,3	37,3	3,9
Рівень рентабельності виробництва зернових і зернобобових культур, %	13,9	42,6	37,8	25,0	24,7	10,8

*Розраховано на основі [171,с.47,48,172]

аграрній сфері, що формалізується в кінцевих показниках їх урожайності, динаміка яких в 2015-2018 роках представлена у таблиці 2.5.

Аналізуючи показники урожайності зернових і зернобобових культур негативним аспектом доцільно відзначати зменшення за досліджуваний період урожайності пшениці на 3,9 %, вівса на 7,8 %, проса на 22,8 %, гороху на 18,7 %. Водночас, незважаючи на зростання показників урожайності більшості зернових і зернобобових культур, все ж, їх значення є недостатніми, з огляду на наявний природно-ресурсний потенціал вітчизняного АПК. Зокрема, показники урожайності основних зернових й зернобобових культур суттєво відстають від

**Урожайність зернових і зернобобових культур в Україні
в 2015-2018 роках ц/га***

Сільськогосподарська культура	Роки				2018 р. до 2015 р, %
	2015	2016	2017	2018	
Культури зернові та зернобобові	41,1	46,1	42,5	47,4	115,3
у т.ч пшениця.	38,8	42,1	41,1	37,3	96,1
жито	25,9	27,3	29,6	26,6	102,7
ячмінь	29,5	33,0	33,1	29,6	100,3
овес	23,2	24,0	23,9	21,4	92,2
просо	18,9	17,6	15,0	14,6	77,2
гречка	10,0	11,5	9,7	12,1	121,0
рис	53,4	53,9	50,5	54,9	102,8
кукурудза на зерно	57,1	66,0	55,1	78,4	137,3
сорго	37,2	38,9	27,9	46,3	124,5
культури зернобобові	20,4	27,3	24,6	17,2	84,3
з них горох	22,4	31,3	26,5	18,2	81,3
квасоля	13,5	15,0	15,9	17,7	131,1

*Складено на основі [171, с.94,95]

аналогічних показників у найбільш розвинених країнах Європейського Союзу. Зокрема, в таблиці 2.6 представлено порівняльну характеристику показників урожайності пшениці в Україні та деяких країнах світу в 2015-2018 роках.

Як можемо спостерігати з даних таблиці, в 2018 році серед досліджуваних країн Україна зайняла всього лиш 10 місце в рейтингу за показником урожайності пшениці, який склав 37,3 ц/га. Водночас, аналогічний показник у Великій Британії становив – 86,1 ц/га, Франції – 87,7 ц/га, Німеччині – 82,4 ц/га, сусідній Польщі – 40,6 ц/га. Поряд з цим, Україна в розрізі досліджуваних країн за показниками урожайності ячменю у 2018 році посіла 13

місце, кукурудзи на зерно – 8 місце, вівса – 12 місце, жита – 9 місце, гороху – 10 місце (додаток Б).

Таблиця 2.6

Динаміка показників урожайності пшениці в Україні та деяких країнах світу в 2015-2018 роках, ц/га*

Країна	Роки				2018 р. до 2015 р, %	Місце країни в рейтингу урожайності, 2018 рік
	2015	2016	2017	2018		
Україна	38,8	42,1	41,1	37,3	96,1	10
Велика Британія	90,0	78,9	82,8	77,5	86,1	1
Франція	78,0	52,9	72,5	68,4	87,7	2
Німеччина	80,9	76,4	76,4	66,7	82,4	3
Польща	45,7	45,8	48,7	40,6	88,8	7
Італія	39,3	42,0	38,6	38,1	96,9	9
Іспанія	29,2	34,9	23,2	38,7	132,5	8
Країни ЄС (28), разом	60,3	53,5	58,6	54,2	89,7	4
Сполучені Штати Америки	29,3	35,4	31,2	32,0	109,2	13
Канада	28,9	35,8	33,4	32,1	111,1	12
Китай	53,9	53,9	54,8	54,1	100,4	5
Аргентина	28,1	28,6	33,0	31,8	113,2	14
Бразилія	22,2	31,6	22,8	26,3	118,5	16
Індія	27,5	30,3	32,0	33,7	122,5	11
Австралія	56,9	62,5	48,7	46,8	82,2	6
Російська Федерація	23,9	26,9	31,3	27,3	114,2	15
Казахстан	11,9	12,1	12,4	12,2	102,5	17

*Складено на основі [46].

На обсяги виробництва зернових і зернобобових культур прямий вплив має динаміка середніх реалізаційних цін на цю продукцію на ринку (табл. 2.7).

Як бачимо, протягом досліджуваного періоду спостерігається стійка тенденція до зростання цін на зернові та зернобобові культури у розрізі всіх календарних місяців. Водночас, такі параметри зростання цін у національній валюті суттєво нівелюються постійними інфляційними впливами, що посилює стимули вітчизняних виробників до нарощування експортних потужностей на зовнішніх ринках зернових і зернобобових культур. Своєю чергою, розподіл

сільськогосподарських підприємств за обсягами реалізації зернових і зернобобових культур у 2018 році на внутрішньому ринку представлено в додатку В.

Таблиця 2.7

Середні ціни на зернові та зернобобові культури в Україні в розрізі календарних місяців у 2015-2018 роках, грн/т*

Календарний місяць	Роки				2018 р. до 2015 р, %
	2015	2016	2017	2018	
Січень	2605,0	3242,9	3768,3	4035,6	154,9
Лютий	3134,5	3578,0	3770,4	4127,6	131,7
Березень	3448,8	3550,5	3921,7	4285,5	124,3
Квітень	3110,3	3576,0	3991,6	4566,2	146,8
Травень	2886,4	3710,7	3836,0	4474,1	155,0
Червень	2898,0	3441,1	3752,1	4320,6	149,1
Липень	2671,1	3072,9	3678,1	4207,7	157,5
Серпень	2667,0	3160,7	3710,8	4697,7	176,1
Вересень	2612,0	3291,1	3668,2	4597,2	176,0
Жовтень	2598,3	3377,1	3738,7	4155,4	159,9
Листопад	3058,0	3412,8	3576,6	4132,5	135,1
Грудень	3052,6	3464,3	3785,3	4087,7	133,9

*Складено на основі [171, с. 189].

У таблиці 2.8 наведено наявність тракторів і зернозбиральних комбайнів в Україні в 2010-2018 роках. Протягом досліджуваного період спостерігається стійка тенденція до скорочення кількості тракторів на 22 тис. штук, що у відсотковому співвідношенні становить 14,5 %, та зернозбиральних комбайнів на 6 тис. штук (18,3 %). Своєю чергою, незначне покращення забезпеченості зернозбиральними комбайнами у розрахунку на 10 тис. га посівної площі зернових культур, безпосередньо, обумовлено скороченням цих площ.

Доцільно відмітити, що поряд із негативними тенденціями скорочення кількості одиниць сільськогосподарської техніки в зернопродуктовому підкомплексі АПК України, наявна техніка, переважно, є морально застарілою

**Наявність тракторів і зернозбиральних комбайнів в Україні
в 2010-2018 роках (на початок звітного періоду)***

Показники	Роки					2018 р. до 2010 р., %
	2010	2015	2016	2017	2018	
Трактори, тис. штук	151,3	130,8	127,9	132,7	129,3	85,5
Зернозбиральні комбайни, тис. штук	32,8	27,2	26,7	27,4	26,8	81,7
у розрахунку на 10 тис. га посівної площі зернових культур (без кукурудзи), штук	36	39	35	38	38	2

*Складено на основі [171,с.70].

та характеризується високим ступенем фізичного зносу, що ускладнює налагодження конкурентоздатної технологічної ефективності виробничо-господарських процесів у галузі, поряд з іноземними конкурентами. Недостатній рівень інноваційності виробничо-господарських процесів ускладнює налагодження ефективного функціонування організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України. Поряд з цим, слід відзначити, що стратегічні цілі інтенсифікації виробничо-господарських процесів мають узгоджуватися з параметрами раціонального природокористування та сталого розвитку сільських територій.

З метою ідентифікації впливу істотних детермінант на параметри формування показників рентабельності виробництва зернових і зернобобових культур у процесі дослідження застосовано методичний інструментарій побудови економетричних моделей. На основі здійснення аналітико-діагностичних процедур було взято такі фактори, що на потенційному рівні

мають вплив на формування показників рентабельності виробництва зернових і зернобобових культур:

y – рівень рентабельності виробництва зернових і зернобобових культур, %;

x_1 – урожайність зернових і зернобобових культур, ц/га;

x_2 – забезпеченість зернозбиральними комбайнами в розрахунку на 10 тис. га посівної площі зернових і зернобобових культур, штук;

x_3 – обсяг внесення мінеральних добрив у розрахунку на один гектар посівної площі, кг;

x_4 – середньомісячна заробітна плата одного штатного працівника, зайнятого в сільському господарстві, грн;

x_5 – середні реалізаційні ціни на зернові та зернобобові культури, грн/т.

Формування такого набору незалежних змінних обґрунтовується наявністю на теоретичному рівні їх взаємозв'язку із залежною змінною. Зокрема, урожайність зернових і зернобобових культур напряму визначають параметри ефективності виробничо-господарських процесів у зернопродуктовому підкомплексі АПК; забезпеченість зернозбиральними комбайнами частково характеризує параметри техніко-технологічної оснащеності галузі; обсяг внесення мінеральних добрив формує передумови для нарощування масштабів виробництва; рівень середньомісячної заробітної плати одного штатного працівника формує параметри мотивації праці персоналу; своєю чергою, середні реалізаційні ціни на зернові та зернобобові культури формують у виробників стимули та очікування щодо планування виробничо-господарських потужностей в зернопродуктовому підкомплексі АПК на майбутні періоди.

Для побудови економетричної моделі було сформовано просторову статистичну вибірку, що була агрегована з сукупності цільових показників у розрізі адміністративних регіонів України за підсумками господарювання в 2018 році. Така кількість одиниць спостережень є достатньо статистично обґрунтованою для побудови адекватної економетричної моделі та формування

достовірних висновків. Дані для побудови економетричної моделі наведено в додатку Д.

На засадах використання методу найменших квадратів й інструментальних потужностей програмного забезпечення Microsoft Office Excel 2016 було знайдено параметри побудованої економетричної моделі, що дозволило сформулювати рівняння регресії залежності досліджуваних факторів, яке набуло такого вигляду:

$$Y = -83,4594 + 0,3101X_1 + 0,0608X_2 + 0,0195X_3 - 0,0013X_4 + 0,0226X_5, \quad (2.1)$$

Обчислене значення коефіцієнту детермінації $R^2=0,6977$ дає підстави стверджувати, що варіація незалежних змінних на 69,7 % визначає параметри формування варіації залежної змінної. Наявність такого характеру взаємозалежності в економетричних моделях, що побудовані на основі економічних статистичних даних є достатньо високою, що дозволяє констатувати про адекватність цієї моделі. Водночас, значення коефіцієнту кореляції $R=0,8353$ дає підстави стверджувати про наявність тісного взаємозв'язку між досліджуваними факторами.

Поряд з коефіцієнтом детермінації та кореляції, для перевірки побудованої моделі на адекватність доцільним є використання параметру F -критерію Фішера та t -критерію Стюдента. Розрахункове значення F -критерію Фішера становить $F=8,31$, своєю чергою табличне значення F -критерію Фішера з врахуванням ступенів вільності $k_1=m=5$ та $k_2=n-m-1=18$ й заданому рівні значущості $\alpha=0,05$ становить 2,77. Зважаючи на те, що $F_p > F_m$ з врахуванням похибки, яка не перевищує 5 %, можна стверджувати, що економетрична модель є достовірною.

Своєю чергою, фактичне значення t -критерію Стюдента становить $t=6,45$, тоді як табличне значення t -критерію Стюдента з урахуванням ступенів вільності $n-m-1=18$ та заданому рівні значущості $\alpha=0,05$ (двосторонній тест) $t=2,10$ [170]. Оскільки, $t_p > t_m$ з ймовірністю 95 % можна вважати коефіцієнти детермінації (R^2) та кореляції (R) статистично значущими. Таким чином, у процесі нарощування виробничо-господарського та зовнішньоекономічного потенціалу

зернопродуктового підкомплексу АПК доцільною є орієнтація на побудову раціональних механізмів управління ідентифікованими детермінантами забезпечення ефективності функціонування останнього.

Підсумовуючи основні тенденції функціонування зернопродуктового підкомплексу АПК України, як передумови реалізації її зовнішньоекономічного потенціалу, доцільним є виділення таких основних аспектів: 1) зернопродуктовий підкомплекс є стратегічно важливим компонентом АПК України, що забезпечує виробничо-ринкову диверсифікацію останнього та є надійним джерелом фінансових надходжень для вітчизняних сільськогосподарських виробників; 2) наявність сприятливих природно-кліматичних умов формує структурний поштовх для нарощування виробничо-господарських потужностей зернопродуктового підкомплексу та забезпечення його стратегічної орієнтації на задоволення наростаючих потреб світового аграрного ринку; 3) недостатній рівень інноваційної модернізації вітчизняного зернопродуктового підкомплексу АПК ускладнює забезпечення ведення його конкурентної боротьби з іноземними виробниками, що потребує обґрунтування дієвих інструментів та механізмів структурної модернізації цього підкомплексу на засадах раціонального природокористування та збалансованого розвитку.

2.2 Оцінювання ефективності реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України

Лібералізація торговельно-економічних відносин у світовому вимірі, з однієї сторони, формує передумови для інтеграції та кооперації суб'єктів господарювання в оптимальному форматі використання спільно консолідованих ресурсів, а з іншої – посилює стимули спеціалізації виробничо-господарських комплексів на макро- та мезорівнях у контексті зміцнення конкурентних позицій національних економік держав світу у міжнародній системі розподілу праці. Використання економічних інструментів ведення

конкурентної боротьби вже давно набули ознак формалізації політичного, соціально-економічного та правового впливу в процесі досягнення стратегічних цілей держави, збалансування її ресурсних потужностей на міжнародній арені та задоволення базових інтересів у середньо- та довгострокових перспективах.

Роль агропромислового комплексу та його зернопродуктового підкомплексу, як базисного напрямку функціонування, є стратегічно важливою для утвердження конкурентних позицій України не лише з позицій торговельно-економічних відносин, але й детермінант політико-правового характеру, адже в умовах загострення проблеми дефіциту якісного та безпечного продовольства в глобальному вимірі, зернопродуктовий підкомплекс АПК формалізуються як інструмент відстоювання та задоволення національних інтересів держави. Посилення стратегічної важливості зернопродуктового підкомплексу АПК України обґрунтовується з огляду на такі усталені глобальні тенденції: 1) зростання загальної чисельності населення на землі, що, апріорі, формує запит щодо нарощування виробництва зерна та продуктів його переробки; 2) загострення проблеми кліматичних змін та глобального потепління, наслідками яких є непридатність значних площ сільськогосподарських угідь до вирощування продукції сільського господарства; 3) розвиток світової логістики, диверсифікація каналів постачання сировини та продукції, а також оптимізація матеріальних потоків; 4) зростання у світовому вимірі запиту до нарощування пропозицій здорової та безпечної аграрної продукції; 5) посилення наростаючого дефіциту продовольства й ускладнення вирішення проблеми своєчасного задоволення запитів і потреб аграрному ринку на глобальному рівні.

Вітчизняний зернопродуктовий підкомплекс АПК отримав унікальні можливості для підвищення ефективності реалізації його зовнішньоекономічного потенціалу після ратифікації «Угоди про асоціацію між Україною та ЄС» [179]. Адже, ринок країн Європейського Союзу є не лише одним із найбільш платоспроможних у глобальному вимірі, але й характеризується еталонними стандартами дотримання якості та безпечності

продовольства, орієнтація на досягнення яких здатне забезпечити міцні конкурентні та іміджеві позиції суб'єктів господарювання на всіх географічних сегментах світового аграрного ринку (насамперед, країни Азії, Латинської Америки та Африки).

Імплементация прикладних засад двосторонньої угоди надала структурного поштовху для проведення системних змін у функціонуванні зернопродуктового підкомплексу АПК України, серед яких, зокрема, наближення вітчизняних норм і стандартів сертифікації зерна та продуктів його переробки до передових європейських стандартів; проведення часткової модернізації виробничо-господарських потужностей зернопродуктового підкомплексу АПК на інноваційних засадах; диверсифікація каналів постачання продукції зернопродуктового підкомплексу та нарощування логістичних потужностей. Водночас, й до цих пір існує низка перешкод, які суттєво обмежують параметри реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України, а саме: наявність корупційних і бюрократичних обмежень у здійсненні експортно-імпортних операцій; системні прояви обмеження доступу дрібних та середніх виробників до здійснення зовнішньоекономічної діяльності на ринку зерна та продуктів його переробки; інертність процесу гармонізації вітчизняних та європейських підходів до організації технологічних процесів виробництва зерна та продуктів його переробки; обмеженість елеваторних потужностей вітчизняних виробників, що ускладнює реалізацію зернових і зернобобових за найбільш вигідними цінами протягом цілого маркетингового року; надмірна сировинна спрямованість експорту продукції вітчизняного зернопродуктового підкомплексу АПК. Базовим індикатором ділової активності ведення зовнішньоекономічної діяльності є динаміка прямих іноземних інвестицій, обсяги яких представлені в таблиці 2.9.

Попри спад прямих іноземних інвестицій в економіці України в 2010-2018 роках на 21,6 % й скорочення на цьому фоні прямих іноземних інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство на 14,9 %, слід відзначити критично

низьку частку цього сектору економіки в загальній структурі досліджуваних інвестицій, яка в 2018 році становила всього лиш 1,8 %.

Таблиця 2.9

**Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України
за деякими видами економічної діяльності в 2010-2018 роках***

Показники	Роки					2018 р. до 2010 р., %
	2010	2015	2016	2017	2018	
Усього, млн дол США	39824,5	38356,8	32122,5	31230,3	31606,4	79,4
Сільське, лісове та рибне господарство, млн дол США	680,0	617,0	502,2	586,2	578,6	85,1
частка в загальній структурі, %	1,7	1,6	1,6	1,9	1,8	-0,1
Промисловість, млн дол США	16617,7	12419,4	9893,6	9667,6	10543,7	63,4
частка в загальній структурі, %	41,7	32,4	30,8	31,0	33,4	-8,3
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів, млн дол США	4359,8	6037,6	5247,4	5106,5	4957,8	113,7
частка в загальній структурі, %	10,9	15,7	16,3	16,4	15,7	4,8
Інші види економічної діяльності, млн дол США	18167,0	19282,8	16479,3	15870,0	15526,3	85,5
частка в загальній структурі, %	45,7	50,3	51,3	50,7	49,1	3,4

*Розраховано на основі [171,с.25]

Попри спад прямих іноземних інвестицій в економіці України в 2010-2018 роках на 21,6 % й скорочення на цьому фоні прямих іноземних інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство на 14,9 %, слід відзначити критично низьку частку цього сектору економіки в загальній структурі досліджуваних інвестицій, яка в 2018 році становила всього лиш 1,8 %. Попри спад прямих

іноземних інвестицій в економіці України в 2010-2018 роках на 21,6 % й скорочення на цьому фоні прямих іноземних інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство на 14,9 %, слід відзначити критично низьку частку цього сектору економіки в загальній структурі досліджуваних інвестицій, яка в 2018 році становила всього лиш 1,8 %. Такий разючий диспаритет між часткою прямих іноземних інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство й системно утворюючою роллю цього виду економічної діяльності в національній економіці України суттєво стримує реалізацію зовнішньоекономічного потенціалу агропромислового комплексу в цілому та його зернопродуктового підкомплексу, зокрема. Інвестиційна привабливість вітчизняного зернопродуктового підкомплексу АПК формується не лише під впливом таких чинників, як утримувана норма прибутку й рентабельність бізнесу, перспективні очікування розвитку галузі, легкість й доступність освоєння іноземних інвестицій, але й економічна безпека АПК, гарантування захисту прав власності іноземного інвестора, справедлива система господарської юрисдикції судів тощо.

Очевидно, що такі малі обсяги й частка прямих іноземних інвестицій в сільське, лісове та рибне господарство України свідчить про відсутність сприятливих передумов для інвестора (як соціально-економічних, так і політико-правових) в сфері зернопродуктового підкомплексу АПК.

Ефективність реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК обумовлюється двома базовими параметрами: перший, масштаби та обсяги виробничо-господарської діяльності галузі, а другий – інституційно-економічна спроможність вітчизняного зернопродуктового підкомплексу трансформувати наявні конкурентні переваги в кінцеві показники ефективності функціонування організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу. Доцільно відзначити, на наявні виробничі потужності формують сприятливі передумови для нарощування й диверсифікації каналів збуту зерна та продуктів його переробки на світовому аграрному ринку, про що свідчить рівень забезпеченості в Україні

населення основними видами продовольства в 2018 році з урахуванням показників калорійної збалансованості раціону та науково-обґрунтованих норм споживання продуктів харчування у розрахунку на одну особу (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Забезпеченість населення основними видами продовольства в Україні, 2018 рік, %*.

*Складено на основі [171,с.220]

Як можемо спостерігати, обсяги виробництва зерна в Україні в 3,2 рази перевищують внутрішню потребу у його споживанні населенням. При цьому, цей показник є найвищим серед усіх видів продовольства. Очевидно, що такі обсяги виробництва апріорі обумовлені сприятливим наявним природно-ресурсним потенціалом, а також стратегічною орієнтованістю вітчизняних суб'єктів зернопродуктового підкомплексу АПК на нарощування масштабів експорту.

Аналізуючи баланс зерна в Україні в 2010-2018 роках (табл. 2.10), можна констатувати істотне нарощування обсягів його виробництва (78,4 %) й експорту (збільшився в 3,2 рази). При цьому, доцільно відзначити, що протягом

досліджуваного періоду коефіцієнт покриття експорту імпортом зерна зріс на 72 пункти й у 2018 році становив 153,4. Таке тотальне домінування експорту над імпортом свідчить про наявність стійких конкурентних позицій вітчизняного зернопродуктового підкомплексу АПК не лише на внутрішньому, але й зовнішньому аграрному ринку. Своєю чергою, баланс зерна за основними видами в 2018 році представлено в додатку Е.

Таблиця 2.10

Баланс зерна (включаючи продукти переробки зерна в перерахунку на зерно) в Україні в 2010-2018 роках (тис. тон)*

Показники	Роки					2018 р. до 2010 р., %
	2010	2015	2016	2017	2018	
Виробництво	39271	60126	66088	61917	70057	178,4
Зміна запасів (на кінець року)	-2054	-3204	2130	-1465	5447	–
Імпорт	175	190	240	255	280	160,0
Усього ресурсів	41500	63520	64198	63637	64890	156,4
Експорт	14239	38338	41451	42499	42940	у 3 р. б.
Витрачено на корм	14787	14189	12278	11011	11698	79,1
Витрачено на посів	3222	2597	2330	2120	2232	69,3
Втрати	794	1400	1350	1106	1253	157,8
Переробка на нехарчові цілі	1650	1089	1044	1246	1157	70,1
Фонд споживання	6808	5897	5745	5655	5610	82,4
Коефіцієнт покриття експорту імпортом	81,4	201,8	172,7	166,7	153,4	72,0

*Складено на основі [171, с.213]

Аналізуючи товарну структуру експорту та імпорту продукції АПК в Україні, доцільно відзначити системо-утворюючу роль зернових культур у

реалізації, насамперед, експортного потенціалу не лише зернопродуктового підкомплексу, але й цілого аграрного сектору економіки держави (рис. 2.5). Так, частка зернових культур у загальній структурі експорту продукції АПК у 2019 році становила 43,5 %, тоді як їх частка в імпорті склала всього лиш 3,2 %.

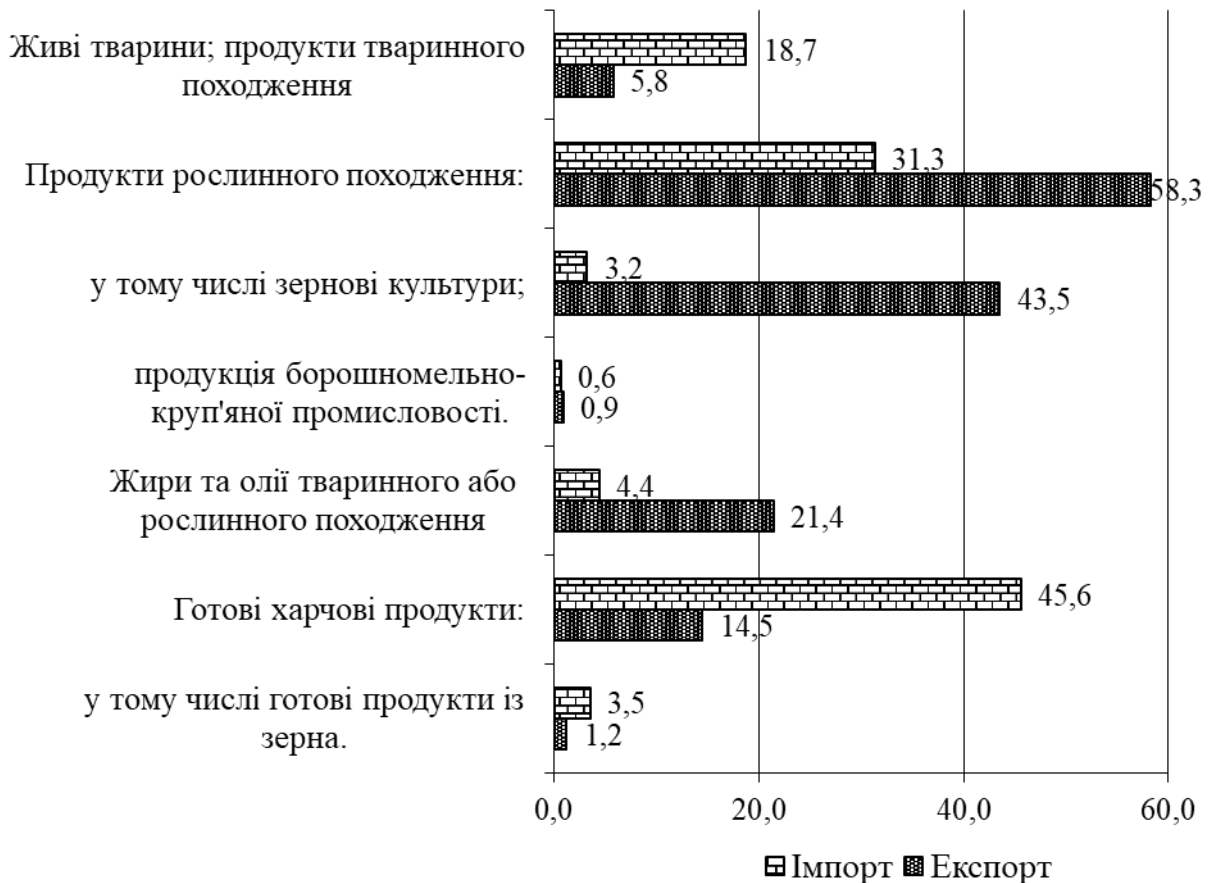

Рис. 2.5. Структура товарного експорту та імпорту продукції АПК в Україні, 2019 рік, %.

*Розраховано на основі [67,с.39-41]

Критичним є диспаритет між обсягами експорту та імпорту готових продуктів харчування, що характеризується, як продукція в високою доданою вартістю. Зокрема, в 2019 році їх частка в структурі імпорту склала 45,6 %, тоді як частка в структурі експорту становила всього лиш 14,5 %. Поряд з цим, доцільно відмітити вкрай низьку частку в структурі експорту продукції борошномельно-круп'яної промисловості та готових продуктів із зерна, що склали 0,9 % й 1,2 %, відповідно. Така низька частка в структурі експорту

продукції зернопродуктового підкомплексу АПК, зокрема, й аграрної сфери в цілому, перешкоджає не лише становленню процесів ефективної реалізації їх зовнішньоекономічного потенціалу, але розвитку національної економіки загалом, що формалізується у такому: 1) посилення залежності держави від імпортованих готових продуктів харчування; 2) погіршення конкурентних позицій, як на внутрішньому, так і зовнішньому аграрному ринках; 3) перерозподіл частини потенційних доходів на користь основних конкурентів на аграрному ринку; 4) посилення сировинної спрямованості аграрного сектору економіки та підвищення інтенсивності використання природно-ресурсного потенціалу АПК та природних екосистем сільських територій; 5) обмеження параметрів розширеного відтворення зернопродуктового підкомплексу АПК.

Натомість, нарощування частки продукції зернопродуктового підкомплексу в структурі експорту з високою доданою вартістю формує унікальні конкурентні переваги для інноваційної модернізації виробничо-господарських комплексів, підвищення рівня зайнятості населення в сфері переробки зерна, нарощування обсягів податкових відрахувань до бюджету, стимулювання розбудови горизонтально-вертикальних ділових взаємозв'язків суб'єктів зернопродуктового підкомплексу АПК, посилення ролі зернопродуктового підкомплексу АПК у процесах формування ВВП держави. Доцільно відзначити, що крім суто внутрішньогалузевих причин низької частки в структурі експорту продукції зернопродуктового підкомплексу АПК з високою доданою вартістю (низький рівень інноваційної модернізації техніко-технологічних потужностей, невідповідність національних й міжнародних стандартів сертифікації готової продукції, недостатній рівень конкурентоспроможності останньої на цільових сегментах аграрного ринку, поряд іноземними продуктивними аналогами), існує дестабілізуючий вплив об'єктивних зовнішніх причин, що формалізуються в лобюванні з боку іноземних держав інтересів їх національних виробників продукції зернопродуктового підкомплексу АПК з високою доданою вартістю через використання інструментів державної підтримки, встановлення митних

обмежень і зборів, популяризації продукції місцевого виробництва, створення бюрократичних перепон доступу до виходу на їх внутрішній аграрний ринок для українського виробника. Тому нарощування частки експорту продукції зернопродуктового підкомплексу АПК, що містить високу додану вартість потребує мобілізації консолідованих зусиль не лише самих суб'єктів господарювання, але й відповідних інституційних структур в особі органів державної у вирішенні торговельно-економічних відносин на міждержавному рівні.

У таблиці 2.11 представлені обсяги експорту продукції зернопродуктового підкомплексу України в 2017-2019 роках.

Таблиця 2.11

Обсяги експорту продукції зернопродуктового підкомплексу України в 2017-2019 роках, млн. дол. США*

Вид продукції	Фізичний обсяг, тис т.			Грошовий обсяг, млн. дол США			2019 р. до 2017 р., %	
	Роки						Фізичний обсяг	Грошовий обсяг
	2017	2018	2019	2017	2018	2019		
Пшениця	17312,7	16373,4	20022,1	2759,1	3004,4	3658,4	115,6	132,6
Жито	25,0	103,9	13,2	3,9	15,5	3,9	52,8	100,0
Ячмінь	4855,9	3597,5	4143,4	710,6	681,9	710,1	85,3	99,9
Овес	11,0	8,1	9,7	1,7	1,8	2,3	88,2	135,3
Кукурудза	19393,8	21440,6	32345,9	2988,9	3506,1	5218,3	166,8	174,6
Рис	1,2	3,4	6,0	0,6	2,3	4,5	у 5 р.б.	у 7,5 р.б.
Гречка	0,5	0,7	1,2	0,3	0,4	0,5	у 2,4 р.б.	166,7
Просо	72,7	25,3	51,6	12,6	7,9	15,3	71,0	121,4
Крупи, та гранули із зернових культур	27,0	26,1	23,5	8,2	8,9	8,1	87,0	98,8
Хлібобулочні, борошняні кондитерські вироби	100,5	104,1	103,5	139,3	153,1	173,5	103,0	124,6

*Розраховано на основі [67,с.49-50;68,с.53-54]

Як можемо спостерігати, незважаючи на спад у 2019 році, порівняно з 2017 роком, фізичного обсягу експорту за окремими видами продукції (зокрема, жита на 47,2 %, ячменю – 14,7 %, вівса – 11,8 %, проса – 39,0 %, круп і гранул із зернових культур – 29,0 %), спостерігається зростання (або ж відсутність падіння) обсягів грошових надходжень від експорту цих видів продукції. Також, слід відзначити, що поряд із нарощуванням експорту рису та гречки, все ж, їх обсяги залишаються вкрай низькими, що з однієї сторони, пояснюється, традиціями господарювання та виробництва (для вирощування рису є придатними вкрай низька частка сільськогосподарських угідь в Україні), а з іншої – культурою споживання населення інших держав (закордоном гречка, здебільшого, використовуються в профілактичних лікувальних цілях, тоді як в Україні спостерігається усталена культура споживання цієї крупи).

Своєю чергою, в таблиці 2.12 наведені обсяги імпорту продукції зернопродуктового підкомплексу в Україні в 2017-2019 роках.

Доцільно відзначити дещо негативну тенденцію для вітчизняного зернопродуктового підкомплексу АПК щодо збільшення в 2019 році, порівняно з 2017 роком, обсягів імпорту, насамперед, перероблено продукції, а саме круп і гранул із зернових культур, а також хлібобулочних борошняних кондитерських виробів. Очевидно, що зростання обсягів імпорту окремих видів продукції, з однієї сторони, посилює конкурентне середовище для зернопродуктового підкомплексу АПК на внутрішньому аграрному ринку, а з іншої – формує передумов для більш якісного задоволення потреб й сподобань вітчизняного споживача.

Аналізуючи коефіцієнти покриття експорту імпортом продукції зернопродуктового підкомплексу АПК України в 2017-2019 роках (табл. 2.13), доцільно відзначити тотальне переважання експорту на імпортом, насамперед, пшениці, ячменю та кукурудзи.

**Обсяги імпорту продукції зернопродуктового підкомплексу в Україні в
2017-2019 роках, млн. дол. США***

Вид продукції	Фізичний обсяг, тис т.			Грошовий обсяг, млн. дол США			2019 р. до 2017 р., %	
	Роки						Фізичний обсяг	Грошовий обсяг
	2017	2018	2019	2017	2018	2019		
Пшениця	3,8	4,0	2,4	3,0	2,8	1,9	63,2	63,3
Жито	0,2	0,4	3,0	0,5	0,7	1,2	у 150 р.б.	у 2,4 р.б.
Ячмінь	8,2	7,4	9,5	2,0	2,5	2,9	115,9	145,0
Овес	0,0	0,7	3,1	0,0	0,1	0,6	–	–
Кукурудза	36,5	37,4	35,5	132,0	142,7	133,0	97,3	100,8
Рис	76,8	86,5	81,6	32,6	38,5	35,2	106,3	108,0
Гречка	15,9	11,5	14,4	4,8	2,3	4,5	90,6	93,8
Просо	0,4	0,4	0,0	0,1	0,1	0,0	–	–
Крупи та гранули із зернових культур	2,2	2,6	3,4	1,0	1,2	1,6	154,5	160,0
Хлібобулочні, борошняні кондитерські ви- роби	14,4	18,8	25,9	40,5	56,9	81,7	179,9	у 2 р.б.

*Розраховано на основі [67,с.49-50;68,с.53-54].

Натомість, обсяги імпорту гречки та рису суттєво переважають обсяги експорту, що посилює доцільність імплементації дієвих організаційно-економічних заходів стосовно формування ефективної політики імпортозаміщення в цих галузях й зміцнення конкурентних позицій вітчизняного зернопродуктового підкомплексу АПК на цих сегментах внутрішнього аграрного ринку.

Коефіцієнти покриття експорту імпортом продукції зернопродуктового підкомплексу в Україні в 2017-2019 роках*

Вид продукції	Роки			2019 р. до 2017 р., +, -
	2017	2018	2019	
Пшениця	919,7	1073,0	1925,5	1005,8
Жито	7,8	22,1	3,3	-4,6
Ячмінь	355,3	272,8	244,9	-110,4
Овес	–	18,0	3,8	–
Кукурудза	22,6	24,6	39,2	16,6
Рис	0,0	0,1	0,1	0,1
Гречка	0,1	0,2	0,1	0,0
Просо	126,0	79,0	–	–
Крупи, та гранули із зернових культур	8,2	7,4	5,1	-3,1
Хлібобулочні, борошняні кондитерські вироби	3,4	2,7	2,1	-1,3

*Розраховано на основі [67,с.49-50;68,с.53-54].

Основну частку в структурі експорту продукції вітчизняного зернопродуктового підкомплексу в 2019 році становили кукурудза і пшениця – 90,63 %. Водночас, слід відзначити, що кукурудза за підсумками 2019 року займає понад 50,0 % як в структурі експорту, так і в структурі імпорту в Україні (рис. 2.6). Разючим є дисбаланс між структурою експорту та імпорту хлібобулочних, борошняних і кондитерських виробів, що позиціонується як продукція з високою доданою вартістю.

Нарощування обсягів експорту продукції зернопродуктового підкомплексу АПК України протягом останніх років стимулювали сприятливі цінові індекси умов торгівлі, значення яких у розрізі основних видів продукції представлені на рис. 2.7.

Рис. 2.6. Продуктова структура експорту та імпорту зернопродуктового підкомплексу АПК в Україні, 2019 рік, %.

*Розраховано на основі [67,с.49-50;68,с.53-54].

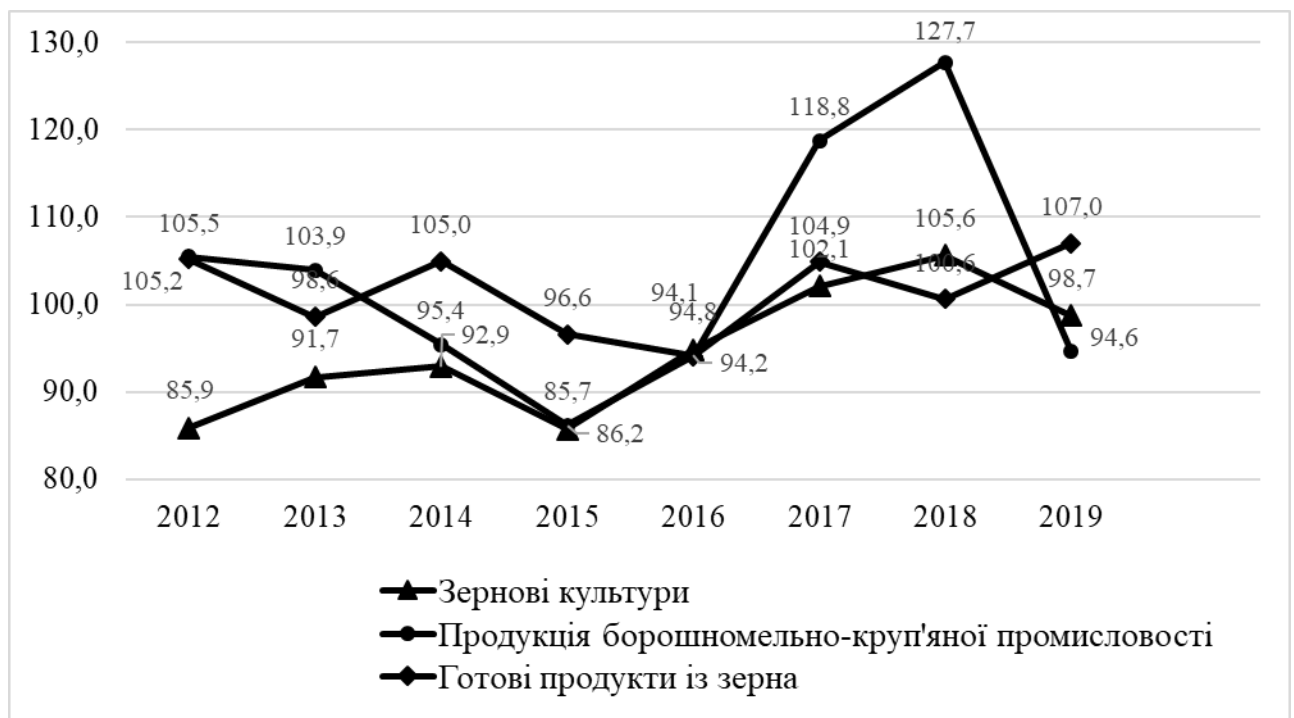

Рис. 2.7. Ціновий індекс умов торгівлі продукції зернопродуктового підкомплексу АПК України в 2012-2019 роках.

*Розраховано на основі [67,с.76;68,с.77].

Своєю чергою, падіння цінових індексів умов торгівлі продукції зернопродуктового підкомплексу АПК в 2012-2015 роках обумовлені стратегічною переорієнтацією експорту продукції вітчизняної національної економіки з Російської Федерації та країн СНД на ринки країн Європейського Союзу, що було наслідком, з однієї сторони, розгортанням економічної агресії Російської Федерації та веденням гібридних економічних воєн проти продукції вітчизняної аграрної сфери, а з іншої – посиленням невідворотних євроінтеграційних процесів в Україні. Поступова імплементація економічної частини «Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом» зумовила до покращення цінових індексів умов торгівлі продукції зернопродуктового підкомплексу АПК в 2016-2019 роках, адже аграрний ринок країн ЄС є одним із найбільш платоспроможних у світовому вимірі.

Відносно вищі ціни на продукцію зернопродуктового підкомплексу АПК на зовнішніх ринках, порівняно із внутрішнім ринком, посилюють стимули у вітчизняних суб'єктів господарювання до нарощування виробничих і експортних потужностей в цій галузі (рис. 2.8).

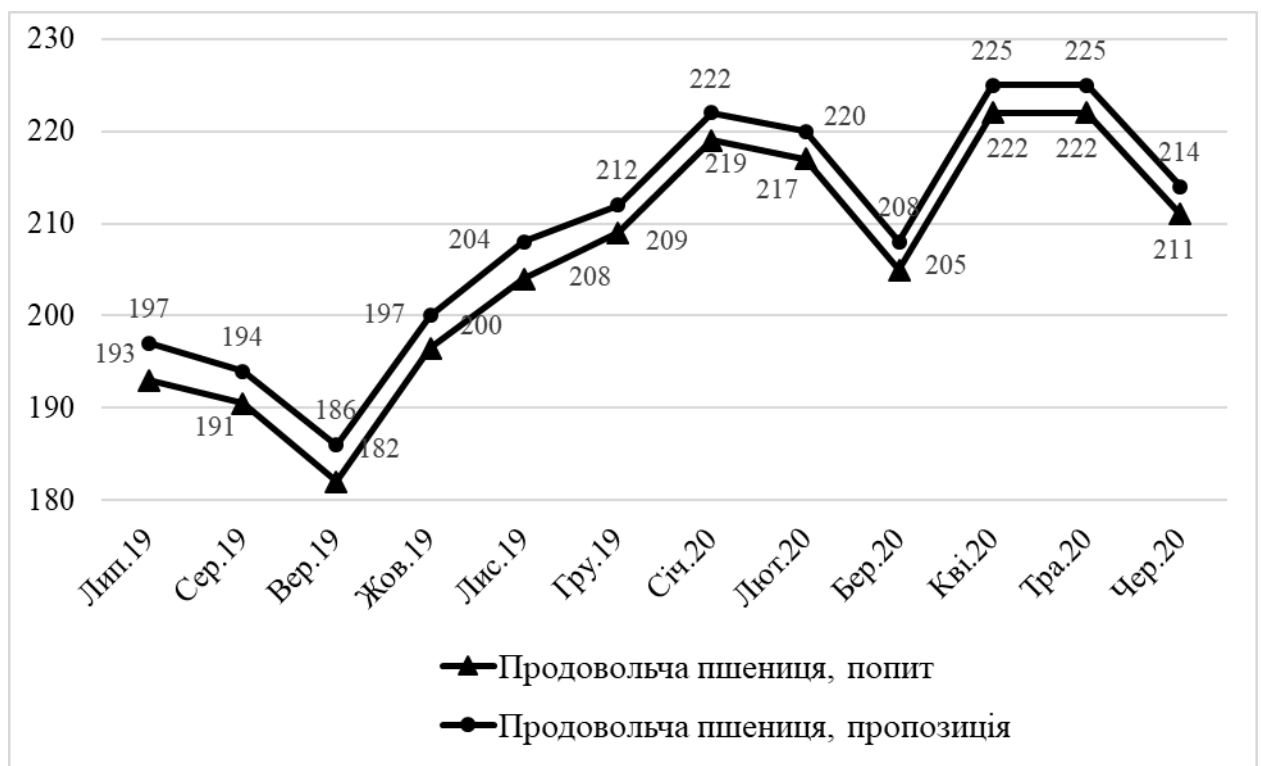

Рис. 2.8. Середні ціни на продовольчу пшеницю на зовнішньому ринку в 2019-2020 маркетинговому році, дол. США/т.

*Складено на основі [185].

Як можемо спостерігати, ціни на зовнішньому ринку на продовольчу пшеницю коливалися у 2019-2020 маркетинговому році в межах 193-211 дол США/т (попит) й 197-214 дол США/т (пропозиція), тоді, як на внутрішньому ринку діапазон цін склав 156-182 дол США/т [48]. Очевидно, що за таких умов, стратегічні пріоритети експорту зернових будуть посилюватись, насамперед, у потужних компаній та агрохолдингових структурах, що мають кращий доступ до реалізації інструментів експортної торгівлі. Систематизована порівняльна характеристика цін на зернові культури в Україні та деяких країнах світу представлена в додатку Ж. Своєю чергою, динаміка експортних цін на продукцію зернопродуктового підкомплексу АПК України наведена в додатку З.

Доцільно відзначити надмірну концентрацію частки основних експортерів зерна в Україні, серед яких такі зернотрейдери як Нібулон, Кернел, Державна продовольчо-зернова корпорація України, Louis Dreyfus Company, Glencore, корпорації Cofco та Cargill. Частка цих зернотрейдерів у валовій структурі експорту продукції зернопродуктового підкомплексу в 2019 році становила понад 70,0 %. Такий диспаритет обумовлений потребою в реалізації масштабних інвестицій (наприклад, для здійснення фрахту лише одного судна для відправки 50 тис. т вантажу потрібно сплатити до 15 млн. дол США). Також, значними є трансакційні витрати, що є наслідком недосконалості інституційного середовища регулювання експорту продукції зернопродуктового підкомплексу АПК та наявністю бюрократичних перепон [58]. Цілком логічним є те, що така концентрація частки експорту зерна в руках декількох зернотрейдерів стримує параметри ефективного функціонування організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України й фактично унеможливорює доступ дрібних і середніх виробників до інструментів експортної торгівлі.

Для розуміння масштабів та стратегічно вагомої ролі зернопродуктового підкомплексу АПК України в забезпеченні світової потреби у зерні, представлено баланси світового ринку пшениці у розрізі основних країн-експортерів у 2019-2020 маркетинговому році (табл. 2.14). Як можемо спостерігати, Україна посідає 5-те місце у світі за обсягами експорту пшениці, поступаючись лише таким країнам як Російська Федерація, країни ЄС, Сполучені Штати Америки та Канада.

Таблиця 2.14

**Баланс світового ринку пшениці у розрізі основних країн-експортерів у
2019-2020 маркетинговому році, млн т***

Країни-експортери	Початкові запаси	Виробництво	Експорт	Кінцеві запаси
Російська Федерація	7,7	74,2	34,5	7,4
Країни ЄС	9,8	151,3	27,0	11,6
США	29,2	52,3	25,9	27,2
Канада	4,7	33,3	24,0	5,1
Україна	1,4	29,0	19,0	1,7
Аргентина	1,4	20,0	14,0	1,5
Австралія	4,9	21,0	12,5	5,0
Казахстан	1,3	14,0	7,5	1,3

*Складено на основі [58].

Якщо проаналізувати географічну структуру експорту вітчизняної аграрної продукції, частка продукції зернопродуктового підкомплексу в якій складає 44,7 %, то можемо відзначити достатній рівень диверсифікованості зовнішніх аграрних ринків (рис. 2.9). позитивним аспектом є нарощування в структурі експорту країн ЄС (33,5 %), натомість частка країн СНД скоротилася до 6,5 %.

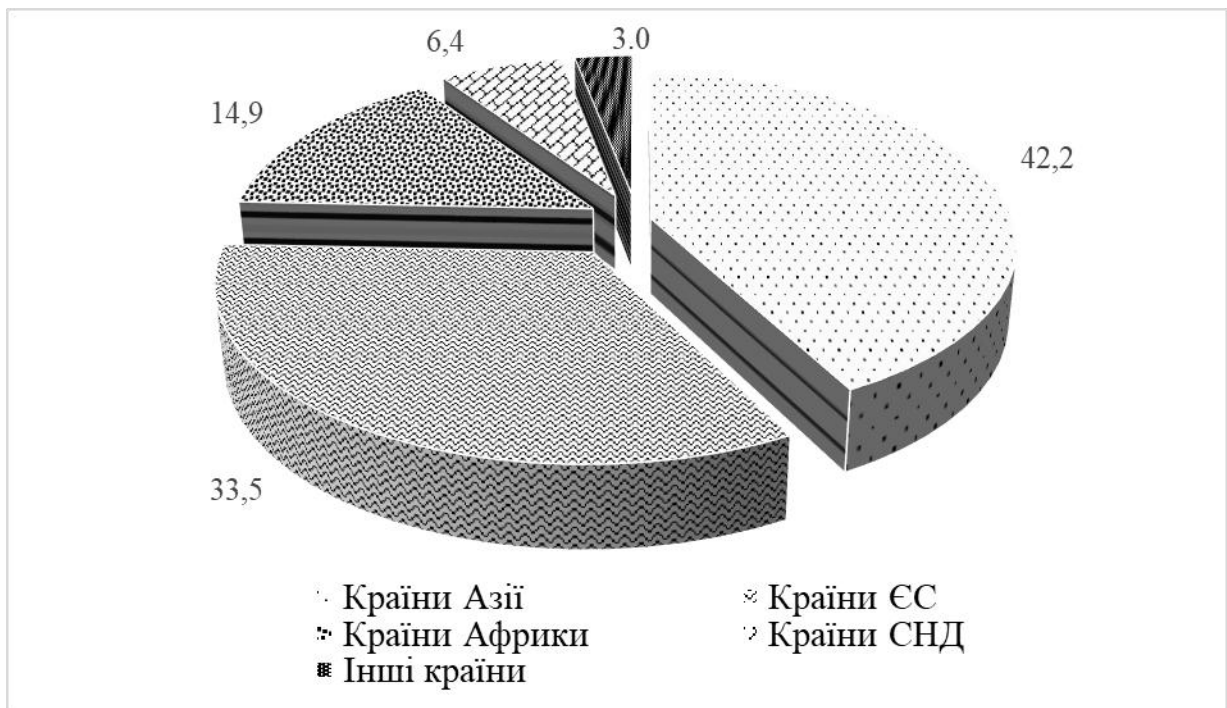

Рис. 2.9. Структура експорту аграрної продукції України за географічними напрямками в 2019 році, %.

*Складено на основі [122].

Потужною ємністю відзначається ринок країн Азії, насамперед, Китаю та Індії. Безперечно, що такий географічний розподіл основних напрямів експорту продукції дозволяє мінімізувати ризики зриву підписаних контрактів й прояву гібридної економічної агресії з боку Російської Федерації, яка тривалий час залишалась основним партнером України в торгівлі продукцією АПК.

За підсумками господарювання в 2019 році Україна посіла третє місце серед основних експортерів до країн ЄС, поступившись лише Сполученим Штатам Америки (12,3 млрд євро) та Бразилії (11,7 млрд євро). Обсяг аграрного експорту України до країн-членів ЄС у 2019 році склав 7,3 млрд євро [48]. Однозначно, що позитивною тенденцією в розвитку міжнародних торговельно-економічних відносин України є посилення ролі країн ЄС у двосторонній торгівлі продукцією зернопродуктового підкомплексу, частка яких зростає не лише в експорті, але й імпорті (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

Частка окремих видів продукції зернопродуктового підкомплексу АПК в Україні в структурі експорту та імпорту з країнами ЄС, %*

Вид продукції	Експорт			Імпорт			2019 р. до 2017 р., +, -	
	Роки						Експорт	Імпорт
	2017	2018	2019	2017	2018	2019		
Зернові культури	26,3	30,7	27,3	63,9	61,4	65,1	1,0	1,2
Продукція борошномельно-круп'яної промисловості	10,1	14,2	11,7	26,6	31,5	35,5	1,7	8,9
Готові продукти із зерна	32,4	29,4	35,5	83,5	83,4	84,4	3,1	0,9

*Розраховано на основі [67,с.39-40;173,с.21-2].

Ринок країн ЄС є цільовим для вітчизняного зернопродуктового підкомплексу АПК, адже він відзначається не лише високим рівнем ємності та платоспроможності, але й еталонними стандартами ведення конкурентної боротьби та забезпечення якості й безпеки продовольства, орієнтація на досягнення яких формує передумови для підвищення рівня конкурентоспроможності зернової галузі України.

У 2019 році вітчизняний зернопродуктовий підкомплекс АПК наростив рекордний експорт зерна, який у фізичному еквіваленті склав 56,7 млн тон, а у грошовому, своєю чергою 9,6 млрд дол США. Аналізування основних країн імпортерів вітчизняного зерна засвідчив, що лідируючі позиції займають Єгипет, Китай та Іспанія (табл. 2.16). Причому, останні наростили в 2019 році, порівняно з 2018 роком, обсяги імпорту зерна з України на 97 %, 56 % й 19 %, відповідно. У 2019 році в десятку країн-імпортерів вітчизняного зерна потрапила Туреччина й одразу зайняла 4 місце в рейтингу, що формує сприятливі перспективи нарощування співпраці, з огляду на наявність у цій країні потужного платоспроможного попиту на ринку та зручну логістику транспортування зерна з вітчизняних портів.

Основні країни-імпортери вітчизняного зерна, 2019 рік*

Країна-імпортер	Обсяг поставленого зерна, млн дол США	Місце країни-імпортера в рейтингу
Єгипет	1311	1
Китай	859	2
Іспанія	765	3
Туреччина	718	4
Нідерланди	624	5
Індонезія	538	6
Бангладеш	421	7
Ізраїль	317	8
Туніс	293	9
Італія	283	10

*Складено на основі [48].

Якщо проаналізувати структуру експорту зерна у розрізі основних країн-імпортерів (рис. 2.10), то можна зробити висновок, що десять топ-країн імпортерів займають частку 63,5 %. Своєю чергою, сумарна частка країн ЄС серед них, а саме Іспанії, Нідерландів та Італії складає 17,2 %. Доцільно відзначити, що в подальшому поглиблення потребує диверсифікація збутових ринків експорту продукції вітчизняного зернопродуктового підкомплексу АПК, що забезпечить мінімізацію ризиків його надмірної залежності від кон'юнктури на ринках цих країн.

Підсумовуючи результати оцінювання ефективності реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України можна констатувати таке: 1) протягом останнього періоду відбулася стратегічна переорієнтація вітчизняного експорту зерна та продуктів його переробки з ринків країн СНД та Російської Федерації на ринку країн Азії та

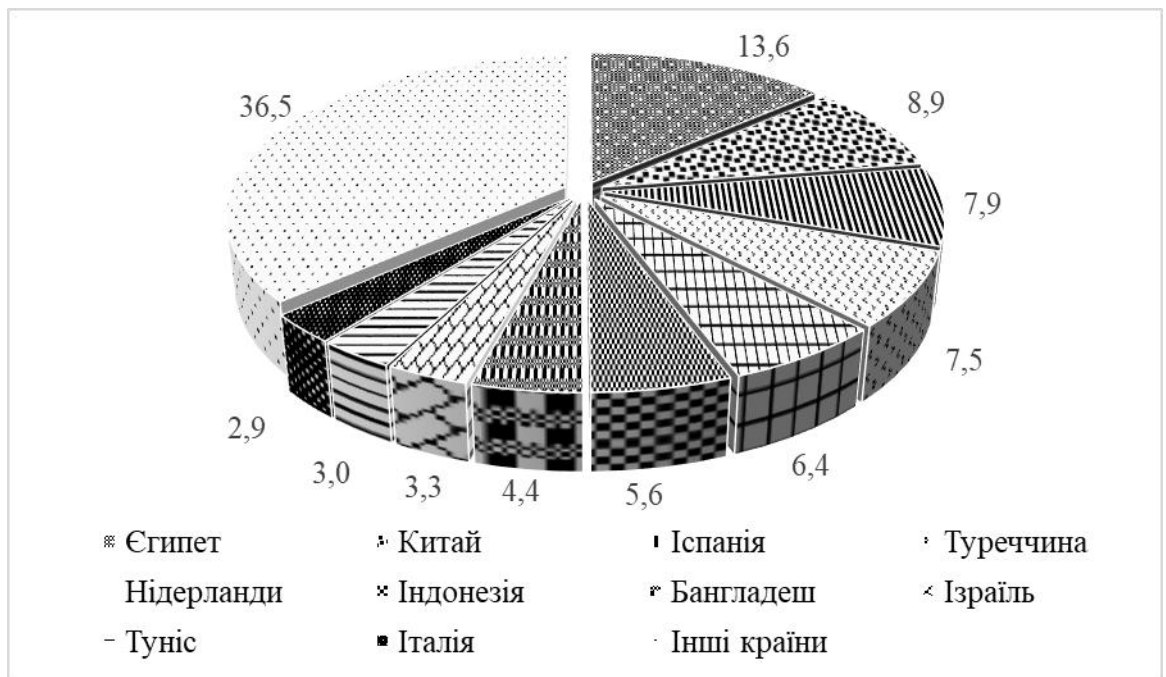

Рис. 2.10. Структура експорту вітчизняного зерна у розрізі основних країн-імпортерів, 2019 рік, %.

*Складено на основі [48].

Європейського Союзу; 2) суттєвим є переважання обсягів експорту продукції зернопродуктового підкомплексу АПК над обсягами її імпорту; 3) попри нарощування експортних потужностей, вкрай низькою залишається частка продукції з високою доданою вартістю; 4) ефективність реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК є недостатньою, з огляду на його наявні природно-ресурсні потужності та перспективи лібералізації світового аграрного ринку.

2.3 Аналіз державного регулювання організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК

Ефективне функціонування організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу

АПК потребує наявності двох базових структурних передумов, серед яких інноваційний характер розвитку виробничо-господарських бізнес-процесів суб'єктів господарювання (їх узгодженість, прогресивність, відповідність вимогам й потребам сучасного аграрного ринку), а також наявність адекватного інституційного базису регулювання господарських відносин, що виникають у процесі виробництва, переробки та реалізації зерна.

Водночас, побудова такого інституційного базису ускладнюється необхідністю узгодження його проєктних параметрів на міжнародному рівні, адже здійснення експортно-імпортних операцій потребує врегулювання виробничо-господарських процесів крізь призму норм і положень вітчизняних і міжнародних нормативно-правових актів. Це доволі часто зумовлює інертність у процесі формування інституційного базису реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України, стримує параметри нарощування обсягів господарювання на зовнішніх ринках вітчизняних аграрних виробників, створює штучні перешкоди для здійснення розширеного відтворення зернопродуктового підкомплексу АПК. Відтак, постає доцільність проведення комплексного аналізу ефективності державного регулювання функціонування організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України, ідентифікації ключових переваг й недоліків цього регулювання, а також визначення незадіяних механізмів та інструментів його вдосконалення в умовах глобалізації торговельно-економічних відносин на світовому аграрному ринку зерна та продуктів його переробки.

Доцільно відзначити, що імплементація механізмів та інструментів державного регулювання в сфері ведення зовнішньоекономічної діяльності доволі часто супроводжується ірраціональним поєднанням важелів економічного та політичного характеру (з огляду на потребу в лобіюванні інтересів вітчизняного виробника, як у країні-експортера, так і країні-імпортера, а також реалізації поставлених соціально-економічних пріоритетів у сфері внутрішньої політики), що спотворює базові засади формування

здорового конкурентного середовища на аграрному ринку, вимагає втручання центральних органів виконавчої влади у врегулюванні торговельно-економічних відносин на ринку зерна та продуктів його переробки, а також формує ризики посилення галузевих дисбалансів зернопродуктового підкомплексу АПК та кон'юнктури на окремих сегментах його ринку.

Забезпечення ефективного державного регулювання організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК ускладнюється в умовах відсутності чіткої узгодження інтересів та дій всіх учасників виробничо-господарського ланцюга формування доданої вартості на мікро- (недостатній рівень представленості інтересів, насамперед, малих і середніх форм суб'єктів господарювання в сфері здійснення зовнішньоекономічної діяльності на ринку зерна та продуктів його переробки), мезо- (розбалансованість позицій галузевих виробничо-господарських об'єднань та асоціацій у питаннях лобіювання власних інтересів у процесі формування інституційного базису регулювання параметрів зовнішньоекономічної діяльності зернопродуктового підкомплексу АПК, а також несформованість галузево-секторальних інформаційно-комунікаційних взаємозв'язків, як на державному, так і регіональному ієрархічному рівнях управління національною економікою) та макrorівнях (недостатні прояви поширеності практики формування інституційної зміни та розробки нормативно-правових актів регулювання зовнішньоекономічної діяльності зернопродуктового підкомплексу АПК на засадах проведення публічного громадського обговорення фундаментальних положень проєктів цих актів й врахування правових ініціатив безпосередніх учасників ринку зерна та продуктів його переробки).

Політизація процесу формування механізмів та інструментів державного регулювання параметрів у сфері зовнішньоекономічної діяльності зернопродуктового підкомплексу АПК України посилює дисбаланси впливу чинників формального та неформального інституційного середовища на прийняття управлінських рішень. Це зумовлює до того, що цільовим критерієм

оптимальності розробки та імплементації проєктів нормативно-правових актів є відстоювання й лобіювання інтересів потужних фінансово-промислових груп, як є фактичними кінцевими бенефіціарами активів масштабних агрохолдингових структур. Переважання ролі неформальних інститутів над формальними у процесі регулювання параметрів здійснення зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів зернопродуктового підкомплексу АПК формують низку перешкод функціонування останнього, серед яких загрози монополізації доступу до інструментів здійснення експортно-імпорتنних операцій; посилення проявів ризиків погіршення параметрів продовольчої безпеки держави й виникнення можливого дефіциту окремих видів продовольства, з огляду на концентрацію експортно-імпорتنних операцій на ринку зерна та продуктів його переробки в руках незначної кількості зернотрейдерів; поглиблення дисбалансів ірраціонального використання природно-ресурсного потенціалу вітчизняного АПК; посилення навантаження на й так занедбану соціально-економічну інфраструктуру сільських територій, а також посилення диспропорцій несправедливого механізму розподілу сформованих матеріальних благ між учасниками аграрного виробництва в системі відносин виробник-селянин.

Базовим нормативно-правовим актом, що визначає фундаментальні правові засади функціонування зернопродуктового підкомплексу АПК України є Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні». Цей закон, зокрема, регламентує такі аспекти, як параметри державного регулювання ринку зерна, базові засади формування та використання зернових ресурсів, інструменти декларування та контролю якості зерна, основні вимоги до зберігання зерна, функціонування Державного агента із забезпечення експорту та імпорту зерна та продуктів його переробки, здійснення експортних та імпорتنних операцій із зерном та продуктами його переробки у відповідності до міжнародних договорів України [153].

Загалом, відносини в сфері функціонування зернопродуктового підкомплексу АПК України регламентує понад 50 нормативно-правових актів,

серед яких, зокрема, такі як Закон України «Про аграрні розписки» [145], Митний кодекс України [121], Закон України «Про сертифіковані товарні склади та прості і подвійні складські свідоцтва» [156], Постанова КМУ «Деякі питання використання зерна державного інтервенційного фонду» [49], Постанова КМУ «Про запровадження державних форвардних закупівель зерна» [151], Указ Президента України «Про деякі заходи щодо розвитку ринку зерна» [149]. Поряд з цим, доцільно відмітити, що низка нормативно-правових актів у сфері регулювання параметрів функціонування зернопродуктового підкомплексу АПК втратили свою актуальність, однак, залишаються чинними, що формує виникнення інституційних колізій й суперечностей. Серед таких нормативно-правових актів доцільно виділити, зокрема, Постанову КМУ «Про встановлення розміру плати за використання бюджетної позики виробниками зерна у межах режиму державних заставних закупівель на 2010/2011 маркетинговий рік» [147].

Поряд з наявністю неактуальних нормативно-правових актів, існує ряд інших, які відзначаються структурною недосконалістю та посилюють корупційні ризики в сфері зовнішньоекономічної діяльності. Зокрема, Постанова КМУ «Про затвердження порядку проведення конкурсу з визначення державного агента із забезпечення експорту та імпорту зерна і продуктів його переробки за міжнародними договорами» [152] містить недостатньо чіткі критерії для потенційних претендентів участі у конкурсі, а саме незрозуміло якими параметрами оцінюється функціональність виробничих потужностей та об'єктів інфраструктури із приймання та зберігання зерна (абзац 2 пункту 8), на основі яких індикаторів визначається фінансова незалежність потенційного претендента на участь у конкурсі (абзац 3 пункту 8), недостатніми є вимоги щодо наявності професійної кваліфікації кадрового персоналу потенційного претендента на участь у конкурсі (абзац 4 пункту 8). Очевидно, що така невизначеність формує ризики виникнення зловживань у сфері доступу потенційних претендентів на участь у конкурсі державного агента із забезпечення експорту та імпорту зерна і продуктів його переробки.

Поряд з цим, ірраціональним є підхід до формування конкурсної комісії щодо визначення переможця серед претендентів (абзац 3 пункту 1), який базується на дотриманні принципу представництва з числа управлінців органів державної влади, що вносить суттєвий суб'єктивізм у проведення конкурсу та визначення переможця, а також посилює корупційні ризики у процесі його проведення. Крім цього, вказаною Постановою не передбачено автоматизованих механізмів проведення конкурсу та мінімізації людського втручання в цей процес з метою підвищення рівня об'єктивності його результатів.

На рис. 2.11 представлено агреговану матрицю державного регулювання ринку зерна у розрізі базових бізнес-процесів зернопродуктового підкомплексу АПК України. Попри глобалізацію та лібералізацію торговельно-економічних відносин в сфері зернопродуктового підкомплексу АПК, водночас, достатньо поширеними є практики застосування механізмів та інструментів реалізації політики протекціонізму, як серед інноваційних високотехнологічних країн (США, Китай, країни ЄС), так і країн, що розвиваються. Україна не є винятком, адже забезпечення динамічної конкурентоспроможності продукції зернопродуктового підкомплексу АПК потребує лобіювання й захисту економічних інтересів суб'єктів господарювання, як на внутрішньому, так і зовнішньому аграрному ринках, на противагу використання аналогічних інструментів з боку основних країн-конкурентів на ринку зерна та продуктів його переробки.

Імплементация прикладних засад політики протекціонізму продукції зернопродуктового підкомплексу АПК в Україні базується на використанні інструментів тарифного (застосування імпорتنих мит, зборів, платежів, квот на експорт зерна та продуктів його переробки) й нетарифного (використання ліцензування, проведення інтервенційних закупівель й вливань на цільових сегментах ринку, встановлення мінімальних й максимальних закупівельних цін на продукцію) регулювання.

Рис. 2.11. Матриця державного регулювання ринку зерна у розрізі базових бізнес-процесів зернопродуктового підкомплексу АПК.

*Складено на основі [35,с.25].

Очевидно, що реалізація політики протекціонізму передбачає використання прямих і непрямих методів впливу на процеси формування параметрів кон'юнктури на ринку зерна та продуктів його переробки, встановлення додаткових обмежень на експорт та імпорт окремих видів

продукції зернопродуктового підкомплексу АПК з урахуванням прогнозної потреби в наявності та споживання цієї продукції, впровадження антидемпінгових мит на імпорту продукцію, встановлення експортних та імпорتنних квотних обмежень на обсяги переміщення продовольства через державний кордон, імплементації засобів підтримки розвитку нерозвинених галузей та дефіцитних видів продовольства на засадах використання механізмів імпортозаміщення, популяризація продукції вітчизняного зернопродуктового підкомплексу на зовнішніх аграрних ринках, формування позитивного іміджу України, як надійного експортера якісного та безпечного зерна на світовому аграрному ринку.

Важливим аспектом у процесі реалізації прикладних засад політики протекціонізму вітчизняного зернопродуктового підкомплексу АПК є пошук оптимального балансу між використанням прямих адміністративних обмежень й застосуванні заходів непрямого економічного впливу, порушення якого посилює ризики поглиблення галузевих диспропорцій АПК, формування ірраціональної кон'юнктури у розрізі окремих продовольчих сегментів ринку, порушення базових принципів ведення конкурентної боротьби. Компаративна діагностика тарифного й нетарифного регулювання продукції зернопродуктового підкомплексу АПК в Україні представлена в таблиці 2.17.

Стратегічно важливим аспектом державного регулювання організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України є формування сприятливих передумов для нарощування масштабів ефективності господарювання, підтримки процесів розширеного відтворення галузі та зміцнення її конкурентних позицій на зовнішніх аграрних ринках. З урахуванням цього, проведено аналізування ефективності реалізації структурних заходів щодо забезпечення ефективності функціонування зернопродуктового підкомплексу АПК у контексті нарощування й реалізації його зовнішньоекономічного потенціалу:

Результати комплексної діагностики інструментів тарифного й нетарифного регулювання продукції зернопродуктового підкомплексу АПК в Україні*

ТАРИФНЕ РЕГУЛЮВАННЯ	ПЕРЕВАГИ	НЕДОЛІКИ
		Нарощування обсягів бюджетних надходжень; захист вітчизняного зернопродуктового підкомплексу від дешевого імпортного продовольства; стимулює галузевого диверсифікацію АПК; можливість оперативного корегування тарифних сіток у розрізі окремих видів продукції зернопродуктового підкомплексу АПК; створення сполучних ланок продуктового ланцюга формування доданої вартості.
НЕТАРИФНЕ РЕГУЛЮВАННЯ	Мінімізує ризики виникнення дефіциту продовольства на аграрному ринку; чітко структурує стимули, мотиви та інтереси суб'єктів зернопродуктового підкомплексу АПК; активізує розвитку горизонтально-вертикальних галузево-секторальних взаємозв'язків між ключовими учасниками ринку зерна та продуктів його переробки; формує перебудови для технічного переоснащення виробничо-господарських потужностей зернопродуктового підкомплексу АПК.	Посилює бюрократизацію процесу реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України; збільшує обсяги трансакційних витрат суб'єктів ринку зерна та продуктів його переробки в процесі подолання нетарифних обмежень; збільшує ризики посилення корупційного навантаження в процесі здійснення експортно-імпортних операцій; посилює ризики монополізації доступу до інструментів ведення зовнішньоекономічної діяльності.

* Джерело: власна розробка.

1) розбудова мережі об'єктів інфраструктури аграрного ринку. Заходи державного регулювання відзначаються недостатньою ефективністю, з огляду на відсутність чітких механізмів та джерел фінансування реалізації масштабних інфраструктурних проектів. Державні та регіональні програми стимулювання розбуду мережі об'єктів інфраструктурного забезпечення зернопродуктового підкомплексу АПК відзначаються декларативним характером, неузгодженістю дій на макро- та мезорівнях, відсутністю диверсифікованих джерел

фінансування поставлених стратегічних цілей. Інертним є процес формування та становлення вертикально-горизонтальних аграрно-індустріальних кластерів у регіонах, нерозвиненістю відзначається мережа оптових аграрних ринків. Нерозвиненою є практика реалізації концесійних інфраструктурних проєктів покращення функціонування зернопродуктового підкомплексу АПК. Низьким рівнем економічної доступності відзначаються послуги вітчизняних портів по фрахтуванню зерна, монополізованим є доступ до залізничного транспорту транспортування зерна та продуктів його переробки закордон, незадіяним у процеси експортно-імпортних операцій є потужності річкового флоту України. Несформованою є державна програма подолання наявного дефіциту елеваторних потужностей в Україні, масштаби якого за оцінками експертів коливаються в межах 54-65 млн тон зернових щорічно [48], що змушує вітчизняних виробників реалізовувати зерно за менш вигідними цінами на початку маркетингового року;

2) гармонізація вітчизняних стандартів сертифікації якості та безпеки зерна та продуктів його переробки з міжнародними вимогами. Інертним є з боку органів державної влади процес узгодження вітчизняних і міжнародних вимог до якості та безпечності продовольства, що ускладнює нарощування обсягів експорту вітчизняного зернопродуктового підкомплексу АПК. Процедура сертифікації та стандартизації зерна та продуктів його переробки в Україні є надмірно бюрократизованою. Низькими темпами відзначається імплементація прикладних засад базової компоненти системи менеджменту безпеки харчової продукції НАССР (Hazard Analysis and Critical Controlpoints), що дозволяє реалізувати ефективні механізми моніторингу та контролю якості й безпечності бізнес процесів виробництва зерна на всіх етапах формування доданої вартості в системі продовольчого ланцюга від первинного виробника до кінцевого споживача продукції. Така ситуація ускладнює зміцнення конкурентних позицій продукції вітчизняного зернопродуктового підкомплексу АПК на світових ринках, поряд із основними конкурентами;

3) детінізація виробничо-господарської діяльності зернопродуктового підкомплексу АПК. За оцінками експертів рівень тінізації ринку зерна та продуктів його переробки складає до 40 % [122]. Очевидно, що така ситуація обмежує обсяги податкових надходжень до бюджету, деформує базові засади ведення здорової конкуренції та посилює корупційні ризики в процесі здійснення експортно-імпортних операцій на ринку зерна. Причиною такого рівня тінізації ринку є відсутність ефективних механізмів інституційного контролю з бізнес-процесами зернопродуктового підкомплексу АПК, низький рівень податкової культури та довіри суб'єктів господарювання до державних інституцій, системні прояви девіантної поведінки учасників аграрного ринку, незавершеність реформи фіскальної та митної систем в Україні;

4) державна підтримка експортної діяльності зернопродуктового підкомплексу АПК. Інституційно несформованою є державна підтримка нарощування експортного потенціалу галузі. На зовнішніх ринках відсутня послідовна інформаційна кампанія щодо популяризації продукції вітчизняного зернопродуктового підкомплексу АПК, формування іміджу України як виробника екологічно чистого та безпечного зерна, несформованими є інструменти та механізми протидії проявам гібридної економічної агресії з боку Російської Федерації в частині підриву іміджу України як надійного постачальника продовольства на світові ринки. Нерозвиненими є механізми моніторингу кон'юнктури у розрізі продовольчих сегментів ринку зерна та продуктів його переробки з метою забезпечення інформаційно-консультаційної підтримки вітчизняного зернопродуктового підкомплексу щодо пріоритетних цільових ринків у конкретному маркетинговому періоді;

5) розвиток горизонтально-вертикальних інтеграційних взаємозв'язків між суб'єктами зернопродуктового підкомплексу АПК. Недостатньо ефективним є стимулювання інтеграційних відносин учасників ринку зерна (інформаційно-консалтингова підтримка становлення кооперативів; формування спільної матеріально-технічної бази забезпечення виробничих бізнес-процесів, розвиток науково-дорадчих кластерів розробки інновацій,

виведення нових сортів зернових; винайдення енергоощадних технологій переробки зерна). Це зумовлює обмеження параметрів процесів виробництва продукції з високою доданою вартістю, збільшення її частки у структурі експорту вітчизняного зернопродуктового підкомплексу, перешкоджає підвищенню рівня виробничої завантаженості підприємств переробної галузі та переорієнтації її продукції на зовнішні ринки.

Недосконалим є інституційне регулювання в сфері переміщення зерна та продуктів його переробки через державний кордон. Зокрема, згідно положень Закону України «Про карантин рослин» [154] при експорті зернових передбачено видачу фітосанітарного сертифікату, що засвідчує наявність допустимого вмісту шкідників в експортованій продукції. Водночас, попри наявність чітких строків видачі фітосанітарним інспектором фітосанітарного сертифікату (не пізніше 24 годин після завершення завантаження транспортного засобу), практично нерегламентованим є місце забору лабораторних проб зерна й не передбачено жодної відповідальності для фітосанітарного інспектора за порушення встановлених строків, що формує передумови для зловживань й штучному затягуванні видачі фітосанітарного сертифікату на експортовану продукцію. Це, своєю чергою, посилює ризики вчасного невиконання договірних зобов'язань й здійснення фінансових розрахунків у процесі експорту зернових.

Безперечно, позитивним аспектом є надання дозволу сертифікованим приватним лабораторіям, поряд із державними, стосовно видачі фітосанітарного сертифікату на зернові при експорті, що мінімізує ризики корупційних зловживань й диверсифікує механізми його отримання експортером. Такі зміни передбачені Постановою КМУ «Деякі питання реалізації Закону України «Про карантин рослин»» [50]. Водночас, невирішеною залишається проблема наявності розбіжностей між вітчизняними фітосанітарними вимогами й вимогами країни-імпортера при видачі фітосанітарного сертифікату на експорт чи реекспорт. Зокрема, у країнах Азії передбачені вимоги щодо відсутності збудників грибкових хворіб рослин. При

цьому, традиційні результати експортних партій пшениці демонструють високий рівень зараження: *Tilletia controversa* – 21,2%, *Tilletia laevis* – 68,7%, *Tilletia tritici* – 76,2%, *Fusarium* – 36,5%. Попри узгодження фітосанітарних вимог до зернових із членами Світової організації торгівлі (угода «Про застосування фітосанітарних заходів»), продукція вітчизняного зернопродуктового підкомплексу АПК періодично отримує нотифікацій від країн-імпортерів (зокрема, в 2013 р. – 3 нотифікації, у 2014 р. – 4, у 2015 р. – 27, у 2016 р. – 80, у 2017 року – 121) [35,с.47]. Очевидно, що така ситуація обмежує обсяги експортних фінансових надходжень для вітчизняного зернопродуктового підкомплексу АПК та підриває імідж України, як надійного постачальника зерна та продуктів його переробки на світовому ринку.

Стратегічна переорієнтація зовнішньоекономічної діяльності вітчизняного зернопродуктового підкомплексу АПК на ринки країн ЄС у зв'язку імплементацією економічної частини «Угоди про асоціацію між Україною та ЄС» [179] визначили останню, як базову в процесах регулювання експортно-імпортних операцій на ринку зерна й продуктів його переробки. Попри наявність позитивних структурних змін в адаптації бізнес-процесів зернопродуктового підкомплексу АПК до вимог і стандартів країн-членів ЄС, все ж, недостатньо ефективною є імплементація прикладних засад Спільної аграрної політики Європейського Союзу, яка вважається еталонною в питаннях державного регулювання галузі. Зокрема, інертним є процес переорієнтації від практики реалізації заходів, так званих, «жовтої скриньки» (пряма підтримка суб'єктів господарювання зернопродуктового підкомплексу АПК) до заходів «зеленої скриньки», що орієнтуються на формуванні, насамперед, сприятливих передумов для функціонування галузі через розбудову мережі об'єктів логістично-збутової інфраструктури, стимулювання програм соціально-економічного розвитку сільських територій, фінансування експериментально-наукових досліджень у сфері виведення нових сортів зернових культур і сучасних засобів їх захисту, охорону навколишнього середовища та утвердження засад раціонального природокористування, наданні інформаційно-

дорадчої підтримки суб'єктам зернопродуктового підкомплексу АПК. Очевидно, що причиною інертного переходу до використання заходів «зеленої скриньки» є ресурсна обмеженість бюджету, однак, зволікання з їх імплементацією стримує нарощування ефективності реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК.

Асоціація України з Європейським Союзом сформувала унікальні можливості для експорту продукції вітчизняного зернопродуктового підкомплексу АПК за квотами з нульовою ставкою мита, обсяги яких у розрізі деяких видів продукції й рівень їх використання представлені в таблиці 2.18.

Таблиця 2.18

Обсяги нульових експортних тарифних квот та рівень їх використання між Україною та Європейським Союзом у розрізі деяких видів продукції зернопродуктового підкомплексу АПК у 2017-2019 роках*

Продукція	Роки								
	2017			2018			2019		
	Квота, тис. т	Використано		Квота, тис. т	Використано		Квота, тис. т	Використано	
	тис. т	%	тис. т	тис. т	%	тис. т	тис. т	%	
Пшениця, пшеничне борошно та гранули	960	960	100	970	970	100	980	980	100
Кукурудза, кукурудзяне борошно та гранули	450	450	100	500	500	100	550	550	100
Овес	4	1,8	45	4	1,5	40	4	1,2	0,3
Ячмінна крупа та борошно	6,6	6,6	100	6,9	6,9	100	7,2	7,2	100
Солод та пшенична клейковина	7	6,8	97,1	7	7	100	7	6,3	90
Висівки, відходи та залишки	18	5,5	30,5	19	8,2	43,2	20	14,5	73
Оброблена продукція із зернових	2	0,5	25	2	0,8	40	2	1,9	95

*Складено на основі [174,с.6-7].

Як можемо спостерігати, протягом досліджуваного періоду в повному обсязі були використані безмитні квоти на експорт пшениці, пшеничного

борошно та гранул; кукурудзи, кукурудзяного борошна та гранул, ячменю ячмінної крупи та борошна. При цьому, ці квоти вичерпуються вже в першому кварталі календарного року. Незначне недовикористання, безмитних експортних квот на решту видів досліджуваної продукції обумовлюється їх мізерною часткою у загальній структурі експорту зерна та продуктів його переробки й низькою зацікавленістю суб'єктів зернопродуктового підкомплексу АПК в експорті цих видів продукції. Слід відзначити малі обсяги нульових експортних квот для продукції вітчизняного зернопродуктового підкомплексу АПК, низькі темпи їх нарощування й недостатній лобізм з боку органів державної влади щодо їх збільшення у двосторонніх відносинах між Україною та Європейським Союзом, що обумовлено, як суб'єктивними, так і об'єктивними впливами.

Своєю чергою, після використання безмитних квот регулювання експорту відбувається у відповідності до ставок ввізних мит у країни ЄС, що визначені «Угодою про асоціацію між Україною та ЄС». Окремі ставки мита ввезення продукції на територію ЄС, відповідно до взятих на себе договірних зобов'язань такі: пшениця тверда – 148 Євро/т, жито – 93 Євро/т, ячмінь – 93 Євро/т, овес – 89 Євро/т, кукурудза – 94 Євро/т, гречка 94 – Євро/т, пшеничне борошно – 172 Євро/т, крупи з твердої пшениці – 267 Євро/т, гранули із жита – 171 Євро/т, гранули з ячменю – 171 Євро/т, гранули з кукурудзи – 173 Євро/т, гранули з інших зернових культур – 93 Євро/т, гранули з вівса 164 Євро/т [179]. Очевидно, що чітко прописані в межах «Угоди про асоціацію між Україною та ЄС» правила здійснення експортно-імпорتنних операцій дозволяють формувати ефективну стратегію реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України на засадах інноваційності, збалансованості та економічної доцільності.

Таким чином, підсумовуючи аналіз державного регулювання організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України слід відзначити його інертність у процесах реагування на виклики, які сформовані на світових

ринках зерна та продуктів його переробки, низькі темпи гармонізації вітчизняних стандартів якості і безпечності продовольства з міжнародними вимогами, недостатню ефективність підтримки інтеграційних процесів зернопродуктового підкомплексу АПК в аграрний ринок країн-членів ЄС з урахуванням ресурсних можливостей та перспектив «Угоди про асоціацію між Україною та ЄС».

Висновки до розділу 2

1. Зернопродуктовий підкомплекс є стратегічно важливим компонентом забезпечення ефективного функціонування АПК України. Так, у загальній структурі посівних площ за період 2010-2018 років найменша частка зернових і зернобобових культур становила 53,0 % в 2017 році. Основними виробниками зернових і зернобобових культур в Україні є сільськогосподарські підприємства, частка яких в 2018 році становила 80,1 %, що формує сприятливі передумови для реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК. Суттєвою є частка зернових і зернобобових культур у валовій структурі продукції сільського господарства, яка в 2018 році склала 27,5 %. Попри наявність диспаритету між регіонами України за обсягами виробництва зернових і зернобобових культур, все ж ця галузь протягом досліджуваного періоду не була збитковою. Ведення ефективної конкурентної боротьби з іноземними виробниками та зміцнення конкурентних позицій зернопродуктового підкомплексу вітчизняного АПК України на зовнішніх ринках ускладнюється в умовах недостатнього рівня його інноваційної модернізації. На основі побудованої економетричної моделі, визначено ключові детермінанти формування належного рівня рентабельності виробництва зернових і зернобобових культур, серед яких урожайність цих культур, забезпеченість зернозбиральними комбайнами цільового підкомплексу АПК, обсяг внесення мінеральних добрив у процесі господарювання,

середньомісячна заробітна плата працівника, середні реалізаційні ціни на зернові і зернобобові культури. Обчислене значення коефіцієнту детермінації між цими факторами становить $R^2=0,6977$, що обґрунтовує доцільність налагодження ефективних інструментів і механізмів управління цими факторами в контексті підвищення рівня ефективності функціонування та реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України.

2. Результати оцінювання ефективності реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України засвідчили його стратегічну переорієнтацію протягом останнього періоду з ринків Російської Федерації та країн СНД на ринки країн-членів ЄС у зв'язку з системними проявами гібридної агресії з боку РФ та ратифікації «Угоди про асоціацію між Україною та ЄС». У 2019 році зернопродуктовий підкомплекс АПК наростив рекордний експорт зерна, який у фізичному еквіваленті склав 56,7 млн тон, а у грошовому – 9,6 млрд дол США. Частка зернових культур у загальній структурі експорту продукції АПК у 2019 році становила 43,5 %, тоді як їх частка в імпорті склала всього лиш 3,2 %. Основну частку в структурі експорту продукції зернопродуктового підкомплексу АПК в 2019 році становили кукурудза і пшениця – 90,6 %. Вітчизняний експорт зернопродуктового підкомплексу АПК відзначається надмірною сировинною спрямованістю. Так, сумарна частка хлібобулочних, борошняних кондитерських виробів і круп із зернових культур (продукція з високою доданою вартістю), у 2019 році склала всього лиш 1,9 %. Доцільно відмітити тотальне переважання коефіцієнтів покриття експорту імпортом, насамперед, пшениці, ячменю та кукурудзи. Україна посідає 5-те місце у світі за обсягами експорту пшениці, поступаючись лише таким країнам як Російська Федерація, країни ЄС, Сполучені Штати Америки та Канада. У 2019 році Україна посіла третє місце серед експортерів до країн ЄС, поступившись лише США (12,3 млрд євро) та Бразилії (11,7 млрд євро). Обсяг аграрного експорту України до країн-членів ЄС у 2019 році склав 7,3 млрд євро. Аналізу основних країн імпортерів вітчизняного зерна засвідчив,

що лідируючі позиції займають Єгипет, Китай та Іспанія. Десять топ-країн імпортерів вітчизняного зерна займають частку 63,5 %, що потребує диверсифікації збутових ринків експорту продукції вітчизняного зернопродуктового підкомплексу АПК для забезпечення мінімізації ризиків його залежності від кон'юнктури на цих ринках.

3. Ефективне функціонування організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України потребує свого адекватного державного регулювання. Інституційну підтримку функціонування цього комплексу забезпечує понад 50 нормативно-правових актів, окремі з яких вже втратили свою актуальність або ж відзначаються системною недосконалістю. Зовнішньоекономічна діяльність на ринку зерна та продуктів його переробки регламентується з використанням інструментів тарифного й нетарифного регулювання, забезпечення ефективності якої потребує збалансованого поєднання останніх. У процесі аналізу державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності зернопродуктового підкомплексу АПК визначено такі системні недоліки як недостатня ефективність процесів розбудови об'єктів ринкової й логістичної інфраструктури, інертний характер гармонізації вітчизняних стандартів сертифікації якості та безпеки продовольства з міжнародними вимогами, низька інституційна спроможність механізмів детінізації ринку зерна та його експорту, ресурсна обмеженість державної підтримки експортної діяльності зернопродуктового підкомплексу АПК, недостатність стимулювання розвитку горизонтально-вертикальних інтеграційних взаємозв'язків суб'єктів зернопродуктового підкомплексу АПК. Інертністю відзначається процес переорієнтації від практики реалізації заходів «жовтої скриньки» до заходів «зеленої скриньки» у межах адаптації прикладних засад Спільної аграрної політики у вітчизняних умовах господарювання та імплементації економічної частини «Угоди про асоціацію між Україною та ЄС». Недостатньо ефективним є лобіювання інтересів вітчизняного зернопродуктового підкомплексу АПК на ринку країн-членів ЄС, насамперед, у частині збільшення обсягів безмитних

квот на експорт продукції й нарощування обсягів продовольства з високою доданою вартістю.

Основні результати досліджень за даним розділом опубліковано в наукових працях [73; 75; 77].

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗЕРНОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ АПК УКРАЇНИ

3.1. Формування структурних елементів організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК

Ефективність державної політики забезпечення секторально-галузевого розвитку зростає в рази за умови структурування її заходів та їх реалізації у чітко визначеній, об'єднаній спільною метою послідовності. Іншими словами, коли державна політика реалізується в межах ретельно спланованого та організованого механізму з набором інструментів регулювання, визначеними суб'єктами впровадження та ресурсним забезпеченням, засобами контролю досягнення мети та завдань.

В контексті державної політики реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу як однієї зі стратегічних галузей АПК України найбільш перспективно-ефективним, на нашу думку, є обрання організаційно-економічної форми відповідного механізму державної політики.

Власне, організаційна компонента покликана удосконалити організаційно-управлінську складову розвитку зовнішньоекономічної діяльності підкомплексу та його підприємств, підвищити ефективність та впливу на розвиток і реалізацію потенціалу. Економічна – забезпечити мотивацію економічних агентів до раціональної поведінки задля спільного внеску у подальше формування та реалізацію зовнішньоекономічного потенціалу вітчизняного зернопродуктового підкомплексу АПК.

Вважаємо, що метою реалізації механізму державної політики потрібно визначити формування і ефективну реалізацію зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу вітчизняного АПК. Як показали

результати аналізу, на сьогодні можливості зростання економічної ефективності зовнішньоекономічної діяльності, зокрема в частині експорту продукції підкомплексу, ще не реалізовані. Але не безпідставно можна стверджувати й про те, що існують достатньо потужні резерви й у частині формування зовнішньоекономічного потенціалу аналізованого підкомплексу. Сьогодні в структурі вітчизняного експорту продовжує переважати зерно (у значній мірі – фуражне), а також інша продукція низького ступеня переробки і доданої вартості. Не збільшуються в достатній мірі обсяги прямого іноземного інвестування, обмеженою залишається чисельність практик співпраці вітчизняних підприємств та закордонних партнерів в сфері розвитку інтелектуально-кадрового, матеріально-технічного та інноваційно-технологічного забезпечення розвитку виробництва, інфраструктури, збуту та експорту продукції зернопродуктового підкомплексу.

Саме формування, а надалі – реалізацію зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу вітчизняного АПК потрібно вважати стратегічним завданням державної політики в частині подальшого розвитку і зміцнення його конкурентоспроможності на зовнішніх ринках збуту, на вирішення якого, власне, й орієнтуються елементи організаційно-економічного механізму, що пропонується.

Свідченням ефективної реалізації організаційно-економічного механізму є досягнення визначеної мети, про що сигналізує виконання наступних критеріїв. По-перше, це збільшення обсягів експорту продукції зернопродуктового підкомплексу АПК, чого можливо досягти шляхом узгодження заходів за напрямками: підвищення рівня врожайності зернових культур та нарощування обсягів виробництва зерна; збільшення виробничих потужностей з промислової переробки зерна та створення продукції з високим рівнем доданої вартості; розвиток інфраструктури експорту та покращення експортних можливостей з просування і реалізації продукції зернопродуктового підкомплексу на зовнішніх ринках.

По-друге, це не лише нарощування обсягів експорту продукції, але й

забезпечення зростання частки вітчизняної продукції цього сегменту на світовому та регіональних ринках, що сприятиме подальшому утвердженню ринкових позицій України, збільшенню та розширенню «портфелю» зовнішніх замовлень. Від зміцнення позицій нашої країни на світовому та регіональних ринках продукції зернопродуктового підкомплексу АПК безпосередньо залежить доцільність і потенціал розвитку виробничих потужностей подальшої реалізації продукції на зовнішніх ринках.

По-третє, це покращення якісних і структурних характеристик вітчизняної продукції зернопродуктового підкомплексу, яка експортується. Без виправлення ситуації, коли близько половини в структурі виробництва зерна складає фуражне зерно, а обсяги експорту борошна та інших продуктів переробки зерна не перевищують 1 % у структурі експорту продукції зернопродуктового підкомплексу АПК, Україна об'єктивно не в змозі у повній мірі реалізувати власний зовнішньоекономічний потенціал в цій сфері. Відтак, невід'ємним критерієм ефективності організаційно-економічного механізму має стати достатнє зростання якісних та покращення структурних характеристик (передовсім – високої доданої вартості та продукції кінцевого споживання) продукції підкомплексу, причому як для потреб внутрішнього ринку, так і на експорт.

По-четверте, це імпорт сучасних технологій, обладнання та устаткування (як альтернатива – створення і апробація власних передових розробок). Це не менш важливий напрям зовнішньоекономічної діяльності. Вітчизняні агропромислові підприємства, підприємства виробничо-збутової та експортної інфраструктури зернопродуктового підкомплексу АПК мають використовувати прогресивне обладнання та технології. В іншому разі вони не здатні будуть на рівних конкурувати з зарубіжними суб'єктами – виробниками та посередниками на ринку зерна та продукції його переробки. У цьому контексті спостерігається ще один достатньо проблематичний аспект для України, який полягає в тому, що через об'єктивні (маркетингова ситуація на світовому ринку) та суб'єктивні (спекулятивні дії зернотрейдерів) обставини виробники

збувають зерно зернотрейдерам за заниженими цінами. У підсумку рентабельність господарювання останніх значно вища при істотно нижчій собівартості. Натомість, впровадження прогресивніших технологій дозволяє як знижувати витрати, так і підвищувати якість та конкурентоспроможність продукції, що слугує додатковим чинником вирівнювання фінансово-господарської та економічної ефективності на всіх етапах від вирощування зерна до експорту зерна та продукції зернопереробки.

По-п'яте, це розвиток експортної інфраструктури. Нарощування обсягів експорту зерна без позитивних зрушень в системі експортної інфраструктури й надалі характеризуватиметься нестабільністю і залежністю від цілого комплексу зовнішніх та внутрішніх факторів, чинників і умов. Натомість, створення повноцінної сучасної інфраструктури експорту продукції зернопродуктового підкомплексу АПК (транспортної, складської, елеваторної, переробно-виробничої, фінансово-ресурсної, маркетингової) дозволяє більш системно-стратегічно та прогнозовано підійти до експансії вітчизняної зернопродуктової продукції на зовнішні ринки, нарощування і ефективної реалізації зовнішньоекономічного потенціалу аналізованого підкомплексу АПК країни.

По-шосте, це збільшення обсягів та ефективне використання прямих іноземних інвестицій. Зовнішньоекономічна діяльність попри зовнішньоторговельну компоненту передбачає й активне співробітництво зі спільного інвестування у проекти розвитку виробничої бази, матеріально-технічного та техніко-технологічного забезпечення, виробничої та експортної інфраструктури, вертикальної і горизонтальної інтеграції. Прямі іноземні інвестиції у розвиток вітчизняних підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК одночасно слугують гарантією готовності зарубіжних партнерів відносно співпраці з вітчизняними виробниками зерна та зернопереробними підприємствами, експортерами. В останні роки зростає чисельність таких практик, що позитивно. До прикладу, у 2016 р. продовольча компанія Cargill (США) та MV Cargo (Україна) розпочали будівництво нового

зернового терміналу в порту «Південний». Загальна сума інвестицій в проект становила 150 млн дол. США, проектні потужності з перевалки зерна передбачені на рівні 5 млн тонн на рік, безпосередня зайнятість в терміналі становить 500 осіб і ще 2 тис. робочих місць створено для постачальників, обслуговуючих та підприємств суміжних видів економічної діяльності [81]. Відомі й інші приклади спів інвестування.

Зауважимо, що оскільки організаційний напрям стосується створення системи якісного управління процесами формування та реалізації організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК, то, на нашу думку, головним суб'єктом ініціювання та контролю його реалізації слід визначити профільні органи державної виконавчої влади. На центральному рівні управління це Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (Департамент аграрної політики); на регіональному – департаменти агропромислового розвитку обласних державних адміністрацій.

Позаяк, у координації діяльності з формування та реалізації зовнішньоекономічного потенціалу підкомплексу мають брати участь й представники його підприємств, а також інституційної інфраструктури. Згідно світової практики вона реалізується шляхом делегування повноважень через асоціативні бізнес-організації суб'єктів підкомплексу та його галузей. До прикладу, активну діяльність в цій сфері здійснюють Комітет зернових та олійних культур Європейської бізнес асоціації, Українська зернова асоціація, Європейська асоціація виробників зернових та олійних культур, рису, кормів, оливкової олії та масла та ін.

Економічний напрям пропонованого нами організаційно-економічного механізму пов'язаний зі покращенням економіко-правового та мотиваційного середовища зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів зернопродуктового підкомплексу АПК. Головним суб'єктом формування і реалізації політики тут доцільно визначити Верховну Раду України (Комітет з питань аграрної та земельної політики) як вищий орган законодавчо влади країни, покликаний

сформувати відповідне інституційно-економічне середовище.

До суб'єктів, що мають бути залученими до реалізації цього напряму організаційно-економічного механізму, також віднесемо представників фінансово-інвестиційного сектора, постачальників ресурсів та технологій, науково-дослідний та інноваційний сектори, бізнес-асоціації зернопереробних підприємств. Ідентифікація спільних економічних інтересів цих суб'єктів, їх узгодження та створення середовища для реалізації, надання відповідних гарантій з боку держави, на нашу думку, дозволить істотно покращити організаційні та фінансово-економічні можливості для віднесення зернопродуктового підкомплексу АПК до стратегічних секторів економіки України з подальшою повноцінною реалізацією його зовнішньоекономічного потенціалу.

Водночас, для цього суб'єкти, відповідальні за імплементацію в Україні організаційно-економічного механізму, мають реалізувати низку організаційних та економічних інструментів у відповідності до загальної конфігурації механізму (рис. 3.1). Обґрунтування складу та порядку реалізації інструментів обумовлюється наступним.

У першу чергу ведемо мову про необхідність покращення організаційно-управлінської системи з планування виробництва, споживання, переробки та експорту продукції вітчизняного зернопродуктового підкомплексу АПК. Реалізація цього інструменту організаційного напряму важлива з огляду на необхідність вирішення проблеми відсутності скоординованості діяльності виробників зерна, переробних підприємств, елементів виробничої, складської та збутової інфраструктури, зернотрейдерів, а також держави щодо планування і задоволення поточних та перспективних потреб внутрішнього ринку і на експорт в продукції зернопродуктового підкомплексу, відповідних потужностей для її зберігання, переробки, експортування зерна та продукції зернопереробки.

З іншої сторони, координація діяльності дозволила б напрацювати низку стратегій і програм з подальшою їх реалізацією на центральному та

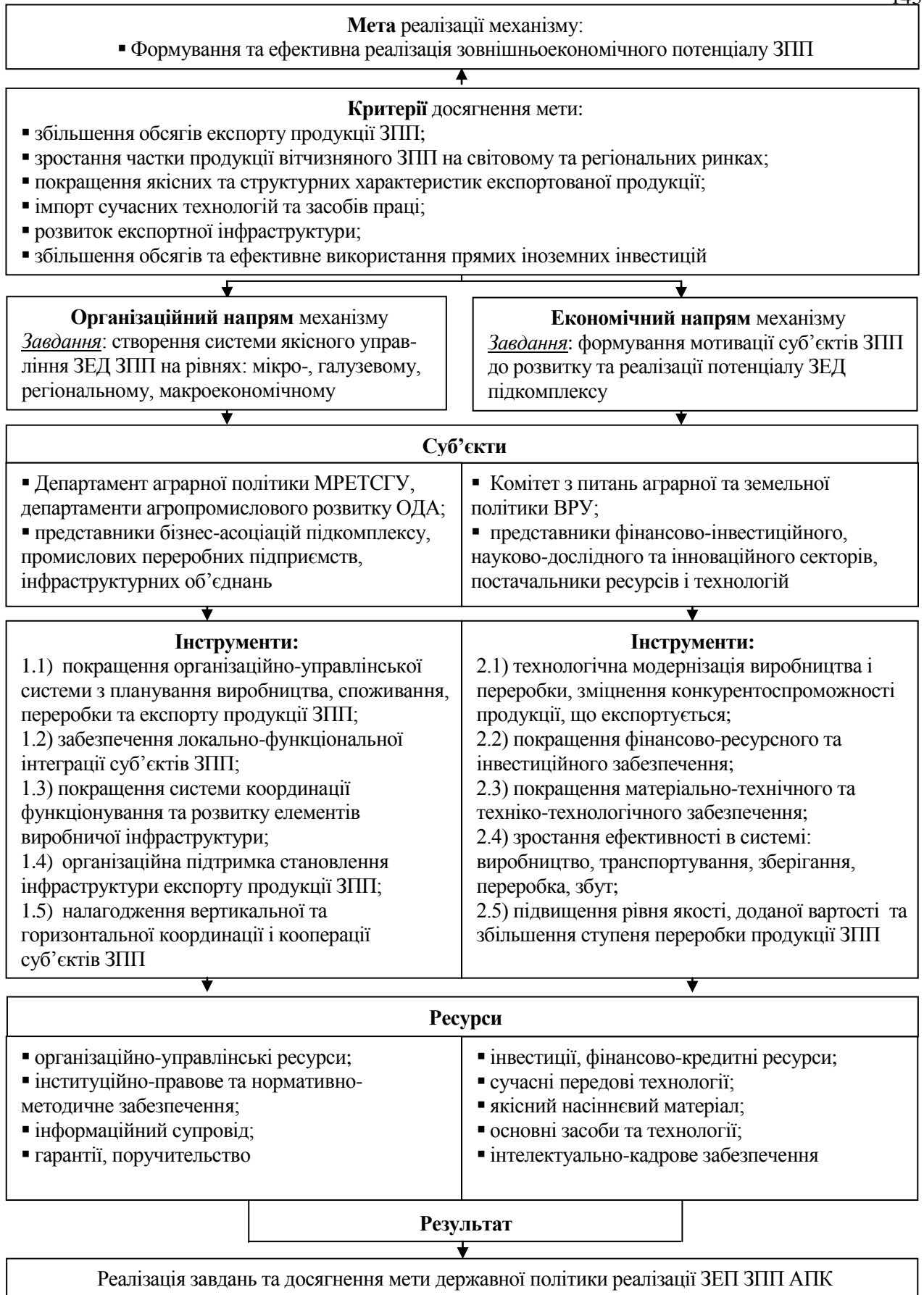

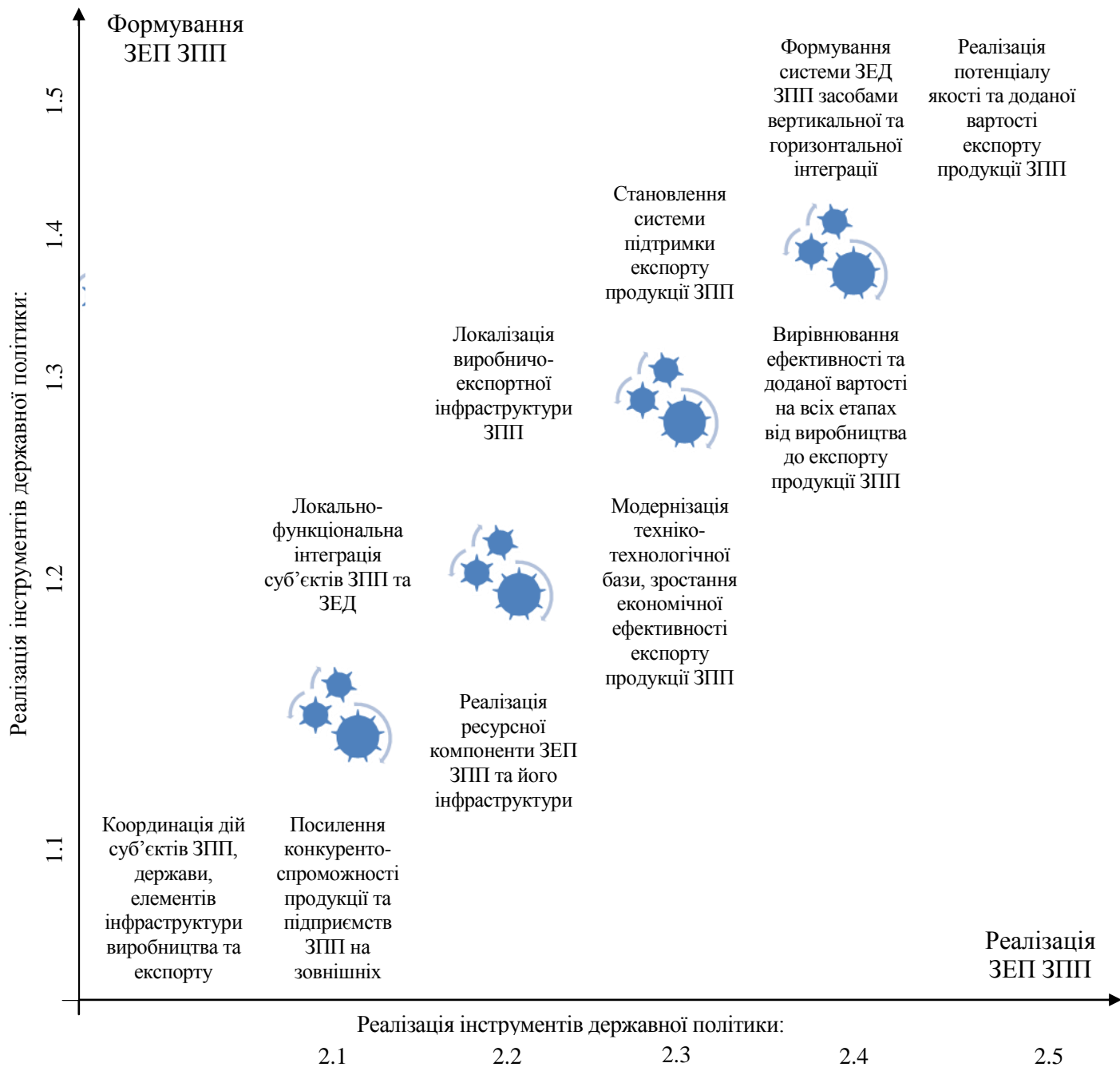
Рис. 3.1. Організаційно-економічний механізм реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України (авторська розробка)

регіональному рівнях з чітко визначеними кількісними прогностичними параметрами щодо виробництва і споживання зерна та продуктів його переробки, обсягів і структурних характеристик експорту продукції зернопродуктового підкомплексу, умов та фінансово-ресурсного забезпечення нарощування виробничих потужностей і експортного потенціалу.

Одночасно з організаційними слід реалізувати й економічні інструменти державної політики в аналізованому сегменті реального сектора економіки. Зокрема при формуванні організаційно-управлінської системи планування виробництва, споживання, переробки і експорту продукції підкомплексу важливо реалізувати економічний інструмент, орієнтований на технологічну модернізацію виробництва і переробки, зміцнення конкурентоспроможності продукції. Без технологічної модернізації виробничих процесів, при використанні морально та фізично зношеного обладнання і устаткування, сільськогосподарської техніки, застосуванні низько ефективних методів господарювання та без використання сучасних технологій вирощування і переробки зернопродуктової продукції Україна залишатиметься обмеженою щодо повноцінного експортування якісної конкурентоспроможної продукції в тих обсягах, для яких є відповідний потенціал.

Таким чином, особливістю реалізації економічних інструментів державної політики є їх послідовне поетапне впровадження задля досягнення кінцевої мети регулювання. Підсумком імплементації одного інструменту є створення передумов для реалізації наступного і так далі. На кожному з технологічних етапів механізму створюється необхідний позитивний результат (ефект), який дозволяє механізму розвиватися далі.

Виходячи з такого концептуально-практичного бачення, на рис. 3.2 наведена логіка реалізації завдань у послідовності розвитку організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України. Зауважимо, що в процесі реалізації інструментів організаційного блоку забезпечується формування зовнішньоекономічного потенціалу підкомплексу (вісь ординат); економічного – реалізація потенціалу (вісь абсцис).

Прим. : ЗПП – зернопродуктовий підкомплекс;
ЗЕД – зовнішньоекономічна діяльність;

Рис. 3.2. Логіка реалізації завдань у послідовності розвитку організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України (авторська розробка)

Таким чином, після посилення конкурентоспроможності продукції як ключової компоненти конкурентоспроможності підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК на зовнішніх ринках, для подальшого нарощування його зовнішньоекономічного потенціалу необхідним стає

розвиток локально-функціональної інтеграції підприємств – експортерів продукції та інших суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Ідея інтеграції полягає у створенні та подальшій активізації діяльності локально інтегрованих структур (на договірних чи організаційно-правових засадах) для спільного просування на цільові зовнішні регіональні ринки продукції зернопродуктового підкомплексу АПК. Зауважимо, що складова локальності проявляється у двох аспектах: об'єднанні ресурсних можливостей та потенціалу виробників і експортерів продукції, а також суб'єктів, які спеціалізуються на зовнішньоекономічній діяльності, що функціонують на території одного чи сусідніх регіонів країни; їх спільній спеціалізації на просуванні продукції на ринки окремих країн або у чітко визначені ринкові сегменти.

Складова функціональності полягає у наданні експортерам продукції підкомплексу «пакету» необхідних послуг, як-от фінансово-інвестиційне та ресурсне забезпечення, маркетинг, консалтинг, страхування ризиків, кадрове забезпечення, юридичний супровід, лобіювання інтересів і т. ін. Саме таким чином забезпечується концентрація необхідного комплексу функціонально-ресурсного забезпечення зовнішньоекономічного потенціалу галузей економіки, у т. ч. зернопродуктового підкомплексу АПК.

Додамо, що якщо експортом вітчизняного зерна займаються здебільшого зернотрейдери, які не потребують особливої підтримки, активно нарощуючи в останні роки масштаби і розширюючи географію експорту цієї продукції на світовий ринок, то локально-функціональна інтеграція вельми актуальна і важлива для забезпечення розвитку експортного потенціалу вітчизняної продукції переробки зерна, зокрема борошна та виробів із нього.

Закономірно, що ефективна зовнішньоекономічна діяльність, у т.ч. створення для цього локально-функціональних структур, потребує значних обсягів інвестиційних вкладень, а також фінансового ресурсу та обслуговування. Це актуалізує важливість реалізації в межах організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу АПК

України такого економічного інструмента, як покращення фінансово-ресурсного та інвестиційного забезпечення, що дасть змогу належним чином покращити ресурсну та інфраструктурну компоненти потенціалу.

Наразі вітчизняні суб'єкти зернопродуктового підкомплексу АПК, що орієнтовані на здійснення чи розширення обсягів зовнішньоекономічної діяльності, використовують або ресурс власних коштів, що достатньо обмежений, або банківське кредитування, яке складно доступне та має високу вартість обслуговування. Все це послаблює їх зовнішньоекономічний потенціал і погіршує умови конкуренції в порівнянні зарубіжними виробниками та трейдерами зерна і продукції переробки зернових, які мають доступне кредитування на рівні 0-4 %, коли в Україні – понад 20 % річних.

Відтак, органам влади потрібно працювати над формуванням і розвитком елементів спеціалізованої інфраструктури фінансово-інвестиційної підтримки зовнішньоекономічної діяльності, зокрема у стратегічних секторах економіки та видах економічної діяльності, до яких в тому числі відноситься АПК та його зернопродуктовий підкомплекс. Окрім того, фінансово-ресурсна та інвестиційна підтримка має бути комплексною і складатися з різних джерел: внутрішніх та зовнішніх, прямих і опосередкованих, публічних і приватних і т. ін. Відтак, потрібно збільшувати обсяги фінансування публічно-приватних цільових програм підтримки виробництва та експорту зерна і зернопродукції; напрацьовувати і впроваджувати програми здешевлення банківського кредитування галузі переробки зерна; розширювати інструментарій (особливо – фінансово-економічної підтримки) ПАТ «Аграрний фонд», що є державним підприємством, яке спеціалізується на закупівлі зернових за форвардними контрактами, продажі мінеральних добрив, зерна та борошна; створювати публічно-приватні фонди, які б спеціалізувалися на інших завданнях та функціях з підтримки виробництва, переробки та експорту зернопродуктової продукції передусім кінцевого споживання, високої якості та зі значним рівнем доданої вартості; реалізувати заходи, які б сприяли залученню вітчизняними суб'єктами зернопродуктового підкомплексу АПК фінансово-інвестиційного

ресурсу на зарубіжних ІРО майданчиках; розвивати систему вітчизняного агрострахування; впровадити низку фіскально-податкових стимулів для розвитку експорто орієнтованого виробництва зернопереробної продукції (коливаюча ставка ПДВ та експортного мита, що залежить від динаміки низки базових характеристик кон'юнктури світового ринку зерна; пільгові ставки ПДВ та експортного мита на продукцію глибокої переробки зерна; усунення квотування обсягів та встановлення чітких і прозорих правил експорту зернових культур та продукції переробки зерна; скасування податку на прибуток підприємств, які експортують біоетанол).

Окремої уваги потребує державна політика стимулювання розвитку лізингу сільськогосподарської техніки та устаткування. Для цього слід забезпечити тіснішу комунікацію учасників лізингових відносин, а саме постачальників техніки, лізингодавців, лізингоотримувачів – суб'єктів зернопродуктового підкомплексу, комерційних банків, страхових компаній, консалтингових фірм. Як показує світовий досвід, збільшенню чисельності практик лізингу в аграрній сфері в найбільшій мірі сприяють: діяльність приватно-публічних фондів компенсації вартості об'єктів лізингу, страхування лізингових ризиків і розподіл ризиків між учасниками таких операцій, надання податкових пільг при імпорті на територію країни передових сучасних засобів праці і технологій, діяльність державних лізингодавців, удосконалення систем оподаткування та амортизації лізингу сучасного обладнання і устаткування у стратегічних галузях економіки.

Альтернативою лізингу може стати фінансова або матеріально-технічна допомога великих переробних підприємств дрібнішим та середнім фермерам для придбання або оренди сучасної техніки і технологій. Адже перші зацікавлені у постачанні на їх підприємства якісного зерна; другі – техніко-технологічній підтримці. Це одночасно сприятиме й зростанню якості та продуктивності вітчизняних фермерів, оскільки за такої співпраці переробні підприємства виставляють (та сприяють у їх виконанні) дрібним фермерам низку умов, зокрема відносно якості ґрунтів, посівного матеріалу, дотримання

агрономічних технологій, формування та підтримки інфраструктури і т. ін.

Покращення фінансово-інвестиційного та ресурсного забезпечення слугує достатньо важливою передумовою подальшої локалізації виробничо-експортної інфраструктури як наступного інструменту організаційного напрямку при реалізації зовнішньоекономічного потенціалу вітчизняного зернопродуктового підкомплексу АПК. Фактично йдеться про об'єднання елементів інфраструктури системи виробництва та інфраструктури системи експорту (мережа елеваторів, зернових терміналів, морських та «сухих» портів, логістики, залізничного та морського транспорту для зернової продукції, а також складування, переробки, транспортування, логістики і збуту продукції переробки зерна) продукції підкомплексу на одній території або їх сполучення логістичними, транспортними та іншими засобами комунікації. Мета – їх функціонування як єдиний злагоджений механізм, що забезпечує високу адаптивність і оперативність технологічних процесів виробництва і експорту продукції, високу швидкість та ефективність реагування на зміни кон'юнктури внутрішнього і зовнішніх ринків, створює синергічні ефекти та приводить до зниження витратомісткості господарювання, істотно підвищує потенціал вітчизняної конкурентоспроможності продукції зернопродуктового підкомплексу АПК на зовнішніх ринках збуту.

З огляду на критично високу важливість цього аспекту при формуванні зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України, з однієї сторони, а також необхідність генерального планування розміщення, розвитку та використання виробничо-експортної інфраструктури підкомплексу, в т. ч. в узгодженні з функціонуванням та розвитком транспортно-транзитної системи країни, з іншого боку, ми погоджуємося з пропозиціями В. Перебийніс та О. Перебийніс щодо необхідності розробки прийняття та реалізації Програми розвитку виробничо-експортної та логістичної інфраструктури зернопродуктового підкомплексу України [138,с.62].

Суб'єктами реалізації Програми стали б центральні та регіональні органи

влади, місцевого самоврядування, підприємства – виробники та інші суб'єкти підкомплексу, інфраструктурні організації, інвестори, фінансово-кредитні структури, страхові організації, торговельні підприємства, експортери. Такий підхід забезпечив би швидкий та раціональний розвиток виробничо-експортної інфраструктури, а це ключова умова збільшення обсягів та покращення структури експорту зернопродуктової продукції, подальшої ефективізації зовнішньоекономічної діяльності у підкомплексі в цілому.

Наголосимо, що розвиток виробничо-експортної інфраструктури вітчизняного зернопереробного підкомплексу має відбуватися на засадах імплементації такого інструменту економічного напрямку механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу, як модернізація техніко-технологічної бази та зростання економічної ефективності експорту. Передусім акценти тут зміщаємо в бік промислової переробки зерна та виробництва (на експорт) наступної продукції (з рівнем доданої вартості на 30-40 % вищим, ніж у первинній продукції підкомплексу): борошно, пшенична, ячмінна, кукурудзяна, гречана, манна, вівсяна крупи, горох, соняшникова та соєва макухи, соняшниковий та соєвий шрот, жоми, добавки дієтичні, комбікорми, білок, модифіковані крохмали, біохімакати, цукри (ГФС, сиропи), біопластик.

Модернізація техніко-технологічної бази діючих переробних підприємств, а також будівництво нових необхідні для забезпечення глибокої переробки зерна та виробництва продукції зернопереробки високого рівня якості і конкурентоспроможності на світовому ринку. Це безпосередній шлях до підвищення економічної ефективності вітчизняного експорту продукції зернопродуктового підкомплексу АПК. Окрім того, такі зрушення позитивно позначаються на якості державної політики імпортозаміщення внутрішньодержавного та регіональних ринків споживчих (зокрема продовольчих) товарів з високою доданою вартістю, а також відновлення вітчизняного вирощування ВРХ за рахунок його кращого забезпечення комбікормами.

Додамо, що розвиток технологій поглибленої переробки зерна зараз є

сучасним світовим трендом. У США функціонує 21 таке виробництво; в країнах ЄС – 78. В Україні, на разі, таких підприємств немає і це тоді, коли незадоволений попит на цукор на світовому ринку оцінюється у близько 18 млн дол. США, на модифіковані крохмали – 13 млн дол. США, на біохімікати – 8,5 млн дол. США, на біопластик – 2 млн дол. США [161,с.62].

Зауважимо, що ефективним засобом створення та розвитку виробництв глибокої переробки зерна зі застосуванням сучасних прогресивних технологій є аграрно-промислові та/чи індустріальні парки, мета створення яких полягає у забезпеченні аграрних та переробних підприємств спільною розвиненою інфраструктурою, спільною організацією та контролем над виробництвом, збутом та експортом готової продукції. Для цього на першому етапі необхідна організаційно-управлінська підтримка з боку місцевої влади, яка організує процес творення керуючої компанії аграрно-промислового (індустріального) парку, розробить техніко-економічне обґрунтування його створення, функціонування та розвитку, залучення необхідних інвестицій, здійснить виділення та підготовку земельної ділянки. На наступному етапі визначаються учасники парку, які розпочинають спільну діяльність з освоєння інвестицій, здійснення власних капітальних вкладень у розвиток виробничої бази, визначення потреб споживачів в кількості та якісних показниках товарів глибокої переробки зерна на внутрішнє споживання та на експорт. На наступному етапі створюються кооперативні структури первинних виробників зерна та налагоджуються договірні відносини з постачання зерна. Повноцінний запуск парку потребує утворення структури, яка буде забезпечувати подальші фінансові та інвестиційні потреби парку. Як правило, це експортно-кредитний фонд виробництва та експорту товарів глибокої переробки зерна.

Все ж головна спеціалізація аграрно-промислових парків зводиться до переробки зерна та виробництва продукції зернопереробки. Якісним організаційним інструментом, застосування якого дозволяє у повній мірі зорієнтувати діяльність виробників та переробних підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК на експорт є становлення системи

підтримки експорту продукції підкомплексу.

В країнах, які займають лідируючі позиції на світовому ринку продукції зернопродуктового підкомплексу, особливо продукції глибокої переробки зерна, функціонують цілі системи організацій з різними функціями та завданнями в руслі підтримки експортної діяльності підприємств. Це передусім експортно-кредитні агентства, які спеціалізуються на комплексі інформаційно-консалтингових, фінансово-кредитних та страхових послуг для підприємств – експортерів. Це маркетингово-інформаційні служби, що глибоко досліджують зовнішні ринки, здійснюють системне прогнозування їх кон'юнктури та готують для органів влади і аграрних підприємств комплексні висновки відносно перспектив спеціалізації на тих, чи інших ринках відповідної зернопродуктової продукції. Це навчальні заклади та організації з підготовки кадрів, які готують високопрофесійних топ-менеджерів з зовнішньоекономічної діяльності на ринках продукції АПК. Це агентства з технічних параметрів, якості та економічної конкурентоспроможності продукції, що сприяють у виконанні підприємствами технічних стандартів з якості та сертифікації аграрної продукції у відповідності до вимог ринку тієї, чи іншої країни. Це страхові організації, які здійснюють ефективне страхування та запобігання фінансових втрат підприємств від ризиків зовнішньоекономічної діяльності. Це міжнародні бізнес-асоціації, які надають організаційну підтримку при створенні міжнародних виробничо-логістичних та торговельних кластерів, у т. ч. зі спеціалізацією на продукції зернопродуктового підкомплексу АПК.

Така система підтримки має бути вибудованою й в Україні аби підприємства – експортери зерна та продукції його переробки отримали аналогічний комплекс послуг під час організації і реалізації власних експортно орієнтованих стратегій.

Звернімо увагу на необхідність усунення ще однієї з системних перешкод реалізації зовнішньоекономічного потенціалу і взагалі ефективного функціонування та подальшого розвитку зернопродуктового підкомплексу АПК України. Це проблема диференціацій в результативності та

рентабельності господарювання в структурі відтворення та міжгалузевих відносин. У підсумку не в рівній мірі задовольняються економічні інтереси продуктивних суб'єктів підкомплексу. До прикладу, зернотрейдери утримують надприбутки внаслідок монополізації просування продукції до переробних підприємств та на експорт; аграрні підприємства, які фактично створюють повну вартість продукції, у значній мірі змушені реалізувати її на початку маркетингового року за заниженими цінами; дрібні фермерські господарства через нижчу продуктивність та недосконалість системи закупівлі продукції збувають її за критично низькою вартістю; переробні підприємства у переважній більшості не здатні організувати великі виробничі потужності з переробки зерна, відповідно обсяги їх діяльності незначні і не формують основну частку прибутку.

Неурегульованими залишаються й міжгалузеві відносини між агропідприємствами, переробними підприємствами та підприємствами – виробниками і постачальниками матеріально-технічного та техніко-технологічного забезпечення. Все це не сприяє цілісному функціонуванню виробничо-господарської системи зернопродуктового підкомплексу АПК країни та актуалізує важливість реалізації такого економічного інструменту зовнішньоекономічного потенціалу, як вирівнювання ефективності та доданої вартості на всіх етапах від виробництва до експорту продукції.

Держава має взяти на себе функції регулятора та забезпечити: 1) розвиток інституційно-правової та організаційно-економічної системи кооперації населення, дрібних фермерів і більших аграрних підприємств; 2) якісне та прозоре функціонування ринку закупівлі аграрної продукції в цілому та зерна безпосередньо; 3) формування конкурентного середовища і усунення товарних та цінових монополій з боку великих зернотрейдерів; 4) створення середовища, сприятливого для розвитку зернопереробних комплексів; 5) взаємовигідне міжгалузеве співробітництво в зернопродуктовому підкомплексі АПК України.

Виконання цих завдань дозволить створити передумови для впровадження наступного інструменту в межах організаційного напрямку

реалізації зовнішньоекономічного потенціалу вітчизняного зернопереробного підкомплексу АПК – формування системи зовнішньоекономічної діяльності засобами вертикальної та горизонтально інтеграції. Слід наголосити на тому, що саме інтегровані вертикальні та горизонтальні утворення слугують найбільш перспективними напрямками розвитку в агропромисловому секторі в цілому та у його зернопродуктовому підкомплексі зокрема, адже дають змогу сформувати повний замкнений технологічний цикл від виробництва та заготівель до збуту і експорту продукції. За рахунок вертикальної та горизонтальної інтеграції забезпечується зростання фінансово-економічної стійкості відокремлених суб'єктів господарювання, їх відповідність вимогам зовнішніх ринків та здатність конкурувати на рівних засадах.

Держава має організаційно, а також зі застосуванням фінансово-економічних стимулів забезпечувати розвиток вертикальної та горизонтальної інтеграції суб'єктів зернопродуктового підкомплексу АПК, що позитивно позначатиметься на нарощенні його зовнішньоекономічного потенціалу. При цьому форми та напрями інтеграції (за прикладом країн ЄС) можуть бути різними: від простої горизонтальної до неповної вертикальної. Позаяк, основним цільовим орієнтиром державної політики в цьому напрямі мають стати зернопродуктові організації та об'єднання, агрофірми та холдинги, здатні забезпечити високу ефективність функціонування зернопродуктового підкомплексу АПК та конкурентоспроможність його продукції на світовому ринку.

Інтегровані агропромислові структури досягають значно більших обсягів виробництва і збуту продукції, об'єктивно мають вищу рентабельність фінансово-господарської діяльності, створюють кращу техніко-технологічну базу виробництва, формують більш потужний фінансово-економічний потенціал, забезпечують зростання якості та розширення асортименту конкурентоспроможної продукції, пришвидшення оборотності продукції та активів, знижують витрати на управління, підвищують ефективність на засадах впровадження досягнень науково-технічного прогресу. Саме за такими

структурами перспективи подальшої ефективної реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу вітчизняного АПК.

Узагальнюючим економічним інструментом реалізації пропонованого механізму вважаємо використання потенціалу якості та доданої вартості експортованої продукції. До такого висновку доходимо, виходячи з того, що нині недостатня якість продукції вітчизняного зернопродуктового підкомплексу АПК є однією з ключових перешкод нарощування обсягів її експорту та збуту на зовнішніх ринках. Значна частка вітчизняної продукції це фуражне зерно, обмеженими є обсяги пропозиції зернової продукції високого ступеня переробки, а також малою залишається продуктивність при виробництві та переробці продукції.

Причинами такого стану справ здебільшого є недостатня забезпеченість домогосподарств населення та дрібних фермерів сучасними технікою та технологіями, брак фінансового ресурсу на закупівлю та застосування добрив, часто невисока якість посадкового матеріалу, порушення технології виробництва та планомірної сортозміни, зниження рівня внесення мінеральних та органічних добрив.

Для подолання цих та інших недоліків державі слід стимулювати залучення інвестицій та впровадження інновацій, відтворення земельних ресурсів, впровадження сучасних прогресивних технологій, повноцінне забезпечення посівів добривами, високопродуктивним сортовим насінням, впровадження сучасних загальносвітових норм якості і безпечності зернопродуктової продукції, застосування прогресивних високоефективних технологій вирощування зерна.

Як показує досвід країн ЄС, дієвими засобами державної політики, орієнтованої на підвищення рівня якості продукції зернопродуктового підкомплексу АПК, є впровадження ліцензування діяльності з вирощування, зберігання, переробки та продажу продукції, конвергенція вітчизняних державних стандартів з виробництва, переробки та збуту зерна і продуктів його

переробки зі стандартами Європейського Союзу, вимог до продукції, які висуваються до продукції на інших провідних ринках зі збуту зерна і продукції зернопереробки.

Не менш важливе значення в контексті нарощування доданої вартості та забезпечення підвищення рівня якості вітчизняної продукції аналізованого підкомплексу має диверсифікація структури експорту зернопродуктів, зокрема в напрямі збільшення обсягів та зростання частки експорту продуктів глибокої переробки зерна з високою кінцевою готовністю до використання. Перспективним є й напрям розвитку власного насінництва та пропозиції його продукції на експорт.

3.2. Обґрунтування форм та інструментів реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК

Повноцінна реалізація зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України не обмежується лише ситуативним перманентним нарощуванням обсягів експорту продукції в роки пікових обсягів врожаю зернових культур. Це стратегічно спланований та тактично вивіреним процес системного розвитку і забезпечення високої ефективності інших форм та видів зовнішньоекономічної діяльності в підкомплексі, формування інтелектуально-кадрового, ресурсного, інфраструктурного, логістичного, науково-технологічного та іншого забезпечення активізації зовнішньоекономічних операцій. Лише таким чином можна зміцнити та закріпити позиції суб'єктів підкомплексу в системі світового ринку збуту зерна та продукції зернопереробки, закласти передумови ще глибших форм і практик міжнародного співробітництва.

Реалізація зовнішньоекономічного потенціалу – процес значно комплексніший в порівнянні з реалізацією експортного потенціалу, враховує ширший перелік чинників, а, відтак, – аспектів державної політики його формування та реалізації. Ключові з них, що потребують врахування

(посилення або ж послаблення, узгодження та адаптації), наведені на рис. 3.3.

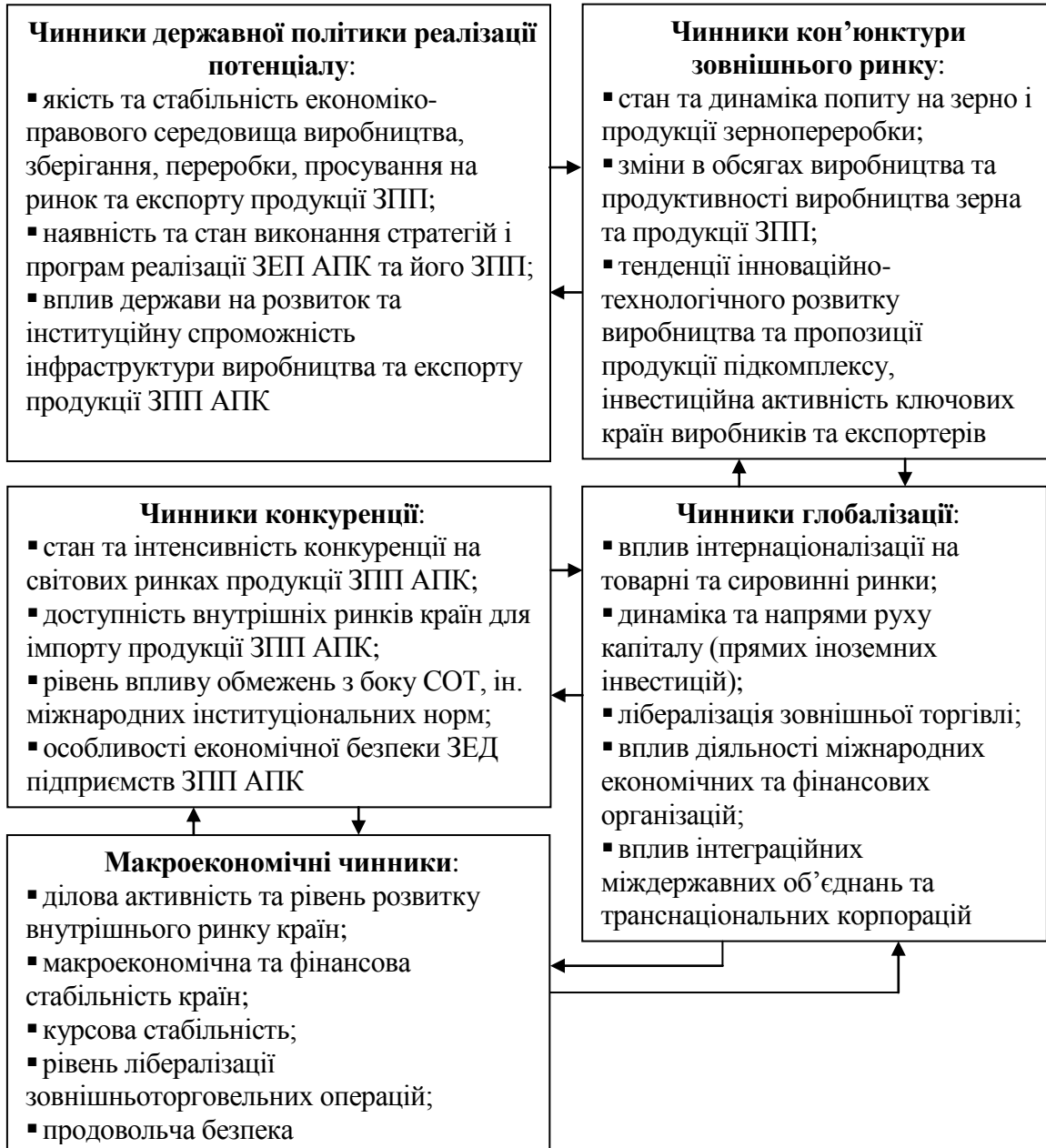

Рис. 3.3. Чинники формування форм та інструментів реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України (авторська розробка)

Очевидно, що експорт продукції залишається провідною формою зовнішньоекономічної діяльності підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК України. Разом із тим, достатньої важливості набувають й такі форми і напрями її активізації, як реалізація з іноземними партнерами спільних інвестиційних та господарських проектів, обміни в межах науково-технічної та

технологічної діяльності, навчання та підготовка фахівців, інвестиційні та фінансово-кредитні операції з зовнішніми контрагентами, лізингові та орендні операції з нерезидентами, проведення спільних виставкових, торговельних та інформаційно-комунікативних заходів.

Належна увага, планування та реалізація системи заходів за зазначеними аспектами дозволяє вибудувати більш якісну і стратегічно зорієнтовану політику підприємств та підкомплексу в цілому щодо формування та реалізації його зовнішньоекономічного потенціалу. Своєю чергою, це потребує обґрунтування дієвих інструментів державної політики здатних активізувати відповідні процеси.

Відносно нарощування обсягів експорту зерна та зернопродуктової продукції, то, як вже зазначалося, в останні роки Україна суттєво збільшила обсяги експорту зерна – до 56,7 млн тонн у 2019 р., що було у понад чотири рази більше аналогічного показника 2010 р. Попри те, що за 2010-2018 рр. провідними імпортерами українського зерна здебільшого були Єгипет, Китай, Туреччина, Бангладеш, Ізраїль, Індонезія, Туніс, на розвитку експортного потенціалу українського зерна позитивно позначилося функціонування (з 2016 р.) поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі України та ЄС. Україна отримала торговельні преференції – безмитні тарифні квоти для понад тридцяти видів товарів, серед яких зернові. З 2017 р. ЄС запровадив додаткові безмитні тарифні квоти на сільськогосподарську та харчову продукцію терміном на 3 роки, у т. ч. на оброблене зерно та борошно, овес, кукурудзу, кукурудзяне борошно, пшеницю м'яку, пшеничне борошно та гранули, ячмінь, ячмінне борошно та гранули.

У 2019 р. Україна посіла третє місце серед постачальників аграрної продукції до країн ЄС, експортувавши продукції на 7,3 млрд євро, у т. ч. зернових – 2,6 млрд євро (35,6 %); головним торговельними партнерами, на які припадало 73 % вітчизняного експорту аграрної продукції до ЄС, були Нідерланди, Польща, Іспанія, Німеччина, Італія та Франція.

Позаяк, експортний потенціал вітчизняного зернопродуктового

підкомплексу АПК ще далеко не реалізований як на ринках країн, що залишаються традиційними імпортерами українського зерна, так і на перспективних ринках, в країнах, де зернова продукція представлена в малих обсягах або взагалі відсутня (особливої уваги у середньо та довгостроковій перспективі потребує активізація просування зерна на ринки країн Західної Азії, Західної та Північної Африки, Австралії, Океанії та Південно-Східної Азії), а також в різних сегментах продукції, особливо продуктів глибокої переробки зерна.

Відповідно, є підстави стверджувати, що інструменти та засоби державного регулювання, які реалізуються в Україні для підтримки вітчизняних експортерів зерна, все ще не вичерпані та потребують вдосконалення. Зокрема, видається доцільним визначити особливо актуальними з них наступні:

- розвиток локальної інституційної інфраструктури підтримки експорту зерна та продукції зернопереробки;
- усунення адміністративних бар'єрів при експорті зерна, особливо відмова від використання засобів нетарифного регулювання;
- лібералізація митно-тарифного регулювання експорту зерна, що передбачає спрощення застосування митних процедур експорту та відшкодування ПДВ;
- впровадження заходів зі підтримки експорту зерна в межах «зеленого» (розвиток транспортно-логістичної та інженерної інфраструктури, наукових досліджень, стандартизації та підвищення якості продукції, інформаційно-маркетингового та іншого супроводу експорту) та «жовтого» (фінансова підтримка експортерів щодо відшкодування частини витрат за кредитами, страхуванням ризиків, надання фінансової підтримки експорту) кошків СОТ.

Як свідчить досвід провідних зарубіжних країн – експортерів зерна та продукції зернопереробки, для належної координації державної політики в аналізованій сфері створюються спеціалізовані інституції, які реалізують активну участь держави у формуванні і реалізації політики зміцнення

конкурентоспроможності експорту зерна та стимулюванні діяльності експортерів.

На нашу думку, для України таке завдання також достатньо актуальне і раціональним способом його вирішення може стати створення експортно-кредитного агентства зі спеціалізацією на підтримці експорту продукції АПК або безпосередньо його зернопродуктового підкомплексу. Окрім прямого завдання – надання фінансово-кредитної та страхової підтримки просування продукції на зовнішні ринки збуту така структура могла б реалізувати й інші вагомі функції, як-от – сприяння виходу вітчизняних експортерів продукції зернопродуктового підкомплексу АПК на зовнішні ринки, захист економічних інтересів виробників та експортерів зерна і продукції зернопереробки, стимулювання внутрішньогалузевого інвестування та розвиток її інфраструктури, поінформування та консультування підприємств – експортерів, надання правової допомоги, організація взаємовигідного державно-приватного партнерства, проведення комунікативних та виставкових заходів.

Наступною формою зовнішньоекономічної діяльності, підсилення якої важливе у контексті реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу вітчизняного АПК, є зовнішньоекономічна кооперація. Власне, акцентуємо на тому, що в повній мірі використати зовнішньоекономічний потенціал об'єктивно неможливо, коли відбувається орієнтація лише на питаннях нарощування обсягів експорту продукції. Якісна інтеграція зернопродуктового підкомплексу АПК у глобальну систему зовнішньоекономічних відносин потребує перетворення його на відкрите середовище з багатосторонніми зовнішніми прямими і оберненими зв'язками і відносинами. Це стає можливим на засадах багатосторонньої зовнішньоекономічної інтеграції. В тому числі такий висновок обумовлюється й наявністю принципових особливостей (міжгалузеві зв'язки в системі комплексу, особливості первинної та кінцевої продукції) міжнародної співпраці в межах АПК в порівнянні з іншими видами економічної діяльності.

На нашу думку, провідними напрямками розвитку зовнішніх

коопераційних зв'язків вітчизняних суб'єктів зернопродуктового підкомплексу АПК мають стати: технічне та технологічне переозброєння, розвиток принципово нових видів техніки та технологій, у т. ч. енерго- та ресурсоощадних, удосконалення виробництва та збуту продукції високого рівня переробки задля загального покращення експортного потенціалу, створення екологічно чистих виробництв, задоволення соціальних потреб населення на сільських територіях, розвиток виробництва техніки, обладнання для галузей підкомплексу, удосконалення системи науково-технічної інформації.

Відповідно, предметами дво- та багатосторонніх відносин вітчизняних суб'єктів зернопродуктового підкомплексу АПК та зарубіжних партнерів в межах зовнішньоекономічної діяльності стають різні аспекти торговельно-економічної, науково-технічної, технологічної, виробничої, валютно-фінансової, інвестиційної та іншої господарської співпраці.

З метою активізації програм зовнішньоекономічної кооперації вітчизняних підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК з зарубіжними партнерами профільним органам державного управління спільно з провідними експортерами продукції зернопродуктового підкомплексу слід розробити регіональні концепції активізації міжнародного економічного співробітництва підприємств. До пріоритетних напрямів такої співпраці віднесемо: диверсифікацію структури експорту та географічної структури зовнішньої торгівлі продукцією підкомплексу, підготовку та реалізацію проектів зі залучення прямих іноземних інвестицій, сприяння підприємствам у покращенні компетенцій здійснення зовнішньоекономічної діяльності, реалізацію програм зростання рівня конкурентоспроможності продукції на зовнішніх ринках.

Сутність зовнішньоекономічної кооперації полягає у підготовці, узгодженні та спільній реалізації проектів зі створення (розвитку) виробничих, торговельних, логістичних, інфраструктурних об'єктів за кордоном або на території України, призначених для їх використання при розвитку зовнішньоекономічної діяльності. Причому партнерами вітчизняних

підприємств можуть виступати суб'єкти зернопродуктового підкомплексу (горизонтальна інтеграція), підприємства, що спеціалізуються на переробці зерна, транспортні підприємства, торговельні організації та мережі (вертикальна інтеграція), а також елементи ринкової інфраструктури – міжнародні торгові доми, маркетингові структури, інвестори, фінансово-кредитні організації, страхові фірми, холдингові компанії.

Власне, суб'єкти господарювання – нерезиденти, що функціонують у сфері імпорту та постачання на внутрішні ринки своїх країн зерна і продуктів зернопереробки мають економічні інтереси, пов'язані з участю у виробництві відповідної продукції, що дозволяє збільшувати додану вартість та контролювати якість продукції на всіх етапах її виробництва, диверсифікувати власну діяльність та, відповідно, її ризики.

Такого типу практики вже мали місце в Україні та були успішними. Їх подальший розвиток пов'язаний із налагодженням співпраці між вітчизняним та зарубіжними партнерами зі спільного інвестування (або інших форм співробітництва) у збільшення обсягів виробництва зерна та покращення його якісних характеристик, удосконалення науково-технічного та технологічного забезпечення виробництва.

Предметом співпраці в цьому руслі є діяльність, спрямована на оптимізацію посівних площ та введення в обіг не використовуваних земель, підвищення рівня родючості ґрунтів, покращення структури вирощуваного зерна у бік сортів вищої якості, а також зростання якості продукції за рахунок створення спеціалізованих зон з виробництва зерна високоякісних сортів пшениці та формування територіальних кластерів у регіонах з найбільш привабливими природно-кліматичними умовами для вирощування таких культур, покращення техніко-технологічного забезпечення виробництв, зокрема технікою з високою продуктивністю та низьким рівнем втрат при збиранні, зберіганні і переробці зернових культур.

Підприємства, які спеціалізуються на переробці зерна та експорті продукції з високим рівнем доданої вартості, зацікавлені у реалізації спільних

проектів зі зарубіжними партнерами зі створення заготівельних, переробних та виробничих комплексів, виробництв з переробки зерна, а також розвитку інфраструктури та транспортно-логістичного забезпечення. Особливо актуальними на сьогодні є інвестиції у нарощування потужностей зі зберігання та переробки продукції для того, аби ритмічно та своєчасно постачати її на переробку, а також капіталовкладення великих аграрних підприємств на внутрішньому і зовнішньому ринках в оновлення парку вагонів-зерновозів, нарощування потужностей зі залізничних та автомобільних перевезень продукції зернопродуктового підкомплексу; будівництво та реконструкцію інфраструктурних об'єктів в системі річкової та морської логістики, збільшення обсягів контейнерних перевезень та паромного транспортування зерна.

Для того, аби вітчизняна транспортно-логістична інфраструктура була більш інвестиційно-приваблива для зовнішніх партнерів, зокрема як інфраструктурна компонента реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК, державі слід працювати над усуненням існуючих перешкод її розвитку. Зокрема, в частині морського транспорту – це низька мобільність та обмеженість районів транспортування, невисока завантаженість логістичних потужностей портів та терміналів, нерозвиненість системи сухих портів; залізничного транспорту – переважання державної монополії у доступі до ресурсу, істотний рівень зносу рухомого складу транспорту та інфраструктури, незбалансована пропускна здатність окремих ділянок шляху; автомобільного транспорту – низька якість та пропускна здатність доріг, високі накладні та амортизаційні витрати, наявність значних часових втрат при митному оформленні товарів, вантажів і транспортних засобів.

Невід'ємною формою зовнішньоекономічної діяльності, застосування якої дозволяє більш ефективно реалізувати зовнішньоекономічний потенціал зернопродуктового підкомплексу АПК, є міжнародний маркетинг як інструмент, здатний додатково стимулювати і підвищувати ефективність виробничої, товарної, збутової та цінової політики підприємств

зернопродуктового підкомплексу на світовому ринку. Застосування маркетингових інструментів для підсилення конкурентних переваг дозволяє отримати додатковий приріст експорту продукції, підвищити рівень рентабельності, а також понизити ризики невизначеності зовнішньої торгівлі.

На нашу думку, ключовими інструментами, які мають використовуватися вітчизняними суб'єктами просування на зовнішні ринки продукції зернопродуктового підкомплексу АПК, є розробка збутових стратегій (охоплення ринку, сегментування, позиціонування) та комплексу рішень відносно формування асортименту продукції, ціноутворення, формування попиту, стимулювання збуту, покращення маркетингових комунікацій, логістичних та інших аспектів маркетингової діяльності на зовнішніх ринках продукції АПК.

Очевидно, що ефективне застосування інструментів міжнародного маркетингу потребує наявності висококваліфікованих кадрів на підприємствах, або залучення в таких цілях зовнішніх фахівців чи провідних міжнародних маркетингових організацій, що ускладнюється значними фінансовими потребами на такі цілі. Вирішення цієї проблеми може передбачати допомогу держави у створенні комплексних готових маркетингових рішень відносно альтернативних сценаріїв поведінки експортерів на тих, чи інших ринках. Така практика успішно використовується у Казахстані, де підприємствам надаються готові маркетингові рішення, сприяння відносно участі в міжнародних проектах та тендерах, послуги з юридичної підтримки та аудиту контрагентів та контрактів, актуальна аналітична інформація щодо доступу до зовнішніх ринків збуту продукції АПК в розрізі товарних груп та ринкових сегментів, навчання та консультування в сфері розвитку зовнішньоекономічної діяльності та міжнародного маркетингу. Для таких послуг застосовується принцип «єдиного вікна», впроваджено методологію т. зв. нового стандарту надання послуг експортерам, що передбачає вичерпний перелік таких послуг, терміни їх надання, а також типові пакети запитів для отримання відповідної необхідної підтримки [128, с.21].

Наступна форма зовнішньоекономічної діяльності, яка потребує розвитку в процесі реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу вітчизняного АПК, стосується обміну в межах науково-технічної та технологічної діяльності, навчання та підготовки фахівців. Налагодження такої співпраці сприятиме усуненню дивергенцій та техніко-технологічних ресурсно-компетентностних розривів між вітчизняними і зарубіжними партнерами. На засадах такої співпраці створюються більш конкурентоспроможні конгломерати, які успішніше функціонують, в т. ч. за рахунок диверсифікації діяльності, на глобальних ринках збуту продукції з динамічною зміною кон'юнктури.

Співробітництво вітчизняних підприємств – виробників, експортерів продукції зернопродуктового підкомплексу АПК з зовнішніми партнерами в межах науково-технічної, технологічної діяльності, підготовки кадрів сприяє також і розвитку міжнародних зв'язків та відносин, стимулюванню спільного використання наявних виробничих та експортних потужностей, створенню виробництв з переробки зерна на сучасній технологічній основі, більш ефективному використанню промислового, технологічного, експортного, науково-технічного та природного потенціалу сторін.

Додамо, що вагомим резервом позитивного впливу на розвиток зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК характеризується використання такої її форми, як прямі іноземні інвестиції та міжнародні фінансово-кредитні операції. За обмеженості внутрішніх джерел інвестування, яке необхідне для розвитку виробництва продукції, модернізації транспортно-логістичної інфраструктури, реалізації програм і проектів розвитку експорту, об'єктивно актуалізується завдання формування відповідного інвестиційного ресурсу з зовнішніх джерел і саме якісна зовнішньоекономічна співпраця дозволяє якнайкраще розширити ендогенний потенціал та представити власні зовнішньоекономічні ресурси вітчизняного виробництва та експорту продукції зернопродуктового підкомплексу АПК.

Для цього необхідне стимулювання залучення передових зарубіжних технологій та іноземних інвестицій у переробку зернових культур задля забезпечення технологічної модернізації та формування конкурентоспроможних кластерів зернопродуктового підкомплексу АПК.

З іншої сторони, розуміємо, що безпосередньою умовою залучення прямих іноземних інвестицій у зернопродуктовий підкомплекс АПК України є застосування системи форм і методів їх стимулювання з боку держави. Важливо аби інвестор на першому етапі отримав відповідні податкові та інші економічні преференції, побачив реалізацію державних та регіональних програм з чіткими і прозорими заходами розвитку відповідного сектору економіки за бюджетно-фінансової участі держави і суб'єктів господарювання, інших зацікавлених сторін, внутрішніх та зовнішніх інвесторів.

Звідси робимо висновок, що залучення прямих іноземних інвестицій в аналізованому підкомплексі залежить від злагоджених дій підприємств, місцевих громад, органів державної влади, що в підсумку орієнтуються на створення рівного для всіх сприятливого інвестиційного середовища, інвестиційної привабливості АПК, її зернопродуктового підкомплексу та його галузей.

Якісна реалізація цього завдання визначається становленням в країні та особливо на регіонально-галузевому рівні повноцінної інвестиційної інфраструктури. Беззаперечно, що в її основі – відповідні інвестиційні організації, інвестори та інвестиційні площадки. Але, як показує практика, цього недостатньо. Інвестиційна інфраструктура – це керівна та функціональна система зі власними організаційним, інституційним та ресурсним блоками. Організаційна компонента має передбачати управлінську (державну структуру, відповідальну за планування і контроль інвестиційної діяльності), інституційно-інфраструктурну (інвестиційні та фінансово-кредитні компанії, організації з забезпечення страхування ризиків та безпеки інвестицій) та обслуговуючу (інвестиційні площадки та інвестиційні посередники) складові. Інституційна компонента відповідає за якість нормативно-правового поля інвестування, а ресурсна – становлення системи ресурсного забезпечення реалізації

інвестиційних проектів підприємствами зернопродуктового підкомплексу АПК, особливо – матеріально-технічного, техніко-технологічного, інформаційного, науково-дослідного.

Не мало важливим у контексті покращення технічної та технологічної бази вітчизняних суб'єктів зернопродуктового підкомплексу АПК (виробничо-господарська складова зовнішньоекономічного потенціалу підкомплексу) є використання такої форми зовнішньоекономічної діяльності, як застосування лізингових та орендних операцій з нерезидентами. Додатково наголосимо, що є всі підстави вважати міжнародний лізинг альтернативним варіантом модернізації матеріально-технічної, а також технологічної бази підприємств, зниження рівня зносу їх основних засобів, а також джерелом співфінансування проектів з розвитку складської, переробної та логістично-транспортної інфраструктури зернопродуктового підкомплексу АПК. Більше того, тут прямий шлях до залучення на вітчизняні підприємства цього сектора саме нового високотехнологічного обладнання і устаткування, сертифікованого для виробництва якісної стандартизованої продукції.

Інструментами державної політики, орієнтованими на підтримку підприємств – суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, які використовують операції міжнародного лізингу, є звільнення від оподаткування та сплати митних зборів при придбанні виробничого обладнання для основної діяльності за міжнародними лізинговими контрактами, а також зниження вартості майна при його митному оформленні, надання права застосовувати методи прискореної амортизації, спеціалізованих бюджетних субсидій для часткового відшкодування вартості лізингу і т. ін. Такі заходи дозволяють знижувати податковий тиск на підприємства, які застосовують міжнародний лізинг, що сприяє його активізації та технологічній модернізації виробничої бази і експортного потенціалу стратегічних галузей національної економіки.

До перспективних форм зовнішньоекономічної діяльності, впровадження яких позитивно позначається на реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України, також віднесемо проведення спільних міжнародних виставкових, торговельних та інформаційно-

комунікативних заходів. За рахунок таких дій на зовнішніх ринках та у міжнародному середовищі популяризуються вітчизняні підприємства.

Особливої актуальності набуває це питання для вітчизняних експортерів продукції зернопродуктового підкомплексу АПК з високим рівнем переробки. Якщо зерно являє собою продукцію в значній мірі стандартизовану, то продукти глибинної переробки зерна у більшій мірі відносяться до продукції проміжного виробничого призначення, а також частково – кінцевого споживання. Якщо імпортні поставки зерна відбуваються через спеціалізовані біржі та крупні оптові підприємства, то продукти зернопереробки в основному надходять меншими партіями в оптову, оптово-роздрібну та роздрібну торговельні мережі. Відповідно, виникає потреба в удосконаленні методів взаємодії з цільовою аудиторією на зарубіжних ринках. Саме виставки, ярмарки та супроводжуючі їх заходи слугують інструментом просування продукції.

Відтак, органам державного управління, відповідальним за розвиток зовнішньоекономічного потенціалу вітчизняного зернопродуктового підкомплексу АПК, разом із елементами інфраструктури підтримки експорту, а також безпосередньо підприємствами, слід активізувати діяльність у напрямі співпраці зі зарубіжними партнерами в сфері проведення ярмарко-виставкових, торговельно-презентаційних та інформаційно-комунікативних заходів.

З боку держави підтримка таких ініціатив полягає у використанні можливостей дипломатичних та торговельних місій, відшкодуванні витрат підприємств на організацію заходів, оренду приміщень і т. ін. З боку суб'єктів виробничо-експортної інфраструктури – у підготовці до пропозиції для зовнішніх партнерів більш комплексних проектів, які включають виробничо-експортну програму, а також транспортно-логістичне та інше забезпечення її реалізації на зовнішніх ринках. З боку суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності необхідне більш активне ініціювання та використання таких заходів.

Результати обґрунтування найбільш перспективних форм та інструментів їх задіяння при реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України наведені у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

**Форми та інструменти реалізації зовнішньоекономічного потенціалу
зернопродуктового підкомплексу АПК України (авторська розробка)**

Форми ЗЕД	Інструменти державної підтримки	Особливості реалізації за спеціалізацією		Складові ЗЕД ЗПП
		Зерно	Продукція переробки зерна	
Експорт продукції	Створення центру координації та розвиток інституційної інфраструктури експорту; усунення адміністративних та митно-тарифних бар'єрів; підтримка в межах зеленого та жовтого кошків СОТ	Фокусування політики на лобюванні експорту зерна на зовнішні ринки, узгодження та конвергенція інституційних засад зовнішньої торгівлі, її квотування та митно-тарифного регулювання	Спеціалізація на фінансово-кредитній підтримці, страхуванні ризиків ЗЕД, удосконаленні інформаційно-консалтингового забезпечення просування продукції зернопереробки на експорт	Виробничо-господарська, природно-ресурсна,
Зовнішньоекономічна кооперація	Підтримка суб'єктів ЗЕД ЗПП при реалізації спільних з іноземними партнерами інвестиційно-господарських проєктів	Спільне інвестування у техніко-технологічне переозброєння, розвиток виробництва зерна, програми якості, ресурсоефективності; науково-дослідного забезпечення	Інвестування/договірна діяльність зі створення заготівельних/переробних комплексів, виробництв з глибокої переробки зерна і нових видів продукції переробки зерна, розвитку інфраструктури	Інфраструктурна, міжгалузева
Міжнародний маркетинг	Формування комплексних маркетингових продуктів (з державною підтримкою) для підприємств ЗПП - експортерів	Формування та реалізація глобальних маркетингових стратегій розвитку ЗЕД стратегічних видів зернової продукції на внутрішньому і зовнішніх ринках	Розробка маркетингових стратегій з асортименту продукції, ціноутворення, стимулювання збуту, маркетинг-комунікацій на зовнішніх ринках продукції з високим ступенем переробки	Маркетингово-конкурентна
Науково-технічний та технологічний обмін, підготовка фахівців	Налагодження комунікації на базі національних науково-дослідних організацій, галузевих закладів освіти	Впровадження передових досягнень у сфері родючості ґрунтів, врожайності, підготовки насіннєвого матеріалу, біологічних матеріалів та засобів захисту рослин	Усунення дивергенцій та техніко-технологічних ресурсно-компетентностних розривів між вітчизняними та зарубіжними виробниками продукції ЗПП з високим рівнем доданої вартості	Інтелектуально-кадрова
Інвестиційні та фінансово-кредитні операції з зовнішніми контрагентами	Становлення повноцінної регіонально-галузевої інвестиційної інфраструктури в системі ЗЕД стратегічних ВЕД	Взаємовигідне залучення ПП у створення замкнених технологічних циклів (комплексів) від виробництва до експорту зерна	Впровадження передових зарубіжних технологій та ПП у переробку зернових культур для технологічної модернізації і формування конкурентоспроможних кластерів і сегментів продукції ЗПП АПК на зовнішніх ринках	Інституційна, міжгалузева
Лізингові та орендні операції з нерезидентами	Фіскальне, митно-тарифне та амортизаційно-податкове стимулювання міжнародного лізингу та орендних операцій	Закупівля сучасних взірців високоефективної та низьковартної сільськогосподарської техніки. Обладнання і устаткування	Впровадження на підприємствах з переробки зерна сучасного нового високотехнологічного обладнання сертифікованого для виробництва якісної стандартизованої продукції	Інфраструктурна, міжгалузева
Проведення спільних виставкових, торговельних та інформаційно-комунікативних заходів	Спільна скоординована діяльність органів влади, підприємств ЗПП та елементів інфраструктури з організації та проведення міжнародних виставково-ярмаркових, презентаційних, інформаційно-комунікативних заходів	Спеціалізація міжнародних комунікативних заходів на проблемах зростання родючості ґрунтів та зростанні продуктивності сільськогосподарського виробництва у ЗПП АПК	Удосконалення методів взаємодії з цільовою аудиторією на закордонних ринках продукції зернопереробки	Маркетингово-конкурентна, інфраструктурна

Реалізація визначених інструментів державної політики дозволить забезпечити системні зрушення у застосуванні найбільш потенційно необхідних форм зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК, що в найбільшій мірі позитивно позначатиметься на реалізації його зовнішньоекономічного потенціалу.

3.3. Фінансове забезпечення організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК

Серед перешкод активізації зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств, у т. ч. зернопродуктового підкомплексу АПК, недостатність фінансового ресурсу є однією з ключових. Підприємствам бракує власного фінансового ресурсу, який вони могли б спрямувати на доступ до необхідного транспортно-логістичного забезпечення, отримання консультаційно-інформаційної, а також експертно-консультаційної підтримки відносно процедур сертифікації продукції, узгодження її параметрів із нормами ЄС та інших країн, безпосереднього проходження сертифікації, залучення професійних фахівців зі досвідом просування продукції на зовнішні ринки збуту, проведення маркетингових досліджень, страхування ризиків зовнішньоекономічної діяльності, фінансування всіх інших витрат, пов'язаних із експортом та зовнішньоекономічною діяльністю.

Додатковими аргументами на користь актуальності державної політики з покращення фінансового забезпечення зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК є наступні. По-перше, це високий рівень складності та, відповідно, витратомісткості виходу на зовнішні ринки, особливо країн ЄС, США та ін. Вітчизняним підприємствам потрібні фінансові ресурси для вивчення інституційних засад входження на ринок, проходження сертифікації продукції, адаптації до нових умов конкуренції та налагодження логістики, транспортування і збуту продукції.

По-друге, вітчизняні підприємства з низки об'єктивних та суб'єктивних причин перебувають у гірших конкурентних умовах в порівнянні з безпосередніми конкурентами з більш економічно розвинених країн унаслідок нижчого фінансово-економічного стану, слабшої фінансової підтримки з боку держави (бюджетна підтримка аграрних підприємств за вирощування зерна), банківського сектора (довгострокові кредити під низькі відсотки) та інституцій фінансово-кредитної підтримки експорту (фінансова допомога з боку фондів фінансової стабільності, експортних кредитних агентств), нерозвиненості в Україні інструментів альтернативного фінансового забезпечення (до прикладу, факторингу, вексельних розрахунків, лізингу тощо), низької інноваційно-технологічної активності та впровадження її результатів при виробництві та просуванні зернопродуктової продукції, слабкої спроможності та надійності вітчизняної страхової сфери.

По-третє, існує цілий комплекс недоліків економіко-правового середовища зовнішньоекономічної діяльності в Україні, обумовлений прорахунками та нестабільністю її державного регулювання, у т. ч. в секторі зернопродуктового підкомплексу та АПК загалом. Йдеться про квотування експорту зерна з огляду на необхідність забезпечення продовольчої безпеки країни, запровадження/скасування мита на експорт зерна, недосконалість механізму відшкодування ПДВ, відсутність інструментів стимулювання імпорту сучасних передових технологій та засобів праці, нерозвиненість інфраструктури підтримки експорту та його фінансово-кредитного забезпечення. Вітчизняні підприємства зернопродуктового підкомплексу АПК, які здійснюють чи планують здійснювати зовнішньоекономічну діяльність, можуть формувати необхідний фінансовий ресурс з таких зовнішніх джерел, як інвестування, кредитування, страхування, гарантування кредитів і позик, субсидування, альтернативна фінансова підтримка. Втім, за кожним зі вказаних напрямів наявні власні труднощі та перешкоди. Відтак, ця проблема системна і потребує комплексного підходу до вирішення. Тим більше в умовах сучасного економічного спаду в Україні та загальносвітової нестабільності.

На нашу думку, лише комплексний підхід має перспективи сформуванати середовище з високим рівнем доступності, а також забезпеченості підприємств фінансовим ресурсом, необхідним для реалізації експортних стратегій і програм суб'єктів господарювання. Комплексність підходу передбачає реалізацію низки інструментів на таких рівнях: (1) державний, (2) регіональний, (3) галузевий, (4) мікрорівень (рис. 3.4).

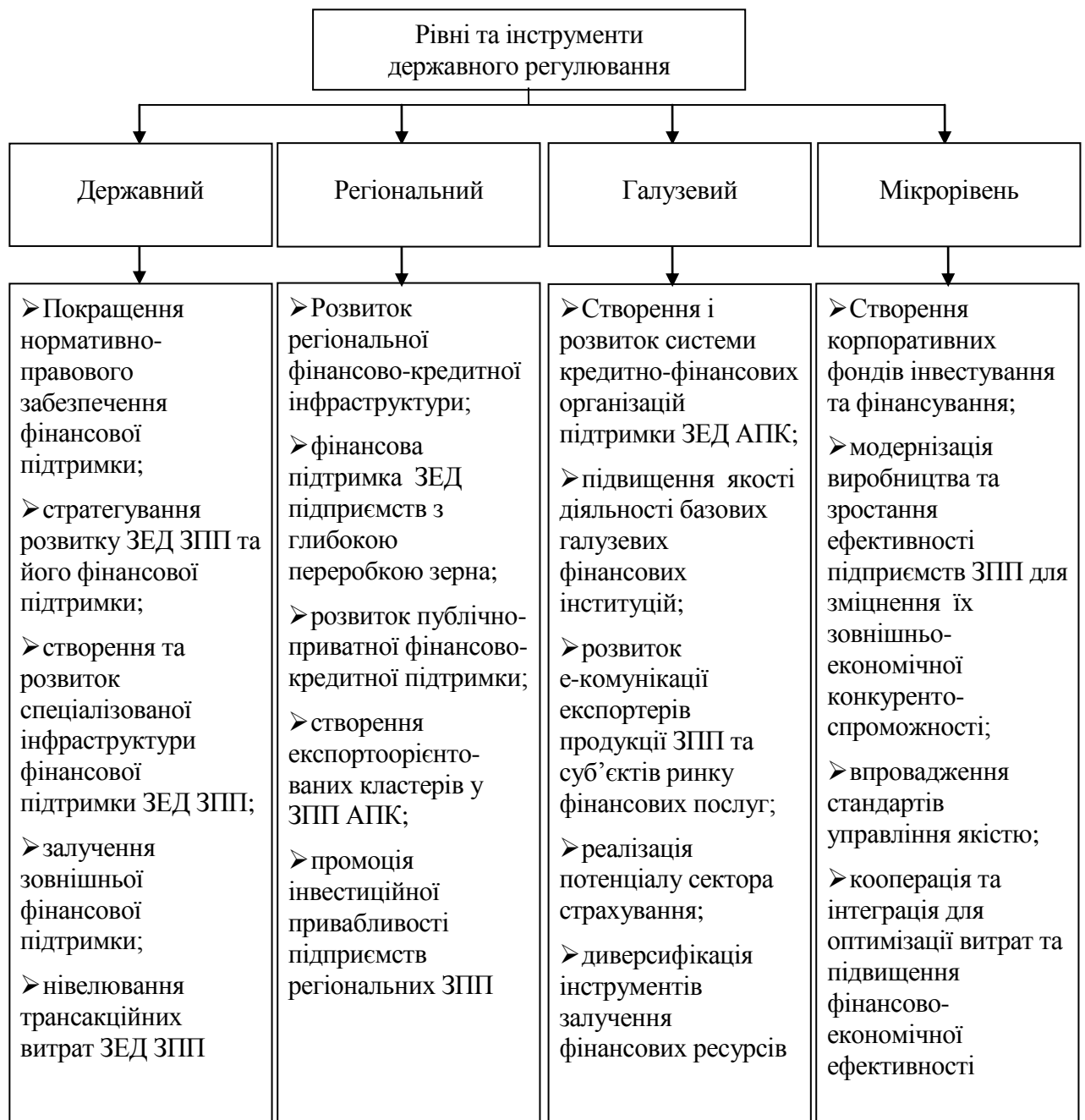

Рис. 3.4. Інструменти політики формування фінансового забезпечення організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України (авторська розробка)

Роль держави у створенні умов для залучення фінансування на підприємства ключова. Завдяки грамотній грошово-кредитній політиці, створенню середовища для зростання інвестиційної привабливості галузей реального сектора економіки, а також розвитку суб'єктів ринку фінансових послуг держава забезпечує широку пропозицію доступних фінансових ресурсів та інструментів. Відтак, держава має ініціювати зміни аби істотно покращити середовище формування фінансового забезпечення організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України. Потрібно визнати, що певні позитивні зрушення у цьому напрямі на сучасному етапі соціально-економічного розвитку країни були здійснені як безпосередньо у сфері АПК, так і в реальному секторі вітчизняної економіки в цілому. Це, до прикладу, прийняття Закону України «Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту», яким передбачено законодавче підґрунтя щодо створення та функціонування в країні Експортно-кредитного агентства з чітко визначеними завданнями: впровадження програм кредитної підтримки українських експортерів з державного бюджету через уповноважені банки; здійснення операцій зі страхування експортних кредитів, прямих інвестицій, перестрахування та надання гарантій; часткова компенсація відсоткової ставки за експортними кредитами; надання кредитів з державного бюджету для виплати страхових відшкодувань за договорами страхування експортних кредитів, інвестицій за зовнішньоекономічними договорами; надання державних гарантій для забезпечення виконання боргових зобов'язань експортерів [150].

Позитивно, що в законі чітко визначений перелік продукції, на підтримку експорту якої застосовуються послуги Агентства. Це продукція високого ступеня переробки, у т. ч. група 19 – Готові продукти із зерна зернових культур, борошна, крохмалю або молока; борошняні кондитерські вироби.

На реалізацію положень закону у 2018 р. було створено ПрАТ

«Експортно-кредитне агентство» та сформованого його статутний капітал. Організація функціонує, проте масштаби її діяльності незначні.

Щодо безпосередньо зернопродуктового підкомплексу АПК, то ще у 2000 р. на ДАК «Хліб України» згідно Закону України «Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна» було законодавчо покладено завдання зі забезпечення заставної закупівлі зерна для надання кредитів сільськогосподарським підприємствам під заставу зерна з можливістю його подальшого викупу протягом 8 місяців для продажу на вільному ринку [155]. У 2003 р. Законом України «Про зерно та ринок зерна в Україні» [153] було розширено функції ДАК «Хліб України», зокрема щодо здійснення інтервенційних операцій, застосування механізму експорту та імпорту зерна і продуктів його переробки за міжнародними договорами.

Організацію заставних закупок зерна було скасовано у 2005 р., втім згідно положень Закону України «Про державну підтримку сільського господарства» діє норма, згідно якої виробники сільськогосподарської продукції можуть отримувати бюджетну позику в розмірі, що не перевищує 80 % вартості інтервенційної (мінімальної визначеної державою) ціни [148].

З 2010 р. в Україні функціонує АТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України» – державна вертикально-інтегрована компанія, національний оператор зернового ринку України, лідер у сфері зберігання, переробки, перевалки та експорту зернових, що реалізує форвардні програми закупівлі зерна майбутнього врожаю, зокрема озимих пшениці, ячменю та жита, через систему складських документів (тобто зберігання продукції на сертифікованих складах). Складські документи на зерно також можуть використовуватися як застава при банківському кредитуванні, як інструмент реалізації продукції за ф'ючерсними контрактами.

У 2012 р. Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно» в механізм складських свідоцтв було привнесено нову інституцію – Гарантійний фонд, учасниками якого є підприємства – власники зерносховищ

[146], що надало нові фінансові можливості для виробників зерна, адже з появою цих структур зникла потреба у страхуванні зерна, спростився доступ до кредитних ресурсів, знизилася вартість користування кредитними коштами.

Важливо відмітити й безпосередню державну фінансову допомогу, що виділяється з державного та місцевих бюджетів. Це фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів, розвитку фермерських господарств, сільгосптоваровиробників та ін.

Достатньо вагомою є й банківська фінансово-кредитна підтримка, зокрема такими структурами, як Credit Agricole, Ukrsibbank, Piraeus Bank, OTP Bank, Agroprosperis Bank та ін. Разом із тим, банківський кредитний ресурс здебільшого спрямовується на фінансування не постійних активів, а на підтримку оборотного капіталу, а саме – засобів захисту рослин, насінневого матеріалу, добрив, паливно-мастильних матеріалів. При цьому в структурі агропромислового кредитування переважає підтримка виробництва зернових та олійних культур.

Таким чином, є підстави стверджувати про низку успішних законодавчих практик з боку держави щодо застосування певних інструментів фінансового сприяння діяльності підприємств – виробників зерна. Разом із тим, по-перше, система підтримки не поширюється на переробку зерна, а також на розвиток експортного потенціалу підприємств зернопродуктового підкомплексу.

По-друге, низкою вад характеризується й інструмент кредитування виробників зерна із застосуванням складських свідоцтв. Це, до прикладу, достатньо тривала і складна процедура оформлення, необхідність понесення значних витрат на послуги зберігання зерна, можливість застосування шахрайських «схем» у підсумку формальної сертифікації, реальної фізичної відсутності зерна.

По-третє, відсутні державні програми фінансової підтримки техніко-технологічної модернізації підприємств підкомплексу, придбання ними сучасної високоефективної зрошувальної та іншої сільськогосподарської техніки, створення, апробації та використання передових технологій при

виращуванні та переробці зерна.

Відповідно, органам державного управління потрібно передусім забезпечити покращення нормативно-правового забезпечення фінансової підтримки зернопродуктового підкомплексу АПК, орієнтованої в тому числі на формування і реалізацію його зовнішньоекономічного потенціалу. На нашу думку, потрібні наступні зміни: закріплення можливості створення або в складі ПрАТ «Експортно-кредитне агентство», або як самостійні суб'єкти господарювання експортно-кредитних агентств, що спеціалізуються на підтримці експорту продукції стратегічних секторів, галузей вітчизняної економіки, що в тому числі мають високий потенціал на світовому ринку, до яких відноситься зернопродуктовий підкомплекс вітчизняного АПК; створення центрів координації інвестиційної, фінансово-кредитної, кадрової, технологічної, консалтингової, маркетингової та іншої підтримки експортерів зерна та продукції його переробки; закріплення податкових пільг для експортерів високотехнологічної продукції, надання права віднесення на собівартість вартості послуг зі страхування ризиків зовнішньоекономічної діяльності експортерів.

Наголосимо, що реалізація зовнішньоекономічного потенціалу одного з провідних сегментів реального сектору економіки має бути процесом чітко спланованим та керованим. Цей принцип актуалізує важливість розробки та реалізації державної стратегії та програми розвитку зовнішньоекономічної діяльності зернопродуктового підкомплексу АПК України, де були б у тому числі чітко визначені інструменти, механізми та засоби фінансової підтримки експорту продукції підкомплексу. Наявність такого типу стратегічного документа державної політики дозволила б визначити перспективні ринки збуту продукції, спрогнозувати обсяги її експорту та, відповідно, сформуванати національну виробничу програму виробництва зерна та продукції зернопереробки. У відповідності до цього була б здійснена калькуляція необхідного додаткового фінансового забезпечення на виконання програми, а також визначені чіткі джерела залучення коштів, включно з наданням

державних гарантій міжнародним фінансовим організаціям та банкам.

Органам державного управління потрібно працювати й над створенням та розвитком спеціалізованої інфраструктури фінансової підтримки зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів зернопродуктового підкомплексу АПК. Йдеться про вже згадуване експортно-кредитне агентство, а також сприяння створенню і розвитку фондів страхування експортних кредитів та фінансової підтримки експорту, формування інфраструктури консалтингової підтримки експортерів. Діяльність таких фондів є загальносвітовою практикою. Ключове питання – це джерела формування фінансового ресурсу. Згідно зарубіжного досвіду на першому етапі держава за рахунок бюджетних коштів формує стартовий капітал фонду, що утворюється в такій організаційно-правовій формі, як публічне акціонерне товариство. Надалі здійснюється випуск акцій. Переважно капітал фондів утворюється за рахунок внесків суб'єктів, дотичних до зовнішньоекономічної діяльності. Це як безпосередньо підприємства – експортери, так і їх об'єднання, асоціативні підприємницькі структури, громадські організації, інституційні інвестори, венчурні фонди, підприємства, що займаються експортом/імпортом іншої продукції, суб'єкти інфраструктури міжнародної торгівлі і т. ін.

Окремий вагомий напрям державної політики покращення фінансового забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК – субсидування експорту. Відомо, що пряме субсидування експорту підприємств суперечить вимогам СОТ, але дозволяються форми державної (або альтернативної) фінансової підтримки, що передбачають скерування коштів на покриття витрат у межах досліджень зовнішніх ринків, здійснення маркетингової діяльності, поширення та впровадження міжнародних стандартів якості і сертифікації продукції, розвиток інфраструктури експорту, підготовку кадрів, підтримку співробітництва з суб'єктами малого підприємництва, дрібними фермерами та ін. На нашу думку, державі слід субсидувати такі витрати вітчизняних експортерів продукції зернопродуктового підкомплексу АПК.

Окремим дієвим засобом державної політики покращення фінансового забезпечення вітчизняних експортерів аграрної продукції та безпосередньо продукції зернопродуктового підкомплексу АПК є залучення зовнішньої фінансової допомоги. До прикладу, низка таких можливостей передбачена в межах Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

Крім того, уряду України слід активізувати діяльність з розширення можливостей участі вітчизняних підприємств – експортерів продукції зернопродуктового підкомплексу АПК (особливо глибокого ступеня переробки) у державних закупівлях країн ЄС, а також інших держав світу. Такі можливості передбачені для країн – учасниць СОТ і їх Україна не використовує в тій мірі, у якій це можливо.

Достатньо вагомий потенціал криється і у використанні можливостей Міжнародної зернової ради – міжурядової організації з адміністрування питань світової торгівлі зерновими та продовольчими товарами. З використанням інструментів цієї організації вітчизняні суб'єкти зернопродуктового підкомплексу, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, можуть отримувати якісну та своєчасну інформацію відносно кон'юнктури світових ринків, розвивати міжнародну співпрацю та взаємовигідне інвестування у перспективні проекти, здійснювати підтримку експортерами імпортерів та навпаки.

Як показує зарубіжна практика, достатньо суттєвою (в аспекті економії фінансового ресурсу підприємств і його спрямування безпосередньо на розширення власної зовнішньоекономічної діяльності) може стати державна допомога у формі нівелювання (зниження) трансакційних витрат зовнішньоекономічної діяльності. Передусім йдеться про повне узгодження вітчизняної системи сертифікації та стандартизації якості продукції з міжнародною. За рахунок такої конвергенції підприємства не витрачають додаткових коштів на підготовку та адаптацію до стандартизації і сертифікації

продукції при виході на зовнішні ринки збуту.

Окрім того дієвим у цьому ж плані є якнайширше використання можливостей держави для популяризації вітчизняних підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК та просування їх продукції на зовнішні ринки через представництва країни у інших державах, зокрема країнах ЄС, участь, організацію та проведення багатосторонніх торгово-промислових палат і т. ін.

Не менш активною має стати й регіональна політика покращення фінансового забезпечення при реалізації зовнішньоекономічного потенціалу вітчизняних підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК. В її межах передусім слід працювати над подальшим розвитком регіональної фінансово-кредитної інфраструктури. На сьогодні жоден регіон країни не може констатувати наявності такої повноцінної інфраструктури, що в значній мірі обумовлено недостатньо активною регіональною політикою зі організаційної та фінансово-ресурсної підтримки створення і функціонування е-площадок співпраці виробників, торговельних організацій та експортерів продукції, інвесторів, суб'єктів інфраструктури.

Враховуючи, що переробні підприємства створюють значну додану вартість, мають істотний вплив на соціально-економічний розвиток територій за рахунок внеску у ВРП, податкові платежі, забезпечення населення робочими місцями, розвитку інфраструктури, регіональним та місцевим органам влади важливо забезпечити фінансову підтримку створення та розвитку такого типу виробництв. Існує широкий арсенал засобів, які можуть використовуватися в такого роду цілях. Це і фіскально-податкові преференції, і виділення у безоплатне користування земельних ділянок, приміщень та іншого майна, що належить місцевим громадам, і надання в концесію низки стратегічних активів, і організаційна робота зі створення локальних інтегрованих структур, що спеціалізуються на глибокій переробці зерна.

Особливо актуальною є регіональна політика стимулювання розвитку суб'єктів малого та середнього підприємництва у сфері зернопереробки, а

також реалізації програм співпраці малих та середніх підприємств з крупними агрохолдингами, які здійснюють діяльність на різних територіях області. Власне, саме на підтримку таких проектів слід спрямовувати зусилля влади на місцевому рівні у межах програм стимулювання розвитку сектору малого підприємництва.

Як показує світовий досвід, за умови відсутності в держави достатнього ресурсу для інвестування у стратегічно важливі види економічної діяльності чи сектори економіки держава може використовувати інструмент публічно-приватного партнерства. У сфері вирощування та переробки зернової продукції вказаний інструмент може використовуватися за двома напрямками. Перший передбачає дольову фінансову участь держави (місцевих громад) при створенні нових виробничих потужностей. Другий – виступ державою (місцевою громадою) поручителем перед банківськими, іншими фінансово-кредитними структурами під надання кредитів та позик підприємствам, які розвивають виробничі потужності задля експорту зерна та продукції його глибокої переробки.

Абсолютно не суперечить та може розвиватися у цьому ж руслі й регіональна політика, орієнтована на створення експорто орієнтованих кластерів з виробництва та експорту з продукції зернопродуктового підкомплексу АПК. Для цього регіональним органам влади слід визначитися з генеральним планом розташування таких структур і надати організаційну підтримку з їх створення та започаткування діяльності.

Експорто орієнтовані кластери не обов'язково мають включати в себе підприємства, що розташовані в одному і тому ж регіоні. Це можуть бути й транс- та інтеррегіональні об'єднання підприємств – виробників, торговельних організацій, транспортних підприємств та суб'єктів господарювання, які займаються зовнішньоекономічною діяльністю. Особливо перспективним може стати створення експорто орієнтованих кластерів за участі вітчизняних підприємств та підприємств з країн ЄС, у т. ч. в межах транскордонного співробітництва України.

Своєю чергою регіональним та місцевим органам влади потрібно активно працювати над популяризацією та промоцією інвестиційної привабливості підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК та його виробничої, торговельної і експортної інфраструктури. Завдяки цьому можна буде напрацювати низку перспективних проектів як щодо співпраці, так і надання фінансово-інвестиційної підтримки з розвитку виробництва та зовнішньоекономічної діяльності підприємств з інших регіонів країни та з-за кордону.

Існує свій достатньо потужний потенціал й щодо покращення фінансового забезпечення підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК на галузевому рівні. Передусім ведемо мову про створення нових та розвиток діючих кредитно-фінансових організацій підтримки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних суб'єктів АПК в цілому та зернопродуктового підкомплексу зокрема. Згідно зарубіжної практики постачальниками доступного фінансового забезпечення суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності слугують такі галузево-спеціалізовані фінансово-кредитні структури, як кооперативні (різновид кредитних кооперативів) та універсальні (з повним пакетом банківських послуг) банки, а також спеціалізовані іпотечні (кредитування за рахунок продажу комунальних облігацій) і сільськогосподарські (формування капіталу за рахунок бюджетних коштів та ресурсів міжнародних донорських організацій) банки.

Після введення в обіг земель сільськогосподарського призначення діяльність таких структур має активізуватися, у т. ч. з огляду на появу на ринку достатньо широкої пропозиції земель, що можуть закладатися у вигляді застави для отримання банківського кредитування.

Для активізації зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК може використовуватися й потенціал філій та дочірніх структур вітчизняних банків за кордоном, а також співпраці експортно-кредитного агентства (якщо таке буде створене) з аналогічними структурами за кордоном, зокрема в країнах ЄС.

Галузевим бізнес-асоціаціям потрібно працювати над популяризацією вітчизняних підприємств та їх продукції за кордоном шляхом співпраці у цьому напрямі з провідними зарубіжними інвестиційними компаніями для фінансування проектів експорту продукції зернопродуктового підкомплексу АПК на зовнішні ринки.

У перспективі уряду України слід розглядати питання створення Української корпорації закордонних приватних інвестицій. Така структура мала б залучати приватний зовнішній капітал для розвитку вітчизняного виробничо-експортного потенціалу.

У таких цілях корисною може стати практика розвитку електронної цифрової комунікації експортерів продукції зернопродуктового підкомплексу АПК та суб'єктів ринку фінансових послуг. На відповідних електронних майданчиках розміщувалася б інформація про інвестиційні проекти вітчизняних підприємств, включно з параметрами місткості та їх потенційної ринкової частки на світовому ринку продовольства. Зовнішня інвестиційна підтримка спрямовувалася б на інвестиційне та гарантійне сприяння підприємств – експортерів продукції зернопродуктового підкомплексу АПК.

В Україні наявні також й галузеві страхові організації, що спеціалізуються на страхуванні ризиків в аграрному бізнесі. Це зокрема РЗУ Україна, Країна, АСКА, АХА Страхування, ІНГО Україна, ТАС СГ, Провідна та ін. Перестраховуванням сільськогосподарських ризиків займаються й відомі іноземні компанії, зокрема «Munich Re», «Francona Re», «Hannover Re», «CCR», «Polish Re». В країні діє система страхування та перестраховування ризиків, в якій попередній андеррайтинг здійснює підприємство «Агроризик».

Проте достатнього впливу на формування фінансового забезпечення зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК система організацій страхового сектора не чинить; в аграрному секторі загалом та у його зернопродуктовому підкомплексі ще не створено потужні страхові пули. Державі слід використати ці можливості, особливо щодо залучення фінансового потенціалу провідних міжнародних

страхових організацій. Створення страхових гарантійних фондів – інструмент, по-перше, мінімізації ризиків зовнішньоекономічної діяльності підприємств зернопродуктового підкомплексу вітчизняного АПК; по-друге, забезпечення їх значно кращої доступності до внутрішніх та зовнішніх фінансово-кредитних ресурсів, адже капітал гарантійних фондів використовується в якості майнового забезпечення при отриманні підприємствами підкомплексу кредитів та позик як на розвиток виробничої бази, так і посилення їх експортного потенціалу.

На галузевому рівні потрібно активно розвивати та диверсифікувати інструментарій фінансового забезпечення реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України. Йдеться про аграрні розписки, програми лізингу, форвардні контракти, залучення кредитних коштів міжнародних фінансових організацій (зокрема Європейського банку реконструкції та розвитку), операції факторингу та форфейтингу.

Попри активну державну політику, що реалізується на центральному, регіональному та галузевому рівнях, у формуванні фінансового забезпечення реалізації зовнішньоекономічного потенціалу мають взяти безпосередню участь й підприємства зернопродуктового підкомплексу, які здійснюють чи орієнтуються в майбутньому на зовнішньоекономічну діяльність.

До інструментів у цьому напрямі віднесемо наступні. По-перше, це створення на підприємствах внутрішніх корпоративних фондів інвестування та фінансування. Акумуляований відповідний ресурс може використовуватися підприємствами для модернізації власної техніко-технологічної бази, розширення виробничих та експортних потужностей, дослідження зовнішніх ринків та налагодження міжнародної співпраці, а також на інші інвестиційні потреби.

По-друге, це реалізація заходів у напрямі зміцнення зовнішньоекономічної конкурентоспроможності підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК. Цього можливо досягти за рахунок системного підвищення фінансово-господарської та економічної ефективності виробництва та експорту продукції зернопродуктового підкомплексу. Якісним

інструментом тут слугує створення виробничо-експортних кластерів, агропромислових парків, інших інтеграційних форм господарювання, що передбачають об'єднання зусиль і можливостей всіх суб'єктів, дотичних до виробництва, торгівлі та експорту зернопродуктової продукції, здійснення інфраструктурних функцій.

Зміцнення конкурентоспроможності продукції підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК на зовнішніх ринках збуту в значній мірі пов'язане з підвищенням рівня якості їх продукції, а також якості системи управління бізнесом. Відповідно, державі слід підтримувати (організаційно, ресурсно, експертно, інформаційно) діяльність підприємств підкомплексу, що ведеться у напрямі впровадження на підприємствах міжнародних стандартів з управління якістю.

Зовнішньоекономічний потенціал підприємств зростає в рази за умови їх інтеграції та спільної реалізації проектів вертикальної та/або горизонтальної інтеграції із широким залученням суб'єктів сектора ІКТ, маркетингових фірм, науково-дослідних структур, торговельних організацій. Для забезпечення розвитку кооперації та інтеграції, що сприятиме нарощуванню зовнішньоекономічного потенціалу підприємств підкомплексу, оптимізації їх витрат та підвищення рівня фінансово-економічної ефективності зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів зернопродуктового підкомплексу АПК в цілому, Міністерству розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України спільно з регіональними профільними органами державної влади потрібно працювати над налагодженням відносин і їх переростанням у реальні проекти зі спільного здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Висновки до розділу 3

1. Реалізація зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України передбачає застосування політики, що є ретельно

спланованою, а її інструменти та заходи узгоджені між собою і впорядковані в межах організаційно-економічного механізму, метою імплементації якого є формування та ефективна реалізація потенціалу. Організаційний напрям механізму передбачає створення системи якісного управління зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів підкомплексу на мікроекономічному, галузевому, регіональному та макроекономічному рівнях. Економічний напрям стосується формування мотивації суб'єктів зернопродуктового підкомплексу АПК до розвитку їх зовнішньоекономічної діяльності та реалізації потенціалу зовнішньоекономічної діяльності. Елементами цілісного механізму також слугують: критерії, суб'єкти, інструменти регулювання, ресурси та визначений результат. Доведено, що впровадження організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК має здійснюватися шляхом поетапної реалізації організаційних та економічних інструментів. За такого підходу відбувається і формування механізму, і створюються передумови його реалізації.

Організаційними інструментами механізму визначені: покращення організаційно-управлінської системи з планування виробництва, споживання, переробки та експорту продукції, забезпечення локально-функціональної інтеграції суб'єктів зернопродуктового підкомплексу АПК, покращення системи координації функціонування та розвитку елементів виробничої інфраструктури, організаційна підтримка становлення інфраструктури експорту продукції АПК, налагодження вертикальної та горизонтальної координації і кооперації. Економічними інструментами механізму слугують: технологічна модернізація виробництва і переробки, зміцнення конкурентоспроможності продукції, що експортується, покращення фінансово-ресурсного та інвестиційного забезпечення, розвиток матеріально-технічного та техніко-технологічного забезпечення, зростання ефективності в системі: «виробництво, транспортування, зберігання, переробка, збут», підвищення рівня якості та збільшення доданої вартості продукції зернопродуктового підкомплексу АПК.

2. Встановлено, що повноцінна реалізація зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України об'єктивно неможлива за виключної орієнтації підприємств лише на експорт продукції. Належна інтеграція, зокрема на довгостроковій основі, підкомплексу та його підприємств у глобальну систему зовнішньоекономічних відносин потребує перетворення його на відкрите середовище з багатосторонніми зовнішніми прямим і оберненими зв'язками та відносинами, що уможлиблюється в разі імплементації цілого комплексу форм та видів зовнішньоекономічної діяльності, причому орієнтованої на співробітництво як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках. Найбільш перспективними та важливими формами зовнішньоекономічної діяльності в контексті реалізації зовнішньоекономічного потенціалу вітчизняного зернопродуктового підкомплексу АПК визначені: експорт продукції, зовнішньоекономічна кооперація, міжнародний маркетинг, обмін в межах науково-технічної та технологічної діяльності, підготовка кадрів, інвестиційні та фінансово-кредитні операції з зовнішніми контрагентами, лізингові та орендні операції з нерезидентами, проведення спільних виставкових, торговельних та інформаційно-комунікативних заходів.

На підтримку цих форм зовнішньоекономічної діяльності підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК слід спрямувати низку ефективних інструментів державного регулювання, проте із урахуванням їх особливостей і специфіки у сегментах зернової продукції та продукції глибокої переробки зерна.

3. При реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України важлива роль відводиться ресурсному, зокрема фінансовому, забезпеченню. Зовнішньоекономічна діяльність ресурсомістка та потребує значного інвестиційного і фінансового ресурсу на дослідження та вивчення інституційних засад виходу на зовнішні ринки, проходження сертифікації продукції, адаптації до нових умов конкуренції та налагодження логістики, транспортування і збуту продукції. Обмеженість фінансових ресурсів часто є головною перешкодою на шляху активізації та розвитку

зовнішньоекономічної діяльності підприємств, особливо – виробників та експортерів продукції глибокого ступеня переробки.

Формування достатнього фінансового забезпечення імплементації організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК потребує системного підходу для формування ресурсів на таких рівнях, як державний, регіональний, галузевий та мікрорівень.

Ключовими інструментами державної політики формування фінансового забезпечення на державному рівні є покращення нормативно-правового забезпечення фінансової підтримки, стратегування розвитку зовнішньоекономічної діяльності та його фінансове забезпечення, розвиток спеціалізованої інфраструктури фінансування, залучення зовнішньої фінансової допомоги та нівелювання трансакційних витрат суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. На регіональному рівні потрібно забезпечити розвиток регіональної фінансово-кредитної інфраструктури, фінансову підтримку зовнішньоекономічної діяльності підприємств з глибокої переробки зерна, розвиток публічно-приватної фінансово-кредитної співпраці, створення експортоорієнтованих кластерів, промоцію інвестиційної привабливості підприємств. З метою використання галузевого фінансового потенціалу потрібно розвивати систему кредитно-фінансових організацій підтримки зовнішньоекономічної діяльності у вітчизняному АПК, підвищувати якість діяльності базових галузевих фінансових інституцій, розвивати електронну комунікацію експортерів та суб'єктів ринку фінансових послуг, реалізувати потенціал сектора страхування та диверсифікувати інструменти залучення фінансових ресурсів. Не мало важливою є й внутрішня діяльність підприємств з пошуку та акумулювання фінансового ресурсу. Для цього органам влади слід стимулювати створення корпоративних фондів інвестування та фінансування, модернізація виробництва та зростання ефективності підприємств для зміцнення їх зовнішньоекономічної конкурентоспроможності, впровадження стандартів управління якістю, розвиток кооперації та інтеграції для оптимізації

витрат та підвищення фінансово-економічної ефективності підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК України.

Результати досліджень автора щодо удосконалення організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України висвітлені у наукових працях [72; 219].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило вирішити важливе наукове завдання удосконалення теоретико-методичних засад та практичних рекомендацій з економіки і управління організаційно-економічним механізмом реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК. Отримані теоретико-методичні та прикладні результати дозволяють зробити такі висновки:

1. Обґрунтовано, що зернопродуктовий підкомплекс АПК є економічною підсистемою галузей сфер матеріального виробництва та послуг функціонально взаємодіючих між собою задля задоволення потреб суспільства в зерні і продуктах його переробки. Україна характеризується високим рівнем зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК, що підтверджується наявними природно-кліматичними умовами, збереженням виробничого потенціалу, поступовим розвитком інфраструктури, а також історичним досвідом, коли Україна входила до найбільших експортерів зерна у світі. За сучасних реалій зовнішньоекономічний потенціал зернопродуктового підкомплексу АПК України є системною компонентою економічного потенціалу національного господарського комплексу, організаційно-економічна структура якої підпорядковується місії і цілям розвитку економіки та на яку покладена здатність нарощувати обсяги виробництва та збуту продукції, її експорту на світовий ринок. Зовнішньоекономічний потенціал зернопродуктового підкомплексу АПК виступає основою конкурентних переваг АПК країни. Його внутрішніми компонентами є природно-ресурсна, виробничо-господарська, інтелектуально-кадрова, інфраструктурна, інституційна, зовнішньоторговельна, маркетингово-конкурентна та міжгалузева.

2. Констатовано, що для проведення оцінювання реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК застосовується найбільш раціональне поєднання методів (моніторингу головних соціально-економічних показників; експертного оцінювання; аналізу

та обробки сценаріїв; оптимізації; теоретико-ігрових; багатовимірного статистичного аналізу; теорії штучних нейронних мереж) та методичних підходів (розрахунку одиничних узагальнюючих коефіцієнтів потенціалу, конкурентоспроможності, резервів розвитку, відхилень від «еталонного» стану; економіко-математичного моделювання залежностей міри реалізації потенціалу від ресурсного забезпечення, параметрів стану функціонування і розвитку, зовнішньоекономічної діяльності; оцінювання ефективності та квотування експорту, компаративної переваги та участі в системі міжнародного поділу праці; комплексного функціонально-ресурсного та організаційно-управлінського аналізу), що в сукупності дозволяють отримати якісні результати для розробки рішень із формування і підвищення ефективності реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК.

3. Встановлено, що організаційно-економічний механізм реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК є системою політики, призначеною для регулювання процесів використання можливостей зовнішньоекономічної діяльності підприємств підкомплексу, яка має свою мету, стратегічні цілі і завдання, визначену структуру, методи, важелі та інструменти впливу зі відповідним нормативно-правовим, управлінським, фінансово-ресурсним та інформаційним забезпеченням. Призначення механізму – вплив суб'єктів управління на об'єкти регулювання із поетапним і узгодженим застосуванням організаційних та економічних інструментів.

4. Функціонування зернопродуктового підкомплексу АПК України формує сприятливі передумови для реалізації його зовнішньоекономічного потенціалу. У 2010-2019 роках частка зернових і зернобобових культур у загальній структурі посівних площ становила понад 50 %, тоді як їх частка у валовій продукції сільського господарства в 2018 році склала 27,5 %. У 2019 році було досягнуто рекордних обсягів експорту зерна – 56,7 млн. тон (або ж 9,6 млрд. дол США). Суттєвим є переважання обсягів експорту над імпортом, зокрема, пшениці, ячменю та кукурудзи, коефіцієнти покриття експорту

імпортом яких у 2019 році склали 1926, 245 й 39, відповідно. Ратифікація «Угоди про асоціацію між Україною та ЄС» забезпечила стратегічну переорієнтацію експортних потужностей зернопродуктового підкомплексу АПК з Російської Федерації та країн СНД на ринки країн-членів ЄС. Своєю чергою, лідируючі позиції серед імпортерів вітчизняного зерна займають Єгипет, Китай та Іспанія. Серед основних чинників обмеження параметрів реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК доцільно виділити такі: недосконалість інституційного середовища, низький рівень інноваційно-технологічної модернізації галузі, надмірна сировинна спрямованість експорту, недостатня диверсифікація зовнішніх збутових ринків, нерозвиненість мережі об'єктів логістичної інфраструктури, неузгодженість вітчизняних й міжнародних стандартів сертифікації якості та безпеки продукції.

5. Обґрунтовано, що реалізація зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України передбачає застосування політики, яка є ретельно спланованою, а її інструменти та заходи узгоджені між собою і впорядковані в межах організаційно-економічного механізму, метою імплементації якого є формування та ефективне використання потенціалу. Організаційний напрям механізму передбачає створення системи якісного управління зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів підкомплексу на мікроекономічному, галузевому, регіональному та макроекономічному рівнях. Економічний напрям стосується підсилення мотивації суб'єктів зернопродуктового підкомплексу АПК до розвитку та реалізації потенціалу зовнішньоекономічної діяльності. Елементами цілісного механізму також слугують: критерії, суб'єкти, інструменти регулювання, ресурси та визначений результат. Доведено, що впровадження організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК має здійснюватися шляхом поетапної реалізації організаційних та економічних інструментів. За такого підходу відбувається формування і створюються передумови для повноцінної поетапної реалізації механізму.

6. Встановлено, що належна реалізація зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України об'єктивно неможлива за виключної орієнтації підприємств лише на експорт продукції. Якісна інтеграція, зокрема на довгостроковій основі, підприємств у глобальну систему зовнішньоекономічних відносин потребує перетворення зернопродуктового підкомплексу АПК на відкрите середовище з багатосторонніми зовнішніми прямими і оберненими зв'язками та відносинами, що уможлиблюється в разі імплементації цілого комплексу форм та видів зовнішньоекономічної діяльності, причому орієнтованої на співробітництво як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках. Найбільш перспективними та важливими формами зовнішньоекономічної діяльності в контексті реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України визначені: експорт продукції, зовнішньоекономічна кооперація, міжнародний маркетинг, обмін в межах науково-технічної та технологічної діяльності, підготовка кадрів, інвестиційні та фінансово-кредитні відносини з зовнішніми контрагентами, лізингові та орендні операції з нерезидентами, проведення спільних виставкових, торговельних та інформаційно-комунікативних заходів.

7. У дисертації доведено, що при реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України важлива роль відводиться ресурсному, зокрема фінансовому, забезпеченню. Ключовими інструментами державної політики формування фінансового забезпечення на центральному рівні управління є покращення нормативно-правового забезпечення фінансової підтримки, стратегування розвитку зовнішньоекономічної діяльності та його фінансове забезпечення, розвиток спеціалізованої інфраструктури фінансування, залучення зовнішньої фінансової допомоги та нівелювання трансакційних витрат суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. На регіональному рівні потрібно забезпечити розвиток регіональної фінансово-кредитної інфраструктури, фінансову підтримку зовнішньоекономічної діяльності підприємств з глибокої переробки

зерна, розвиток публічно-приватної фінансово-кредитної співпраці, створення експортно орієнтованих кластерів, промоцію інвестиційної привабливості підприємств. З метою використання галузевого фінансового потенціалу важливо розвивати систему кредитно-фінансових організацій підтримки зовнішньоекономічної діяльності у вітчизняному АПК, підвищувати якість діяльності базових галузевих фінансових інституцій, розвивати електронну комунікацію експортерів та суб'єктів ринку фінансових послуг, реалізувати потенціал сектора страхування та диверсифікувати інструменти залучення фінансових ресурсів. Необхідною є й внутрішня діяльність підприємств з пошуку й акумулювання фінансового ресурсу. Для цього органам влади слід стимулювати створення корпоративних фондів інвестування та фінансування, модернізацію виробництва і зростання ефективності підприємств для зміцнення їх зовнішньоекономічної конкурентоспроможності, впровадження стандартів управління якістю, розвиток кооперації та інтеграції для оптимізації витрат і підвищення фінансово-економічної ефективності підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович І. А. Теоретичні основи та форми прояву аграрного бізнесу. *Ефективна економіка: електрон. наук. фахове вид.* URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=907>.
2. Абсава Л. О. Формування глобального продовольчого ринку. *Економіка АПК*. 2009. № 5. С. 122–127.
3. Авксентієва І. В. Оцінка експортного потенціалу підприємства. *Економіка та держава*. 2006. № 4. С. 55–57.
4. Агєєв Є. Я., Чепінога В. І. Зовнішньоекономічна діяльність: основи, маркетинг, менеджмент, облік, ефективність: навч. посіб. Харків, 2006. 480 с.
5. Алтухов А.И. Зернопродуктовый подкомплекс АПК страны: проблемы становления и развития. *Экономика сельскохо– зяйственных и перерабатывающих предприятий*. 2015. № 6. С. 2–7.
6. Амбросов В. Я., Онегіна В. М. Забезпечення державної підтримки сільськогосподарського виробництва в умовах членства України в СОТ. *Економіка АПК*. 2009. № 2. С. 15–25.
7. Амирова Э. Ф. Перспективные направления повышения эффективности зернопродуктового подкомплекса. *Вестник Казанского гос. аграр. ун–та*. 2008. № 2 (8). С. 9–12.
8. Андрійчук В. Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства. *Економіка АПК*. 2013. № 1. С. 3–15.
9. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: монографія. Київ: КНЕУ, 2005. 290 с.
10. Андрушко М. І., Дудяк Р. П., Колодійчук В. А. Зернопродуктовий підкомплекс АПК як об'єкт логістичного управління. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Сер. Логістика. 2004. № 499. С. 136–140.
11. Бегма В. М., Мазуров Г. І. Деякі аспекти визначення експортного потенціалу українського оборонно–промислового комплексу. *Вісник Хмельницького нац. ун–ту*. 2009. № 4. Т.3. С. 189–196.

12. Березін О. В., Карпенко Ю. В. Теорія і практика забезпечення ефективного використання потенціалу торговельних підприємств: монографія. Полтава : ІнтерГрафіка, 2012. 203 с.

13. Біла книга. Як реалізувати експортний потенціал України за умов глобалізації. К. : Наука, 2016. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Books/2016/White_book_export_UKR_2016.pdf.

14. Білоусов О. М. Організаційно–економічний механізм розвитку діяльності підприємств з виробництва та переробки сої: теорія, методологія, практика: автореф. дис. ... докт. екон. наук. Херсон. 2011. 40 с.

15. Бойко С. М. Експортний потенціал ринку насіння соняшнику та продуктів його переробки в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Київ, 2005. 21 с.

16. Болдуєв М. В. Державне регулювання регіонального агро-промислового комплексу: монографія. Запоріжжя: КПУ, 2009. 304 с.

17. Борщевський В. В. Тенденції міжнародної спеціалізації в глобальному економічному просторі. *Кримський економічний вісник*. 2012. № 1 (01), ч. 1. С. 43–46.

18. Бугіль С. Я. Організаційні особливості агропромислової інтеграції. *Вісник Львівського державного аграрного університету: економіка АПК*. 2004. № 9. С. 496–500.

19. Буняк Н. М. Механізм зовнішньоекономічної діяльності на ринку насіння зернових колосових культур. *Економіка АПК*, 2019. № 2. С. 42–47.

20. Варченко О. М., Даниленко А. С. Складові економічного механізму сталого розвитку сільського господарства. *Економіка та управління АПК*. Біла Церква : БНАУ, 2012. Вип. 8 (95). С. 5–10.

21. Венгляжи К., Береза М. Экономические последствия торговли сельхозтоварами в Польше после её вступления в ЕС. *Економіка АПК*. 2005. № 2. С. 126–132.

22. Вінська О. Й. Система регулювання аграрного сектору в ЄС: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Київ, 2011. 18 с.

23. Вольвач І. Ю., Якимчук Т. В. Методичні підходи до оцінки потенціалу зовнішньоекономічної діяльності підприємства. *Вісник Хмельницького національного ун-ту*. 2010. С. 195–198.

24. Гайдуцький А. Економічні механізми забезпечення інвестиційної конкурентоспроможності аграрного сектору економіки. *Економіка України*. 2003. № 2. С. 69–73.

25. Ганганов В.М. Формування зернового комплексу регіону: монографія. Одеса : Ін-т проблем ринку і екон.–екол. дослід. НАНУ, 2008. 311 с.

26. Ганза І. В. Експортний потенціал вітчизняних підприємств АПК в дискурсі інтеграції до європейського ринку. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 5. С. 116–121.

27. Герушенко Ю.О. Експортний потенціал сфери виробництва як фактор підвищення рівня безпеки національної економіки: дис. канд. екон. наук. Львів, 2016. 277с.

28. Горбунов М. П., Ажель В. О. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств агропромислового комплексу. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Темат. вип.: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. Харків: НТУ «ХПІ», 2012. № 31. С. 145–149.

29. Горлачук М. А. Аграрний ринок: стратегія розвитку і регулювання. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Полтава: ПДАА, 2013. Вип. 1 (6), т. 1. С. 85–88.

30. Гребельник О. П. Основи зовнішньоекономічної діяльності. 3–те вид., перероб. та допов.: підруч. для студентів вищих навч. закл. Київ: Центр навч. літ., 2008. 432 с.

31. Гриненко С. П. Логістичний напрям розвитку інтегрованих формувань в агробізнесі. *Економіка АПК*. 2007. № 9. С. 132–136.

32. Гринишин Г., Балаш Л., Лисюк О. Конкурентна стратегія підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємств АПК. *Аграрна економіка*. 2014. № 3–4(7). С. 37–44.

33. Гринь Є. Л. Політика розвитку агробізнесу в Україні в напрямі

захисту внутрішнього продовольчого ринку. *Актуальні проблеми державного управління*. 2009. № 1 (35). С. 171–178.

34. Грузинов В.П., Дудуева Л.М. Развитие хозяйственных связей хлебоприемных предприятий с производителями зерна. *Хранение и переработка сельхозсырья*, 1996. №3. С.6-7.

35. Грущинська Н. М. Міжнародна спеціалізація економіки України в умовах глобальних трансформацій: монографія. Київ: Стилос, 2011. 348 с.

36. Губені Ю. Е. Підприємництво: навч. посіб. Львів: Укр. технології, 2012. 572 с.

37. Губенко В. І. Реалізація експортного потенціалу АПК України в умовах глобалізації світової економіки. *Економіка АПК*. 2005. № 10. С. 124–129.

38. Гузь А. І. Перспективи розвитку вітчизняного аграрного сектору в умовах впливу глобалізаційних процесів. *Кримський економічний вісник*. 2012. № 1 (01), ч. 1. С. 118–121.

39. Гуляєва Н. М., Рябченко Н. К. Сутнісні ознаки інвестиційної привабливості підприємства: факторна природа формування. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 1. С. 22–28.

40. Гуменюк Ю. В. Стратегії розвитку зернопродуктового підкомплексу АПК для забезпечення продовольчої безпеки країни та комплексного розвитку сільського господарства. *Вісник Хмельницького національного університету*, 2019. № 2. С. 147–152.

41. Гуторова О. М., Стасенко О. М. Господарський механізм ефективного виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах: теорія та практика: монографія. Харків : ХНАУ, Федорко, 2014. 242 с.

42. Даниленко В. І., Боровик Т. В. Ринкові трансформаційні перетворення в зовнішньоекономічній діяльності підприємств АПК. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. Економічні науки*. 2011. Вип. 112. С. 226–232.

43. Данильченко Р. В. Формування організаційно–економічного

механізму зернового ринку. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*, 2014. Вип. 3. С. 126–138.

44. Дем'яненко С., Кун А. Аграрна політика та політика сільського розвитку: основні завдання та спільна відповідальність. *Сільське господарство України: криза та відновлення* / за ред. Ш. фон Крамона–Таубадея. Київ: КНЕУ, 2004. С. 74–81.

45. Демьяненко С. Общая аграрная политика ЕС: сущность, тенденции и значение для Украины. *Экономика управления АПК*. 2003. № 3. С. 80–86.

46. Державна фіскальна служба. Митна статистика. [електронний ресурс]. URL: <http://www.sfs.gov.ua/ms/>

47. Дергалюк М. О. Організаційно–економічний механізм розвитку агропромислового комплексу регіонів: дис. ... канд. екон. наук. Київ, 2017. 335 с.

48. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

49. Деякі питання використання зерна державного інтервенційного фонду: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2008 р. № 1128. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1128-2008-p#Text>.

50. Деякі питання реалізації Закону України «про карантин рослин»: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.11.2019 р. № 1177. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1177-2019-p#Text>.

51. Долганюк К. С., Чабан К. М. Аспекти здійснення зовнішньоекономічних операцій на аграрних підприємствах. *Молодий вчений. Сільськогосподарські науки*. 2013. № 2 (02). С. 6–10.

52. Дроздова Г. К. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності підприємства: навч. посіб. Київ: Освіта, 2004. 350 с.

53. Дроздова Г. М. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності підприємства: навч. посіб. для вузів. Київ: ЦУЛ, 2002. 171 с.

54. Душин Б.В. Структура АПК: монографія. Днепропетровск : Сельскохоз. ин–т, 1986. 19 с.

55. Дяченко О. Соціально–економічний розвиток аграрного сектору України в контексті вибору зовнішньоекономічних стратегій. *Міжнародна економічна політика*. 2006. № 2 (5). URL: <http://journals.uran.ua/jiep/article/view/27480>.

56. Еволюція Спільної Аграрної Політики ЄС: Наслідки для України / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. Німецька консультативна група при Уряді України. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2005/U2_ukr.pdf.

57. Економіка сільського господарства: навч. посібник за ред. В. К. Збарського, В. І. Мацибори. Київ : Каравела, 2009. 264 с.

58. Експортні рекорди зерна [Електронний ресурс]. URL: <https://ambarexport.ua/blog/export-records-of-grain>.

59. Єдина комплексна стратегія та план дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015–2020 роки: Проект, неофіційний текст від 26.10.2015 р. С. 131. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/NT1978>.

60. Жуков Н.И. Развитие интеграционных процессов в зерновом хозяйстве региона (теория, методология, практика): автореф. дис. докт. эконом. наук: 08.00.05 / Жуков Н.И.; ВНИИЭСХ. - М., 2008. С. 13-14.

61. Закревська Л. М. Регулювання аграрного ринку України в умовах міжнародної інтеграції. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Серія: *Актуальні проблеми управління і фінансово–господарської діяльності підприємства*. Харків: НТУ, 2013. № 27. С. 172–175.

62. Зануда А. Лібералізація торгівлі з ЄС: «вікно можливостей» з багатьма невідомими. *ВВС Україна*. URL: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/business/2014/04/140418_ukraine_eu_trade_az.

63. Захаров К. В., Бочарников В. П., Липовский В. В. и др. Логистика, эффективность и риски внешнеэкономических операций. 2–е изд., дополн. Киев: Эльга, Ника–Центр, 2004. 260 с.

64. Зінчук Т. О. Проблеми адаптації аграрного сектору економіки до умов Угоди про зону вільної торгівлі Україна–ЄС. *Економіка АПК*. 2015. № 5. С. 79–87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2015_5_14.

65. Зінчук Т. О. Сучасна парадигма Спільної аграрної політики ЄС як протидія глобальним викликам та дезінтеграції. *Економіка АПК*. 2017. № 10. С. 78–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2017_10_14.

66. Зінчук Т. О., Левківський Є. В. Корпоративна соціальна відповідальність вертикально інтегрованих структур аграрного бізнесу як умова сталого розвитку. *Економіка АПК*. 2019. № 1. С. 39–49.

67. Зовнішня торгівля України : статистичний збірник. К. : Державна служба статистики України, 2020. 166 с.

68. Зовнішня торгівля України : статистичний збірник. К. : Державна служба статистики України, 2019. – 172 с.

69. Зоря С. Субсидування сільського господарства: досвід країн світу та можливість його використання в Україні. *Економіка України*. 2003. № 8. С. 56–65.

70. Зрайло І.І. Актуальні питання теорії оцінювання зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК. *Збірник наукових праць за матеріалами II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні проблеми обліку, аналізу, аудиту й оподаткування суб'єктів господарської діяльності: теоретичні, практичні та освітянські аспекти»* (м. Дніпро, 29-30 березня 2018 року). Дніпро: НМетАУ, 2018. С. 469-472.

71. Зрайло І.І., Гринкевич С.С., Брух О.О. Аналіз структурного змісту зернопродуктового підкомплексу АПК. *Аграрна економіка*. 2020. Т. 13, № 1-2. С. 63-72.

72. Зрайло І.І. Засади формування організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК. *Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва:*

міжгалузеві диспути» (м. Київ, 11 вересня 2020 року). Київ, 2020. С.16-25.

73. Зрайло І.І. Зовнішньоекономічний потенціал зернопродуктового підкомплексу АПК України: чинники, форми та інструменти його реалізації. *Scientific Collection «InterConf», №2(29): with the Proceedings of the 6 th International Scientific and Practical Conference «Scientific Horizon in the Context of Social Crises»* (September 16- 18, 2020). Tokyo, Japan: Otsuki Press, 2020. p. 6-10.

74. Зрайло І.І. Концептуальні засади оцінювання зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством»* (м. Полтава, 20 квітня 2018 року). Полтава, 2018. С.259-261.

75. Зрайло І.І. Обґрунтування методичних характеристик оцінювання зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2018. № 2. С.39-42.

76. Зрайло І.І. Особливості структуризації експортного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2019. Випуск 4 (82). С.129-135.

77. Зрайло І.І. Оцінювання стану і передумов реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. № 2. С. 82-88.

78. Зрайло І.І., Гринкевич С.С. Підходи до з'ясування сутності поняття «експортний потенціал зернопродуктового підкомплексу АПК» *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Трансформаційні зміни національної економіки в умовах євроінтеграції»* (м. Дубляни, 12-13 травня 2020 року). Дубляни: ЛНАУ, 2020. С.49-51.

79. Кайтанський І. С. Організаційно–економічні засади зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств: автореф. дис. ... канд. екон. наук.

Херсон. 2010. 22 с.

80. Калініна О. М. Бюджетування як метод управління оборотним капіталом промислового підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Харків, 2007. 22 с.

81. Как Cargill и MV Cargo строят самый крупный зернотерминал. URL: <https://delo.ua/business/kak-prohodit-stroitelstvo-terminala-cargill-i-mv-cargo-341764/>.

82. Кваша С. М. Трансформаційні перетворення в зовнішньоекономічній діяльності АПК. *Вісник аграрної науки*. 2000. № 8. С. 71–73.

83. Кириченко О. М. Державне регулювання експортного потенціалу харчової промисловості: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Київ, 2002. 20 с.

84. Киселев В.И. АПК: совершенствование хозяйственного механизма. М. : Агропромиздат, 1985. 240 с.

85. Клименко Н. А. Менеджмент експортно–імпортного потенціалу АПК України. *Науковий вісник НАУ*. 1998. № 4. С. 191–199.

86. Клименко Н. А. Управління експортним потенціалом аграрного сектора України. *Вісник аграрної науки Причорномор'я. Серія «Економічні науки»*. 2007. Вип. 3. Т. 1. С. 23–27.

87. Ключник А. В., Галунець Н. І., Олійник О. О. Інвестиційно–інноваційна активність як необхідна умова формування зовнішньоекономічного потенціалу аграрного сектору економіки України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2014. Вип. 2. С. 834–839.

88. Коблянська Г. Розвиток експортно–імпортних операцій в умовах глобалізації економіки. *Економіка: проблеми теорії та практики*. 2007. Вип. 229, т. 3. С. 792–800.

89. Коверко Ю. А., Оліховська М. В. Господарства населення в структурі аграрного бізнесу. *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту*. 2010. № 2 (8). С. 125–131.

90. Ковтун С. Бюджетирование на современном предприятии или как эффективно управлять финансами. Харьков: Фактор, 2007. 336 с.

91. Колодійчук В.А. Галузеве позиціонування зернопродуктового підкомплексу АПК України. *Економічний часопис-XXI*, 2014. № 9-10 (1). С. 45-48.
92. Кондратюк О. І. Підвищення конкурентоспроможності виробництва сільськогосподарської продукції. *Економіка АПК*. 2005. № 10. С. 109–112.
93. Корецький М. Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці: монографія. Київ: Вид-во УАДУ, 2002. 260 с.
94. Костроміна В. О. Ефективність функціонування підприємств зернопродуктового підкомплексу: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Херсон, 2011. 24 с.
95. Котляр А. Б., Єрміїчук Н. І. Інвестиційний потенціал вітчизняних підприємств як чинник активізації інвестиційної діяльності на рівні держави. *Кримський економічний вісник*. 2012. № 1 (01), ч. 1. С. 321–323.
96. Кредісов А. І. Управління зовнішньоекономічною діяльністю: навч. посібник. К. : Фенікс, 1997. 448 с.
97. Крисанов Д. Ф., Варченко О. М. Агропродовольчі ланцюги: ключові проблеми створення та розбудови. *Економіка і прогнозування*. 2017. № 1. С. 72–91.
98. Кристальний О. В. Формування системи державної підтримки розвитку агропромислового виробництва в Україні. *Економіка АПК*. 2005. № 7. С. 8–14.
99. Кудлай В. Г. Особливості експортно–імпоротної діяльності у зовнішньоекономічній діяльності підприємств України. *Економіка. Фінанси. Право*. 2006. № 3. С. 3–9.
100. Кузнєцова Т. В. Вдосконалення системи управління персоналом для формування конкурентоздатності експортноорієнтованих підприємств: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Київ, 2010. 19 с.
101. Кузьмін О. Є., Мельник О. Г. Теорія і практика бюджетування зовнішньоекономічної діяльності підприємства: навч. посіб. Львів: Растр–7, 2010. 320 с.
102. Кукель Г. С. Організаційні основи результативності функціонування

аграрного бізнесу в Україні: дис. ... канд. екон. наук. Львів, 2017. 304 с.

103. Лапін Є. В. Оцінка економічного потенціалу підприємства: монографія. Суми : ІТД «Університетська книга», 2004. 360 с.

104. Латинін М. А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання. Х.: Видавництво ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. 320 с.

105. Лебедєв К. А. Організаційно–економічний механізм розвитку зернопродуктового підкомплексу: теорія, методологія, практика: автореф. дис. ... докт. екон. наук. Київ, 2010. 40 с.

106. Левченко О. П. Розвиток виробництва та збуту зерна сільськогосподарськими підприємствами: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Дніпропетровськ, 2008. 24 с.

107. Лисенко Ю., Єгоров П. Організаційно–економічний механізм управління підприємством. *Економіка України*, 1997. № 1. С. 86–87.

108. Лобас М. Г. Розвиток зернового господарства: монографія. К. : Агроінком, 1997. 448 с.

109. Лозинська Т. М. Наслідки входження України до Світової організації торгівлі (СОТ) для аграрного сектора. *Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. праць*. Харків: Вид–во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2005. № 3 (26). С. 148–156.

110. Лозинська Т. М., Анікеєнко В. М. Удосконалення фінансово–економічного механізму державного регулювання аграрного ринку. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. 2010. Вип. 1. С. 119–126.

111. Лозинська Т., Пасемко Г. Тенденції розвитку аграрного ринку в контексті державного регулювання. *Публічне управління: теорія та практика: зб. наук. праць Асоціації докторів з державного упр.* Харків: Вид–во ДокНаукДержУпр, 2011. № 1(5). С. 162–168.

112. Ломаченко Т. І. Економічна ефективність зовнішньої діяльності та розрахунки експортного потенціалу виноградарсько–переробних підприємств. *Вісник КНУ імені Т. Шевченка*, 2000. № 3. С. 72–74.

113. Лузан Ю. Я. Організаційно–економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України: монографія. К. : ННЦ ІАЕ, 2010. 472 с.
114. Мазаракі А.А. Управління експортним потенціалом України: монографія. К. : Київ. нац.торг.–екон. ун–т, 2007. 210 с.
115. Малік М. Й. Науково–методичне забезпечення розвитку кооперації в аграрній сфері економіки. *Економіка АПК*. 2010. № 12. С. 103–108.
116. Мамбетова Ф. М. Формирование механизма устойчивого развития зернопродуктового подкомплекса: теория, методология и практика: дис. ... докт. экон. наук. Владикавказ, 2010. 420 с.
117. Мартинова Л. В. Управління ризиками господарської діяльності на підприємствах зернопродуктового підкомплексу: дис. ... канд. экон. наук. Мелітополь, 2018. 278 с.
118. Матковський Р.Б. Економічний потенціал та шляхи його ефективного використання: автореф. дис. канд. экон. наук. Київ, 2003. 20 с.
119. Меламед М. Валовий внутрішній продукт України та його податковий потенціал. *Вісник НБУ*. 2005. № 5. С. 24–33.
120. Мельник Л.Л. Зерновий комплекс України в аспекті експортних можливостей та державного регулювання. *Агросвіт*. 2013. № 4. С. 13–19.
121. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>
122. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>.
123. Мороз О. О. Теоретико–методологічні аспекти сучасної парадигми регулювання аграрного ринку. *Вісник Вінницького політехнічного інституту. Економіка, менеджмент та екологія*. 2004. № 5. С. 16–23.
124. Москаленко К. І. Методичний підхід до оцінки зовнішньоекономічного потенціалу машинобудівних підприємств. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 7. С. 176–172.

125. Назарова Л. В. Збалансованість зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств в умовах глобалізації світової економіки. *Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки*. 2012. № 1 (13). С. 175–180.

126. Назарова Л. В. Основні стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємств агропромислового комплексу. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2011. № 3 (1). С. 193–197.

127. Новицький І.В. Теоретичні основи економічних відносин суб'єктів зернопродуктового підкомплексу. *Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. № 13. Ч. 2. С. 39–43.

128. Обзор национальных программ и стратегий поддержки экспорта сельскохозяйственных товаров в постсоветских странах. Рим : Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций, 2018. 80 с.

129. Олійник Я., Запотоцький С. Конкурентні засади формування експортного потенціалу регіонів України. *Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка*. 2011. № 59. С. 6–10.

130. Онищенко К.Н. Концептуальная схема формирования кластера на основе зернопродуктового подкомплекса. *Культура народов Причерноморья*. 2011. № 215. С. 100–103.

131. Організаційно–економічна модернізація аграрної сфери: наук. доп. / за заг. ред. акад. НААН П. Т. Саблука. Київ: ННЦ ІАЕ, 2011. 342 с.

132. Організація економічного співробітництва та розвитку [Електронний ресурс]. URL: <https://www.oecd.org/>.

133. Осташко Т. О., Волощенко Л. Ю., Ленінова Г. В. Внутрішній агропродовольчий ринок України в умовах СОТ: монографія. Київ : НААН України. Ін–т екон. та прогнозув., 2010. 208 с.

134. Остроумова В. В. Лібералізація і протекціонізм у сфері зовнішньоекономічної діяльності як напрями державної політики. *Культура народов Причерноморья*. 2007. № 109. С. 178–180.

135. Павлюченков А.К., Улизько М.В. Развитие организационных форм производства в отраслях хлебопродуктового комплекса АПК. *Хранение и переработка сельхозсырья*. 2001. № 11. С.12–15.
136. Паламарчук Т. П. Механізми розвитку державного управління аграрним сектором економіки України в умовах впровадження європейських стандартів: дис. ... канд. наук з держ. упр. Київ, 2016. 192 с.
137. Пархомець М. К., Гудак В. В. Організаційно–економічний механізм забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств: теорія, методика, практика: монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2014. 256 с.
138. Перебийніс В. І., Перебийніс О. В. Зернопродуктовий підкомплекс національної економіки як об'єкт транспортного обслуговування. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. № 3, 2013. С. 56–63.
139. Пилипенко И. В. Конкурентоспособность стран и регионов в мировом хозяйстве: теория, опыт малых стран Западной и Северной Европы: монография. Смоленск : Ойкумена, 2005. 496 с.
140. Підгребельна М. Агрохолдинги як великотоварні підприємства в аграрному бізнесі. *Вісник Львівського національного аграрного університету: економіка АПК*. 2013. № 20 (1). С. 101–108.
141. Пітель Н. Я. Управління маркетинговою політикою в зовнішньо-економічній діяльності підприємств АПК. С. 231–235. URL: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/6.2/231.pdf>.
142. Плотнікова М.Ф. Аналіз хлібопродуктового підкомплексу в регіоні. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2006. Вип. 1 (33). С. 55–64.
143. Попова О. Л. Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми. К. : ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2009. 352 с.
144. Попова О.Л. Економічний механізм сталого розвитку аграрної сфери: автореф. дис. ... докт. екон. наук. Київ. 2009. 40 с.
145. Про аграрні розписки: Закон України від 06.11.2012 р. № 5479–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5479-17#Text>

146. Про внесення змін до деяких законів України щодо Гарантійного фонду виконання зобов'язань за складськими документами на зерно : Закон України від 20.11.2012 р. № 5493–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5493–17#Text>.

147. Про встановлення розміру плати за використання бюджетної позики виробниками зерна у межах режиму державних заставних закупівель на 2010/2011 маркетинговий рік: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.06.2010 р. № 487. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/627–2009–п#Text>

148. Про державну підтримку сільського господарства : Закон України від 24.06.2004 р. № 1877–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877–15#Text>.

149. Про деякі заходи щодо розвитку ринку зерна: Указ Президента України від 18.09.2007 р. № 890/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/890/2007#Text>

150. Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту : Закон України від 20.12.2016 р. № 1792–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1792–19#Text>.

151. Про запровадження державних форвардних закупівель зерна: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.05.2007 р. № 736. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736–2007–п#Text>

152. Про затвердження порядку проведення конкурсу з визначення державного агента із забезпечення експорту та імпорту зерна і продуктів його переробки за міжнародними договорами: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 р. № 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/99–2010–п#Text>

153. Про зерно та ринок зерна в Україні : Закон України від 04.07.2002 р. № 37–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37–15#Text>.

154. Про карантин рослин: Закон України від 30.06.1993 р. № 3348–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3348–12#Text>

155. Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна : Закон України від 29.06.2000 р. № 832/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/832/2000#Text>.

156. Про сертифіковані товарні склади та прості і подвійні складські свідоцтва: Закон України від 23.12.2004 р. № 2286–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2286–15#Text>.

157. Пугачов М. І. Аграрний сектор України в умовах інституційних змін. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 12–18.

158. Пугачов М. І., Мельник А. О. Інтеграційні альтернативи для АПК України в умовах світової економічної кризи. *Економіка АПК*. 2014. № 4. С. 28–32.

159. Пугачов М. І., Музика П. М., Гуменний В. Д., Шаловило С. Г. Підходи з формування національної системи виробничого та ринкового контролю якості продукції тваринництва й збереження біологічного різноманіття у мовах СОТ. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С. З. Гжицького*. 2014. Т. 16, № 3 (60), ч. 5. С. 195–199.

160. Радченко Е.Є. Визначення сутності поняття «експортний потенціал країни». *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2013. Вип. 34. С. 205–212.

161. Розвиток глибокої переробки зерна життєво необхідний для України. URL: <https://www.apk-inform.com/uk/exclusive/topic/1504668>.

162. Россоха В. В. Організаційно–економічний механізм та його роль у розвитку аграрної сфери. *Вісник ХНАУ*, 2009. № 13. С. 84–91.

163. Світовий О. М. Управління експортом продукції зернопродуктового підкомплексу та формування доданої вартості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2016. Вип. 6. Ч. 3. С. 19–22.

164. Сейфуллаева М.Э., Капицин М. Э. Экспортный потенциал российских регионов в условиях глобализации мировой экономики. *Маркетинг*. 2001. №1. С. 3–13.

165. Селезньова К. В. Обґрунтування факторів впливу на розвиток

експортного потенціалу підприємства. *Вісник НТУ ХПІ. Серія «Технічний прогрес і ефективність виробництва»*. 2013. № 45 (1018). С. 102–115.

166. Семененко О. С. Особливості формування і використання ресурсного потенціалу аграрної сфери прикордонного регіону: дис. ... канд. екон. наук. Ужгород, 2010. 240 с.

167. Сидоренко О.В. Зернопродуктовый подкомплекс: функционирование и развитие в условиях новой агропромышленной политики : дисс. ... д-ра экон. наук : 08.00.05 / О. В. Сидоренко. – Орел, 2015. –336 с.; С.19–24.

168. Сидоренко О.В. Обеспечение устойчивого развития зернового подкомплекса региона (на материалах Орловской области): автореф. дис. канд. экон. наук. Орел, 2003. 22 с.

169. Сидоренко О.В. Формирование и развитие зернопродуктового подкомплекса: теория, методология, практика: монографія. Орел : Изд-во ФГБОУ ВО Орловский ГАУ, 2015. 192 с.

170. Синицький О. М., Батюк О. Я. Економетрія: навч. посіб. Львів : Сполом, 2011. 210 с.

171. Сільське господарство України за 2018 рік : стат. зб. / відп. за вип. О. М. Прокопенко ; Держ. служба статистики України. Київ, 2019. 235 с.

172. Соколовська В. М. Формування експортного потенціалу підприємства в сучасних умовах господарювання. *Ефективна економіка*. 2012. № 4. URL: Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/&op=1&z=1092>.

173. Співробітництво між Україною та країна ЄС в 2019 році : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України. 2020. 62 с.

174. Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика. К. : Вікар, 2006. 396 с.

175. Тимофєєнко С.А. Визначення зовнішньоекономічного потенціалу регіонів України (на прикладі Одеської області). *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. 2014. № 1. С. 77–84.

176. Тихонов В.А., Лезтна М.Л. Конечный продукт агропромышленного

комплекса. *Вопросы экономики*. 1979. № 1. С. 81–91.

177. Толмачев, А. В. Экономика и организация производства в зернопродуктовом подкомплексе АПК (методология и практика решений): автореф. дис. ... докт. экон. Наук. Москва. 1998. 44 с.

178. Тюріна Н. М., Шелест Є. О. Сутнісні характеристики експортного потенціалу. *Проблеми науки*, 2007. № 7. С. 45–51.

179. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами–членами, з іншої сторони від 30.11.2015 року [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

180. Ужва А. М. Економічний механізм державного регулювання функціонування регіональних агропромислових комплексів. *Держава та регіони. Серія: державне управління*, 2015. № 3 (51). С. 42–46.

181. Уліганинець Г.П. До питання про сутність терміну «економічний потенціал». URL: Режим доступу до статті: http://www.rusnauka.com/14.NTP_2007/Economics/21654.doc.htm

182. Фещенко О. М., Ільченко В. М. Управління потенціалом інноваційного розвитку підприємств АПК на експортних ринках. *Маркетинг і менеджмент інновацій*, 2011. № 4. Т. 2. С. 229–236.

183. Фоменко С. В. Формування зернопродуктового підкомплексу АПК. *Економіка АПК*. 2002. № 12. С. 60-62.

184. Циганкова Т. М. Міжнародний маркетинг: теоретичні моделі та бізнес–технології: монографія. К. : КНЕУ, 2004. 400 с.

185. Ціни на зернові – підсумки попереднього маркетингового року та прогнози на 2020–2021. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/765–tsini–na–zernovi–pidsumki–poperednogo–marketingovogo–roku–ta–prognozi–na–2020–2021>.

186. Цюлковська С. І. Сутність та особливості зовнішньоекономічної діяльності підприємств агробізнесу. *Теоретичні основи і практичні аспекти використання ресурсоощадних технологій для підвищення ефективності*

агропромислового виробництва і розвитку сільських територій: матеріали Міжнар. наук.–практ. форуму (Львів, 24–26 верес. 2014 р.). Львів, 2014. С. 455–459.

187. Ціолковська С. І. Функції менеджменту та бюджетування у зовнішньоекономічній діяльності підприємств агробізнесу. *Бізнес Інформ*. 2018. № 10. С. 69–74.

188. Ціхановська В. М. Територіальна організація зернопродуктового комплексу регіону та напрями її удосконалення (на матеріалах Вінницької області): дис. ... канд. екон. наук. Київ, 2007. 208 с.

189. Чайківський І. А. Механізми забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств. *Інноваційна економіка*, 2014. № 6 (55). С. 108–114.

190. Чиранова Т. И Управление внешнеэкономическим потенциалом промышленных предприятий: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Самара, 2012. 20 с.

191. Чичкало–Кондрацкая И. Б., Радченко Л. Н. Анализ моделей управления экспортным потенциалом стран мира. *Економічний часопис–XXI*. 2013. № 5–6. С. 7–10.

192. Чмирь С. М. Формування та розвиток зернового ринку України: автореф. дис. ... докт. екон. наук. Київ, 2009. 30 с.

193. Чухраєва Н. М. Сутність та структура експортного потенціалу промислових підприємств. *Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво*. 2017. № 4–5. С. 73–77.

194. Шило І. В. Система показників оцінки зовнішньоекономічного потенціалу міста. *Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія «Логістика»*. 2008. № 633, С. 781–787.

195. Шлюсарик Б. Міжнародна конкурентна позиція країн: досвід Польщі: монографія. Донецьк : ДУЕП, 2004. 324.

196. Шпичак О. М. Економічні проблеми на ринку зерна Україні. *Вісник аграрної науки*. 2002. № 10. С. 5–10.

197. Шубравська О.В. Сталий економічний розвиток: поняття і напрям досліджень. *Економіка України*. 2005. № 1. С. 36–42.
198. Экономика АПК. Общие закономерности развития агропромышленного комплекса. Воронеж : Наука, 1999. 288 с.
199. Яковлев Г. И. Управление конкурентоспособностью промышленных предприятий : теория и практика: автореф. дис. ... докт. экон. наук. Самара, 2007. 49 с.
200. Янків М. Д. Організаційно–економічні механізми розвитку і функціонування АПК України. Л. : Коопосвіта, 2000. 448 с.
201. Ярема Я. Р. Формування структури зовнішньоекономічного потенціалу підприємства. *Вісник Сумського національного аграрного ун–ту. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2012. Вип. 11 (54). С. 141–144.
202. Яремчук Н. В. Методика оцінки ефективності управлінської діяльності в системі підприємств зернопродуктового підкомплексу. *Ефективна економіка*. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2636>
203. Яценко О. М., Невзляд Н. Г. Розвиток експортного потенціалу аграрного сектору економіки України в умовах глобалізації. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія «Економічні науки»*, 2015. № 3 (90). С. 39–48.
204. Benson C., Clay E. J., Green R. H. Food Security in Sub-Saharan Africa, IDS. Brighton : University of Sussex, 1986. P. 2–6.
205. Eicher C., Carl K., John M., Staatz M. (Eds.) Agricultural Development in the Third World. Baltimore : John Hopkins University Press, 1990. P. 118.
206. Eide W. B. Proceedings of the Agriculture. Virginia : Nutrition Linkage Workshop. 1990. Vol. 1. P. 35–36.
207. Food and Agriculture Organization of the United Nation [Electronic resource]. URL: <http://www.fao.org/faostat/en/#compare>
208. Hubbart L., Ritson C. Reform of the CAP: from Mansholt to Mac Sharry. *The Common Agricultural Policy*. 2nd ed. Wallingford: CAB International, 1997. P. 11–56.

209. Kay A. The MacSharry reforms of the Common Agricultural Policy: a challenge to public choice theory. PhD thesis, University of Nottingham, 1997. 333 p. URL: <http://eprints.nottingham.ac.uk/11838/1/339641.pdf>.

210. Kay R. D., Edwards W. M. Farm management. 3rd ed. USA: McGraw-Hill, Inc., 1994. 458 p.

211. Ministers Reach Historic Deal on CAP Reform at Last. Agra Europe. *Weekly News*. London, 2003. June 27.

212. OECD, World Bank. Achieving Ukraine's Agricultural Potential: Stimulating Agricultural Growth and Improving Rural Life. Joint Publication of the Organization for Economic Co-operation and Development and the Environmentally and Socially Sustainable Development Unit. Europe and Central Asia Region. The World Bank, 2004.

213. Ohlsson L. International and Regional Specialization of Australian Manufacturing: Historical Developments and Implications for National and Regional Adjustment Policies. Bureau of Economics Contributed Paper № 1. Canberra, Australia: AGPS, 1984.

214. Ritson C., Harvey D. R. The Common Agricultural Policy. 2nd ed. *CAB International*, 1997. 440 p.

215. Shape of New Rural Policies. Agra Europe. *Weekly News*. London, 2005. January 21.

216. Shelman L. M. The Agribusiness Systems Approach: Cases and Concepts. International Agribusiness Management AIS. Boston: MA Harvard Business School, 1991. P. 47–51.

217. Swinbank A. The Evolving CAP, Pressures for Reform, and Implications for Trade Policy. 2005. URL: <http://www.apd.rdg.ac.uk/AgEcon/staff/staffpapers/SwinbankAARESf eb05.pdf>.

218. The Global Enabling Trade Report 2014. URL: <http://www.weforum.org/reports/global-enabling-trade-report-2014>.

219. Zrailo, I., Hynkevych, S. Modern trends in the functioning of grain-product subcomplex of the agricultural sector of Ukraine in the context of

implementing its external economic potential / Nowoczesne trendy w funkcjonowaniu subkompleksu zbożowo-produktowego sektora rolnego Ukrainy w kontekście wdrażania zewnętrznego potencjału ekonomicznego. *Economic and Regional Studies*. 2020. Vol.13, No 3. p. 328-341

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Наукові підходи до розуміння сутності категорії «експортний потенціал»

Автор, джерело	Визначення експортного потенціалу
1	2
<i>за системним підходом</i>	
Волкодавова Е. В. Экспортный потенциал промышленных предприятий: теория, методология, практика: Монография. — Самара. Самар. гос. экон. ун-та, 2007. — С. 14.	Експортний потенціал підприємства - динамічна складова його економічного потенціалу, організаційно-технічна структура якого підпорядковується місії і цілям підприємства з врахуванням дії чинників зовнішнього середовища та внутрішнього стану і забезпечує стабільні обсяги продажів із встановленим рівнем рентабельності на ринках далекого і близького зарубіжжя.
Кондратюк О.І. Економічний потенціал країни, його суть та тенденції розвитку / О.І. Кондратюк // Актуальні проблеми економіки. – 2010. - № 3 (105).- С. 91-98.	Експортний потенціал - структурна одиниця економічного потенціалу, здатність національної економіки робити продукцію конкурентоспроможною на світових ринках і експортувати її в достатніх обсягах за світовими цінами.
Кисельова О.М. Активізація експортного потенціалу України на російському напрямку. Автореф. дис. к.е.н. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2001. - 17с. Таврійський державний агротехнологічний університет	Експортний потенціал визначається як складова системи зовнішньоекономічних зв'язків, що реалізуються через експорт товарів (послуг).
Пепа Т.В. Експортний потенціал харчової промисловості: потужність та рівень використання / Т.В. Пепа // Економіка промисловості України: збірник наук. праць / НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 2000.	Експортний потенціал - частина виробничого потенціалу країни, результати розвитку якої реалізуються в сфері зовнішньоекономічної діяльності.
Мельник Т. Експортний потенціал України : методологія оцінки та аналіз / Т. Мельник // Міжнародна економічна політика. – 2008. – № 8-9. – С. 221–224.	Експортний потенціал - самостійна підсистема ЗЕД економіки країни, місією якої є забезпечення конкурентних переваг національної продукції та збільшення її присутності на зовнішніх ринках
<i>за ресурсним підходом</i>	
Сейфуллаева М. Э., Капицын В. М. Экспортный потенциал российских регионов в условиях глобализации мировой экономики // Маркетинг. — 2001. — № 1. — С. 6.	Основою експортного потенціалу регіону є його ресурсно-сировинна база і стан економіки, які забезпечують цьому регіону науково-технологічний, промисловий, соціальний і культурний розвиток, що дозволяє досягти стійких темпів зростання експортного виробництва і високого рівня життя населення з врахуванням наявних та прогнозованих ринкових умов.
Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: Монографія: В 2 т. — Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, Л. Л.	Експортний потенціал - максимальна спроможність підприємства за даного рівня техніко-економічної бази продукувати конкурентоспроможну продукцію на національній території та реалізувати її на світовому ринку.

Антонюк та ін.; За заг. ред. Д. Г. Лук'яненка, А. М. Поручника. — К.: КНЕУ, 2006. — С. 275.	
Михайловский В. П. Формирование новой парадигмы развития внешнеэкономической деятельности региона. Автореф. дисс. на соискание научной степени доктора экономических наук: 08.00.05 [Росс. экон. академия им. Плеханова]. — М., 2003. — С. 10.	Експортний потенціал території - головний потенціальний ресурс підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності в регіоні. У цілому він визначається конкурентоспроможністю вироблених у регіоні товарів і послуг на світовому ринку та можливостями використання технологічних, трудових, інтегральних, природних та інших ресурсів території у структурі світових коопераційних зв'язків. Ступінь реалізації зовнішньоекономічного потенціалу регіону характеризується станом його експортного комплексу.
Байрака В. М. Експортний потенціал інвестиційного комплексу: стан, проблеми і перспективи / В. М. Байрака, Л. С. Кобиляцький. - К. : Українська академія зовнішньої торгівлі, 2002. - 202 с.	Експортний потенціал - сукупний обсяг накопичених ресурсів країни (галузі), що можуть бути задіяні для досягнення максимально можливих обсягів задоволення попиту на зовнішніх ринках у перспективі при оптимальному використанні.
Крыжановский Б.Н. Потенциал машиностроения / Б.Н. Крыжановский – К.: Наук. думка, 1994. – 351 с.	Експортний потенціал - це можливості з виробництва конкурентоспроможної продукції при раціональному використанні усіх видів ресурсів з метою реалізації переваг міжнародного поділу праці.
за результативним підходом	
Большой экономический словарь / Под ред. проф. А. Н. Азриляна. — М.: Фонд «Правовая культура», 1994. — С. 478.	Експортний потенціал - спроможність промисловості, всього сукупного виробництва певної країни в цілому виробляти необхідну кількість конкурентоспроможних товарів для зовнішнього ринку.
Регіональна економіка [навч. посіб.] / З. О. Манів, І. М. Луцький, С. З. Манів ; ІваноФранків. ун-т права ім. короля Д. Галицького. – Львів : Магнолія 2006, 2009. – 640 с.	Експортний потенціал визначається обсягами товарів і послуг, що можуть бути вироблені в економічній та соціальній сферах і реалізовані на світовому ринку з максимальною вигодою для країни
Кушлин В.И. Экономический словарь. Современная рыночная экономика. Государственное регулирование экономических процессов / Кушлин В.И., Чичканов В.П. – М.: Изд-во РАГС, 2004.-744с.	Експортний потенціал характеризує як здатність національного господарства реалізувати на зовнішньому ринку певну частку національного багатства без нанесення шкоди національній економіці, при збереженні пріоритету національних інтересів в міжнародних економічних відносинах та забезпечення національної економічної безпеки в цілому.
Зовнішньоекономічний словник-довідник / за заг. ред. А. С. Філіпенка. – К. : Академія, 2009. – 248 с.	Експортний потенціал - потенційна можливість певної країни експортувати свої ресурси або вироблені продукти
за ринковим підходом	
Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України: В 3 т. / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН Укр. В. П. Семиноженка, чл. кор. НАН України. Б. Є. Кваснюка. — К.: Фенікс, 2007. — Т 3:	Експортний потенціал - основа визначення конкурентних переваг країни та її стратегічних зон господарювання, до яких належать, насамперед, економічна база країни. Тобто експортний потенціал є певним показником (критерієм) оцінки, що визначає місце країни у внутрішньому і міжнародному поділі праці та спеціалізації економічної діяльності.

Конкурентоспроможність української економіки. — С. 126—127.	
Крушніцька Г. Б. Экспортний потенціал регіону та шляхи покращення його використання (на прикладі Чернівецької області) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.05.01 / Г. Б. Крушніцька ; Київський національний економічний ун-т. — К., 2001. — 19 с	Експортний потенціал – здатність виявляти і постійно відтворювати свої конкурентні переваги на світовому ринку відповідно до умов середовища, що постійно змінюється
Бабан Т.О. Сутність поняття «експортний потенціал» у економічній науці/ Т.О. Бабан. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znptdau/2012_2_2/18-2-01.pdf	Експортний потенціал - це реальна або можлива здатність економічного суб'єкта (підприємства, галузі або підгалузі, регіону, країни) виробляти конкурентоспроможні на світових ринках товари та послуги, використовуючи при цьому як власні так і запозичені ресурси (природні, виробничі, науково-технічні, трудові, фінансові, інформаційні тощо), та реалізувати ці товари та послуги на потенційних зовнішніх ринках, долаючи обмеження як внутрішнього так і зовнішнього характеру та прагнучи при цьому до збільшення прибутку.
Кикиш О. Семантика та економічний зміст категорії «експортний потенціал» / Оксана Кикиш // Економічний аналіз. - 2008. - №3 (19). - С. 173-176.	Експортний потенціал - ринкова категорія, яка визначає обсяги продукції, що виробляється, відповідної якості та номенклатури, здатна забезпечувати максимальний обсяг продажу на зовнішньому ринку і при певних зовнішніх та внутрішніх обмеженнях збільшувати власний прибуток.
Скорнякова Т. В. Экспортний потенціал обробної промисловості України: управління процесом формування: Монографія. — К.: Наук. світ, 2006. — С. 9.	Експортний потенціал - здатність економічного суб'єкта виробляти конкурентоспроможну на світовому ринку продукцію, яка може подолати існуючі експортні бар'єри та бути ефективно проданою за кордон.
Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика : [навч. посібник] / Д.М. Стеченко. — К. : Вікар, 2002. — 374 с.	Експортний потенціал є обсягом благ, які національна економіка може виробляти та реалізувати за своїми межами, а також її здатністю відтворювати свої конкурентні переваги на світогосподарській арені
за адаптаційним підходом	
Солоха Д.В. Теоретико-методичні основи оцінки рівня інноваційного потенціалу промислового регіону / Д.В. Солоха // Економіка розвитку. — 2010. — № 4. — С. 42–44.	Експортний потенціал безпосередньо асоціюється з інноваційністю продукції, яка ототожнюється з її конкурентоспроможністю на певному зовнішньому ринку.
Рогачов В. В. Экспортный потенциал России: состояние, ориентиры и условия развития // Внешнеэкономический бюллетень. — № 5. — 2004.	Експортний потенціал є здатністю національної економіки, її секторів, галузей і підприємств виробляти конкурентоспроможності на світовому ринку товари та послуги на основі використання наявних порівняльних національних переваг, що ґрунтуються на досягненнях НТП.

Додаток Б

Таблиця Б.1

**Динаміка показників урожайності ячменю в Україні та деяких країнах
світу в 2015-2018 роках, ц/га***

Країна	Роки				2018 р. до 2015 р, %	Місце країни в рейтингу урожайності, 2018 рік
	2015	2016	2017	2018		
Україна	29,5	33,0	33,1	29,6	100,3	13
Велика Британія	66,9	59,3	60,9	57,2	85,5	3
Франція	71,2	54,4	63,5	63,3	88,9	1
Німеччина	71,7	66,9	69,3	59,1	82,4	2
Польща	35,3	37,6	39,8	31,2	88,4	12
Італія	39,3	40,1	39,3	38,5	98,0	8
Іспанія	25,8	35,8	22,3	35,5	137,6	9
Країни ЄС (28), разом	50,7	48,7	48,9	46,1	90,9	4
Сполучені Штати Америки	37,1	41,9	39,3	41,6	112,1	6
Канада	35,1	39,0	37,3	34,9	99,4	10
Китай	41,8	42,5	39,7	39,7	95,0	7
Аргентина	32,6	39,6	43,0	41,8	128,2	5
Бразилія	21,6	41,7	24,9	32,6	150,9	11
Індія	22,8	24,4	26,7	26,9	118,0	14
Австралія	21,2	21,9	27,9	22,4	105,7	15
Російська Федерація	21,3	22,0	26,3	21,6	101,4	16
Казахстан	13,1	17,1	16,0	15,8	120,6	17

*Складено на основі [207].

**Динаміка показників урожайності кукурудзи на зерно в Україні та деяких
країнах світу в 2015-2018 роках, ц/га***

Країна	Роки				2018 р. до 2015 р, %	Місце країни в рейтингу урожайності, 2018 рік
	2015	2016	2017	2018		
Україна	57,1	66,0	55,1	78,4	137,3	8
Велика Британія	–	–	–	–	–	–
Франція	83,7	82,1	101,2	89,1	106,5	5
Німеччина	87,2	96,5	105,2	81,4	93,3	7
Польща	47,1	73,2	71,5	59,9	127,2	12
Італія	97,3	103,5	93,7	104,5	107,4	3
Іспанія	114,6	113,2	113,2	119,2	104,0	1
Країни ЄС (28), разом	64,2	73,9	78,9	83,9	130,7	6
Сполучені Штати Америци	105,7	117,4	118,8	118,6	112,2	2
Канада	104,3	105,4	100,2	97,0	93,0	4
Китай	58,9	59,7	61,1	61,0	103,6	10
Аргентина	73,1	74,4	75,8	60,9	83,3	11
Бразилія	55,4	42,8	56,2	51,0	92,1	14
Індія	25,9	26,1	31,2	30,2	116,6	16
Австралія	83,0	75,1	64,3	73,4	88,4	9
Російська Федерація	49,3	55,0	48,8	48,0	97,4	15
Казахстан	53,3	56,4	57,4	57,4	107,7	13

*Складено на основі [207].

**Динаміка показників урожайності вівса в Україні та деяких країнах світу в
2015-2018 роках, ц/га***

Країна	Роки				2018 р. до 2015 р, %	Місце країни в рейтингу урожайності, 2018 рік
	2015	2016	2017	2018		
Україна	23,2	24,0	23,9	21,4	92,2	12
Велика Британія	60,9	57,9	54,3	49,7	81,6	1
Франція	46,6	40,5	47,4	46,6	100,0	2
Німеччина	45,1	46,4	45,0	41,1	91,1	3
Польща	26,4	28,7	29,8	23,5	89,0	8
Італія	24,0	24,4	21,1	22,6	94,2	10
Іспанія	16,1	21,8	15,1	26,7	165,8	7
Країни ЄС (28), разом	30,5	31,9	31,1	28,3	92,8	6
Сполучені Штати Америки	25,2	23,7	22,1	23,2	92,1	9
Канада	32,7	34,9	35,5	34,2	104,6	5
Китай	32,9	34,3	35,0	35,8	108,8	4
Аргентина	21,5	23,1	24,5	22,5	104,7	11
Бразилія	17,0	26,4	16,8	20,6	121,2	13
Індія	–	–	–	–	–	–
Австралія	14,0	15,8	22,0	14,0	100,0	16
Російська Федерація	16,0	17,4	19,6	17,3	108,1	14
Казахстан	11,9	16,0	13,3	14,3	120,2	15

*Складено на основі [207].

**Динаміка показників урожайності жита в Україні та деяких країнах світу в
2015-2018 роках, ц/га***

Країна	Роки				2018 р. до 2015 р, %	Місце країни в рейтингу урожайності, 2018 рік
	2015	2016	2017	2018		
Україна	25,9	27,3	29,6	26,6	102,7	9
Велика Британія	25,9	18,7	14,0	30,2	116,6	5
Франція	47,2	39,8	45,3	45,0	95,3	1
Німеччина	56,6	55,6	50,9	42,1	74,4	2
Польща	27,8	28,4	30,6	24,2	87,1	10
Італія	32,1	31,6	30,9	30,0	93,5	6
Іспанія	18,5	24,3	12,9	28,5	154,1	8
Країни ЄС (28), разом	39,5	38,6	37,8	32,1	81,3	4
Сполучені Штати Америки	20,0	17,5	21,5	19,4	97,0	12
Канада	23,8	31,2	33,9	29,9	125,6	7
Китай	31,9	36,5	37,9	39,0	122,3	3
Аргентина	19,1	17,6	19,2	19,1	100,0	13
Бразилія	13,6	18,8	13,6	16,9	124,3	14
Індія	–	–	–	–	–	–
Австралія	6,7	6,8	7,5	7,0	104,5	16
Російська Федерація	16,7	20,4	21,7	20,0	119,8	11
Казахстан	9,8	11,5	12,5	10,5	107,1	15

*Складено на основі [207].

**Динаміка показників урожайності гороху в Україні та деяких країнах світу
в 2015-2018 роках, ц/га***

Країна	Роки				2018 р. до 2015 р, %	Місце країни в рейтингу урожайності, 2018 рік
	2015	2016	2017	2018		
Україна	22,4	31,3	26,5	18,2	81,3	10
Велика Британія	41,0	36,6	39,3	28,0	68,3	3
Франція	37,0	25,3	34,5	33,0	89,2	2
Німеччина	35,0	33,2	34,9	27,9	79,7	5
Польща	24,0	25,5	27,5	22,5	93,8	8
Італія	23,5	28,0	28,5	28,0	119,1	4
Іспанія	12,0	17,7	10,7	17,6	146,7	11
Країни ЄС (28), разом	27,8	25,5	27,1	23,3	83,8	7
Сполучені Штати Америки	18,9	23,4	15,1	22,1	116,9	9
Канада	21,4	28,8	25,0	25,0	116,8	6
Китай	14,9	14,8	15,9	15,2	102,0	13
Аргентина	11,2	11,3	11,2	11,1	99,1	15
Бразилія	18,7	34,4	24,7	33,6	179,7	1
Індія	9,1	8,2	9,5	9,2	101,1	17
Австралія	12,6	12,2	18,1	10,9	86,5	16
Російська Федерація	18,7	21,1	25,3	16,6	88,8	12
Казахстан	9,4	12,7	13,0	13,5	143,6	14

*Складено на основі [207].

Додаток В

Таблиця В.1

**Розподіл сільськогосподарських підприємств за обсягами реалізації
зернових і зернобобових культур в Україні, 2018 рік***

Групи сільськогосподарських підприємств за обсягами реалізації, тис. грн	Сільськогосподарські підприємства		Обсяги реалізації зернових і зернобобових культур	
	одиниць	у % до загальної кількості	млн грн	у % до загального обсягу
до 100,0	95	1,2	4,6	0,0
100,1–500,0	245	3,1	70,8	0,0
500,1–1000,0	336	4,2	251,1	0,1
1000,1–2000,0	534	6,8	798,6	0,4
2000,1–5000,0	1340	17,0	4565,8	2,5
5000,1–10000,0	1522	19,3	11138,6	6,1
10000,1–20000,0	1672	21,2	23942,7	13,1
20000,1–100000,0	1907	24,2	74669,1	40,8
більше 100000,0	233	3,0	67751,8	37,0
Сільськогосподарські підприємства, всього	7884	100	183193,1	100

*Складено на основі [170, с. 201-202].

Додаток Д

Таблиця Д.1

Вихідні дані для побудови економетричної моделі

Область	Рівень рентабельності виробництва зернових і зернобобових культур, %	Урожайність зернових і зернобобових культур, ц/га	Забезпеченість зернозбиральними комбайнами в розрахунку на 10 тис. га посівної площі зернових і зернобобових культур, штук	Обсяг внесення мінеральних добрив у розрахунку на один гектар посівної площі, кг	Середньомісячна заробітна плата одного штатного працівника, зайнятого в сільському господарстві, грн	Середні реалізаційні ціни на зернові та зернобобові культури, грн/т
Автономна республіка Крим	–	–	–	–	–	–
Вінницька	28,1	69,0	21	146	8039	4251
Волинська	27,6	42,2	19	230	6234	4240
Дніпропетровська	24,6	31,1	17	103	6661	4520
Донецька	23,8	23,6	16	97	6534	4538
Житомирська	23,1	54,4	16	101	7048	4145
Закарпатська	18,3	43,0	9	119	7063	4083
Запорізька	21,0	23,4	21	102	5859	4621
Івано-Франківська	6,2	50,0	14	153	9979	3750
Київська	24,2	68,5	24	120	7811	4118
Кіровоградська	20,5	45,3	25	108	6503	4402
Луганська	22,4	28,5	26	98	6797	4302
Львівська	17,5	49,0	18	203	8925	4358
Миколаївська	32,2	30,8	16	106	6263	4740
Одеська	28,1	36,3	15	133	5417	4776
Полтавська	23,9	65,7	18	105	7594	4164
Рівненська	17,9	48,1	14	155	5945	4005
Сумська	28,6	69,7	15	132	7398	4136
Тернопільська	27,8	56,9	15	160	8371	4275
Харківська	16,7	37,7	18	103	6512	4394
Херсонська	28,0	31,9	15	82	6501	4821
Хмельницька	32,0	67,2	19	129	7455	4310
Черкаська	32,9	71,0	17	127	7913	4302
Чернівецька	9,7	48,6	13	83	5116	3772
Чернігівська	17,9	68,8	15	147	7912	4130

*Джерело: складено на основі [170]

Додаток Е

Таблиця Е.1

Баланс зерна за основними видами в Україні, 2018 рік, тис. тон*

Показники	Зерно	у тому числі			
		пшениця	ячмінь	кукурудза	інші види зерна
Виробництво	70057	24606	7349	35801	2301
Зміна запасів на кінець року	5447	-1150	-165	6580	182
Імпорт	280	73	34	41	132
Усього ресурсів	64890	25829	7548	29262	2251
Експорт	42940	16907	3612	21440	981
Витрачено на корм	11698	2150	2803	6318	427
Витрачено на посів	2232	1432	497	151	152
Втрати	1253	440	131	641	41
Переробка на нехарчові цілі	1157	140	440	545	32
Фонд споживання	5610	4760	65	167	618

*Складено на основі [170, с. 213].

Додаток Ж

Таблиця Ж.1

**Динаміка цін на пшеницю в Україні та деяких країнах світу
в 2015-2018 роках, дол США/т***

Країна	Роки				2018 р. до 2015 р, %
	2015	2016	2017	2018	
Україна	128,0	128,7	143,4	168,6	131,7
Велика Британія	189,4	162,0	158,3	218,8	115,5
Франція	172,9	159,9	157,7	195	112,8
Німеччина	179,7	154,9	170,2	198,8	110,6
Польща	177,5	157,5	176	201	113,2
Італія	215,9	197,1	211,5	233,9	108,3
Іспанія	224,5	187,8	208,6	217,3	96,8
Сполучені Штати Америки	180	143	169	181	100,6
Канада	181,4	174,4	180,7	190,1	104,8
Австралія	225,4	205,9	177,0	203,2	90,2
Російська Федерація	143,9	131,8	125,2	136,2	94,6
Казахстан	150,3	105,1	117,4	116,3	77,4

*Складено на основі [207].

**Динаміка цін на ячмінь в Україні та деяких країнах світу
в 2015-2018 роках, дол США/т***

Країна	Роки				2018 р. до 2015 р, %
	2015	2016	2017	2018	
Україна	121,9	117,7	136,6	177,0	145,2
Велика Британія	160,4	137,7	133,8	197,4	123,1
Франція	166,2	138,5	149,3	195,1	117,4
Німеччина	160,8	139,4	153,3	195,4	121,5
Польща	162,4	148,1	162,5	188,3	115,9
Іспанія	193,0	167,4	186,0	203,7	105,5
Сполучені Штати Америки	254,0	228,0	204,0	210,0	82,7
Канада	174,1	166,30	148,8	164,0	94,2
Австралія	210,4	188,1	151,0	183,8	87,4
Російська Федерація	120,5	115,4	116,2	129,5	107,5
Казахстан	109,0	76,6	101,8	100,8	92,5

*Складено на основі [207].

**Динаміка цін кукурудзи на зерно в Україні та деяких країнах світу
в 2015-2018 роках, дол США/т***

Країна	Роки				2018 р. до 2015 р, %
	2015	2016	2017	2018	
Україна	136,9	138,2	137,9	147,5	107,7
Франція	173,8	175,9	160,9	186,6	107,4
Німеччина	174,1	168,1	176,9	194,8	111,9
Польща	150,4	134,9	144,2	171,4	114,0
Італія	180,3	203,6	213,4	224,0	124,2
Іспанія	191,8	186,7	193,6	208,2	108,6
Сполучені Штати Америки	142,0	132,0	130,0	138,0	97,2
Канада	150,4	146,2	146,7	151,1	100,5
Австралія	247,9	242,3	245,3	251,8	101,6
Російська Федерація	128,9	124,5	120,5	126,2	97,9
Казахстан	155,6	114,2	114,9	113,7	73,1

*Складено на основі [207].

**Динаміка цін на овес в Україні та деяких країнах світу
в 2015-2018 роках, дол США/т***

Країна	Роки				2018 р. до 2015 р, %
	2015	2016	2017	2018	
Україна	95,5	110,4	124,2	143,6	150,4
Велика Британія	165,0	153,9	148	193,4	117,2
Франція	161,6	171,8	150,8	145,7	90,2
Німеччина	165,3	157,1	165,7	182,7	110,5
Польща	130,3	131,4	138,1	161,1	123,6
Італія	248,7	209,9	198,8	272,3	109,5
Іспанія	202,0	174,4	168,1	171,3	84,8
Сполучені Штати Америки	146,0	142,0	179,0	180,0	123,3
Канада	142,2	132,4	146,0	147,1	103,4
Австралія	187,8	227,5	185,5	165,9	88,3
Російська Федерація	90,1	95,4	111,8	95,3	105,8
Казахстан	81,1	58,7	76,9	75,2	92,7

*Складено на основі [207].

**Динаміка цін на жито в Україні та деяких країнах світу
в 2015-2018 роках, дол США/т***

Країна	Роки				2018 р. до 2015 р, %
	2015	2016	2017	2018	
Україна	101,7	115,5	116,8	117,9	115,9
Франція	169,6	183,3	200,4	245,9	145,0
Німеччина	135,3	122,8	143,1	188,7	139,5
Польща	136,6	131,4	145,0	165,3	121,0
Іспанія	181,7	148,9	176,5	192,6	106,0
Сполучені Штати Америки	256,0	202,0	187,0	190,0	74,2
Канада	174,7	148,1	120,3	151,4	86,7
Російська Федерація	86,1	91,7	96,4	88,7	103,0
Казахстан	132,9	91,2	86,9	88,6	66,7

*Складено на основі [207].

**Динаміка цін на горох в Україні та деяких країнах світу
в 2015-2018 роках, дол США/т***

Країна	Роки				2018 р. до 2015 р, %
	2015	2016	2017	2018	
Україна	235,4	252,1	205,9	186,2	79,1
Велика Британія	241,4	167,4	189,2	228,1	94,5
Польща	280,1	274,2	221,5	237,3	84,7
Іспанія	253,9	228,6	239,7	238,8	94,1
Сполучені Штати Америки	282,0	243,0	260,0	229,0	81,2
Канада	239,1	265,2	237,1	196,6	82,2
Російська Федерація	199,3	212,5	181,1	145,3	72,9
Казахстан	175,1	153,8	163,3	118,4	67,6

*Складено на основі [207].

Додаток 3

Таблиця 3.1

**Динаміка експортних цін на продукцію зернопродуктового підкомплексу
АПК України в 2015-2018 роках, дол США/т***

Продукція	Роки				2018 р. до 2015 р, %
	2015	2016	2017	2018	
Пшениця	166,4	151,6	159,4	183,5	110,28
Жито	132,0	155,2	155,1	149,2	113,03
Ячмінь	166,1	138,7	146,3	189,6	114,15
Овес	128,0	136,5	158,7	218,1	170,39
Кукурудза на зерно	157,9	153,6	154,1	163,5	103,55
Рис	604,5	479,9	474,9	685,0	113,32
Сорго зернове	153,7	144,2	145,8	157,5	102,47
Гречка, просо; інші зернові культури	220,9	171,7	188,4	321,0	145,31
Борошно пшеничне	227,0	201,5	218,2	233,2	102,73
Борошно із зерна та інших зернових культур	311,4	452,1	579,4	458,8	147,33
Крупи та гранули із зерна зернових культур	290,0	294,2	302,3	340,0	117,24
Зерно зернових культур	501,9	466,7	327,8	489,2	97,47

*Розраховано на основі [46].

Додаток К

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у періодичних наукових виданнях інших держав:

1. **Zrailo, I.**, Hynkevych, S. Modern trends in the functioning of grain-product subcomplex of the agricultural sector of Ukraine in the context of implementing its external economic potential. *Economic and Regional Studies*. 2020. Vol.13, No 3. p. 328-341 (0,88 друк. арк., дисертанту належить 0,5 друк. арк. автором проведено аналіз функціонування зернопродуктового підкомплексу АПК).

Публікації у наукових фахових виданнях України:

2. Гринкевич С.С., **Зрайло І.І.**, Брух О.О. Аналіз структурного змісту зернопродуктового підкомплексу АПК. *Аграрна економіка*. 2020. Т. 13, № 1-2. С. 63-72. (0,63 друк. арк., дисертанту належить 0,23 друк. арк.; автором систематизовано та зрівноважено різноманітні підходи до визначення сутності зернопродуктового підкомплексу; проаналізовано складові, що формують зернопродуктовий підкомплекс АПК).

3. **Зрайло І.І.** Оцінювання стану і передумов реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. № 2. С. 82-88. (0,44 друк. арк.).

4. **Зрайло І.І.** Особливості структуризації експортного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2019. Випуск 4 (82). С.129-135. (0,44 друк. арк.).

5. **Зрайло І.І.** Обґрунтування методичних характеристик оцінювання зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2018. № 2. С.39-42. (0,3 друк. арк.).

Публікації апробаційного характеру:

6. **Зрайло І.І.** Зовнішньоекономічний потенціал зернопродуктового підкомплексу АПК України: чинники, форми та інструменти його реалізації.

Scientific Collection «InterConf», №2(29): with the Proceedings of the 6 th International Scientific and Practical Conference «Scientific Horizon in the Context of Social Crises» (September 16- 18, 2020). Tokyo, Japan: Otsuki Press, 2020. p. 6-10. (0,36 друк. арк.).

7. **Зрайло І.І.** Засади формування організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК. *Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути» (м. Київ, 11 вересня 2020 року). Київ, 2020. С.16-25. (0,71 друк. арк.).*

8. Гринкевич С.С., **Зрайло І.І.** Підходи до з'ясування сутності поняття «експортний потенціал зернопродуктового підкомплексу АПК» *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Трансформаційні зміни національної економіки в умовах євроінтеграції» (м. Дубляни, 12-13 травня 2020 року). Дубляни: ЛНАУ, 2020. С.49-51. (0,19 друк. арк., дисертанту належить 0,1 друк. арк.; автором охарактеризовано основні підходи з'ясування сутності категорії «експортний потенціал»).*

9. **Зрайло І.І.** Концептуальні засади оцінювання зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми та перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в соціально-орієнтованій системі управління підприємством» (м. Полтава, 20 квітня 2018 року). Полтава, 2018. С.259-261. (0,19 друк. арк.).*

10. **Зрайло І.І.** Актуальні питання теорії оцінювання зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК. *Збірник наукових праць за матеріалами II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні проблеми обліку, аналізу, аудиту й оподаткування суб'єктів господарської діяльності: теоретичні, практичні та освітянські аспекти» (м. Дніпро, 29-30 березня 2018 року). Дніпро: НМетАУ, 2018. С. 469-472. (0,25 друк. арк.).*

Додаток Л

МІНІСТЕРСТВО
РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ, ТОРГІВЛІ ТА
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
УКРАЇНИ

MINISTRY
FOR DEVELOPMENT OF ECONOMY,
TRADE AND
AGRICULTURE OF UKRAINE

АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ДЕРЖАВНА
ПРОДОВОЛЬЧО-ЗЕРНОВА
КОРПОРАЦІЯ УКРАЇНИ»

JOINT STOCK COMPANY
«STATE
FOOD AND GRAIN
CORPORATION OF UKRAINE»

Україна, 01601, м. Київ, вул. Саксаганського, 1
тел: + 38 (044) 206-15-00
факс: + 38 (044) 206-15-34
email: docflow@pzcu.gov.ua

1 Saksaganskogo str., Kyiv, 01601, Ukraine
tel: + 38 (044) 206-15-00
fax: + 38 (044) 206-15-34
email: docflow@pzcu.gov.ua

15.07.2020 № 37/07

На № _____

Д О В І Д К А

про впровадження науково-прикладних розробок з дослідження проблем
реалізації зовнішньоекономічного потенціалу
зернопродуктового підкомплексу АПК України,
які виконані в межах дисертаційної роботи Зрайла І. І.

Цим підтверджуємо, що розроблені в межах дисертаційного дослідження Зрайла І. І. висновки та пропозиції щодо формування організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України знайшли використання у практичній діяльності АТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України». Зокрема, впроваджено низку запропонованих організаційних та економічних інструментів регулювання в цій сфері, а саме:

- *організаційних* – покращення організаційно-управлінської системи з планування виробництва, споживання, переробки та експорту продукції, покращення системи координації функціонування та розвитку елементів виробничої інфраструктури;

- *економічних* – технологічна модернізація виробництва і переробки, зміцнення конкурентоспроможності продукції, що експортується, покращення фінансово-ресурсного та інвестиційного забезпечення, зростання ефективності в системі: «виробництво, транспортування, зберігання, переробка, збут», підвищення рівня якості та збільшення доданої вартості продукції зернопродуктового підкомплексу АПК України.

В.о. голови Правління
АТ «ДПЗКУ»

В. КОВАЛЕНКО

УКРАЇНА

**СТРИЙСЬКА РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

82400, м.Стрий. вул. С.Бандери, 28; тел.: 5-30-05, факс: 5-30-05

14.08.2014р № 45/1

Д О В І Д К А

**про впровадження науково-прикладних розробок з дослідження
проблем реалізації зовнішньоекономічного потенціалу
зернопродуктового підкомплексу АПК України,
які виконані в межах дисертаційної роботи Зрайла І. І.**

Цим підтверджуємо, що розроблені в межах дисертаційного дослідження Зрайла І. І. висновки та пропозиції щодо державної політики формування організаційно-економічного механізму реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК України знайшли використання у діяльності Стрийської районної державної адміністрації.

У практичній діяльності відділу економічного розвитку, інфраструктури, капітального будівництва, сільського господарства та захисту довкілля Стрийської РДА використані пропозиції щодо державної політики розвитку комплексу форм та видів зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів зернопродуктового підкомплексу АПК України. Зокрема, найбільш перспективними та важливими формами зовнішньоекономічної діяльності в контексті реалізації зовнішньоекономічного потенціалу вітчизняного зернопродуктового підкомплексу АПК визначені: експорт продукції, зовнішньоекономічна кооперація, міжнародний маркетинг, обмін в межах науково-технічної та технологічної діяльності, підготовка кадрів, інвестиційні та фінансово-кредитні операції з зовнішніми контрагентами, лізингові та орендні операції з нерезидентами, проведення спільних виставкових, торговельних та інформаційно-комунікативних заходів.

На підтримку цих форм зовнішньоекономічної діяльності підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК здобувачем розроблено низку ефективних інструментів державного регулювання, у т. ч. із урахуванням їх особливостей і специфіки у сегментах зернової продукції та продукції глибокої переробки зерна.

Т.в.о. голови-керівник апарату

Ю.Вільшинський

№ 8 кп 25.07.2020р.

Державне агентство резерву України

Державне підприємство

“Стрийський комбінат хлібопродуктів № 1”

(ДП „Стрийський КХП № 1”)

82400 вул. Грабовецька, 2, м. Стрий, Львівської області код (03245) тел./факс 53340

Д О В І Д К А

**про впровадження науково-прикладних розробок,
виконаних в межах дисертаційної роботи Зрайла І. І.**

Цим підтверджуємо, що розроблені в межах дисертаційного дослідження Зрайла І. І. висновки та пропозиції щодо зміцнення конкурентоспроможності продукції підприємств зернопродуктового підкомплексу АПК знайшли використання у практичній діяльності ДП «Стрийський комбінат хлібопродуктів №1». Зокрема, впроваджено низку організаційних та економічних інструментів регулювання, пов'язаних з підвищенням рівня якості продукції підприємства, а також якості системи управління бізнесом.

В.о. директора

Гладій Р.М.

Львівський національний
аграрний університет

01-27-03-1057
13.10.2020р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
здобувача ступеня доктора філософії
Зрайла Івана Івановича

Зрайло Іван Іванович у 2017-2020 рр. виконував дисертаційне дослідження на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка» на тему «Організаційно-економічний механізм реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК». У його рамках дисертантом були розроблені теоретичні положення і практичні рекомендації щодо формування та реалізації зовнішньоекономічного потенціалу зернопродуктового підкомплексу АПК. Ці напрацювання використовуються в навчальному процесі Львівського національного аграрного університету при викладанні дисциплін «Зовнішньоекономічна політика України», «Моніторинг світового ринку», «Міжнародна торгівля та європейська інтеграція».

Довідка видана для пред'явлення у спеціалізовану вчену раду за місцем захисту Зрайлом І.І. дисертації.

Проректор з наукової роботи
д.е.н., доцент

І.Б. Яців

Завідувач кафедри
міжнародних економічних
відносин та маркетингу
к.е.н., доцент

Р.І. Содома